

Kvinne- FORSKNING

*Feministisk forskning –
feministisk politikk*

Kvinneforskning utgis av KILDEN Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

KVINNEFORSKNING

utgis av **KILDEN**

Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

Årgang 27, 2003

Redaksjonen:

KILDEN

Ansvarlig redaktør: Maria Grönroos

Redaktører: Gro Hagemann og Beatrice Halsaa

Redaksjonssekretær: Toril Enger

Omslag: Bjørn Roggenbihl

Sats: Fritt og vilt AS

Trykk: Rasmussen AS

ISSN: 0806-6256

Utkommer med 4 nummer per år.

Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner og tidligere publisert materiale.

Løssalg: kr 125,-

Abonnement 2003: kr 400,-

Bankkonto: 1602.48.39625

Redaksjonens adresse:

KILDEN

Grensen 5

0159 Oslo

Web: kilden.forskningsradet.no

E-post: post@kilden.forskningsradet.no

Tlf 22 24 09 35

I KILDEN:

Nina Kristiansen, leder (permisjon)

Maria Grönroos, leder (vikar)

Tlf. 22 24 09 31

Toril Enger

Tlf. 22 24 09 34

Beret Bråten

Tlf. 22 24 09 32

FORSIDEN (Foto: Scanpix)

Kjære leser!

Kvinne- og kjønnsforskningen har vokst fram i et nært samspill mellom politikk og forskning. Forbindelsene og innflytelsene har gått flere veier. Mange av de første kvinneforskerne fra 1970-tallet var aktive innenfor den nye kvinnebevegelsen og så på feministisk fagkritikk og kunnskapsutvikling som en utvidelse av det politiske prosjektet. Samtidig ble feministenes faglige rapporter og personlige kompetanse høyst relevant for utformingen av en ny likestillingspolitikk. Blant de som i dag befolker posisjoner innenfor forskning og offentlig forvaltning, er det ikke få som startet friskt som nyfeminister, kvinnefronter og lignende i 1970-årene. Dessuten var det nødvendig med både (forsknings)politiske og faglige strategier for å integrere feministisk forskning i forskningsinstitusjoner og fagmiljøer. Det var forskningspolitiske beslutninger som førte til institusjonalisering av kvinneforskningen. Uten initiativ og bevilgninger fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråd fra midten av 70-tallet hadde dette kunnskapsfeltet nok stått atskillig svakere i dag.

I løpet av et kvart århundre har feministisk forskning utviklet seg fra en marginal opposisjonsvitenskap til et bredt kunnskapsfelt med forankring i forskningsinstitusjonene og med et utstrakt internasjonalt forskningssamarbeid. Noen feministiske forskere sitter i dag i sentrale posisjoner med en ikke ubetydelig grad av institusjonell makt. I løpet av den samme perioden har likestilling blitt en selvsagt norm på nær sagt alle områder i samfunnet. Makt og demokratiutredningen har nylig publisert sin eliteundersøkelse, som viser at likestilling er en av de få verdiene med tilslutning fra hele den norske eliten. Samtidig dokumenterer denne undersøkelsen også at en slik konsensus slett ikke trenger å samsvare med det levde livets realiteter.¹

Hvilke nye utfordringer representerer

det for feministiske forskere at vårt forskningsfelt i en viss forstand er blitt *mainstream*? Ser vi en tendens til at hele feltet dermed avpolitiseres til fordel for akademisk karrierejag og legitimering av den bestående politiske orden? Hvordan har feministiske forskere stilt seg i forhold til forvaltningen av egne posisjoner og egen makt? Det finnes kritiske røster som har hevdet at det er etablert et fortolkningshegemoni innenfor feltet, og at fokus på kjønn skjuler andre sosiale skiller: klasse og etnisitet for eksempel. Andre vil hevde at enkelte temaer har vært tabuisert innenfor kjønnsforskningen. Dette er innspill som det er all grunn til å reflektere over, selv om man i utgangspunktet ikke er enig.

Tilsvarende problemstillinger kan reises i forhold til likestillingspolitikken. Vi må spørre om at den politikken vi i større eller mindre grad har bidratt til (og også nytt godt av), langt på vei har fått en status som er hegemonisk. Har feministisk forskning i for stor grad kommet til å bekrefte dette hegemoniet og tatt alliansene med statsfeminismen for gitt? «Feminist scholarship needs always to provoke, to destabilize accepted ways of thinking,» uttalte Joan Scott i 1999 i et ettertenksomt tilbakeblikk på sin tidligere lansering av «gender» som sentral analytisk kategori.² I hvilken grad har feministisk forskning i Norge klart å ivareta og videreutvikle kvinneforskningens gamle kritiske prosjekt? Og hvor finnes samfunnskritiske potensialer i dag? Kritikken og destabiliseringen bør imidlertid også ha sine grenser. Kvinneforskningens gamle samfunnsengasjement forplikter til også å ta dagens politiske utfordringer på alvor.

Heller ikke på det forskningspolitiske området ser landskapet helt ut som før. I langt større grad enn tidligere har feministisk forskning i dag styrke til å kommunisere med et bredere forskersamfunn og med en større politisk offentlighet. Bred kompetanse og dyptpløyende forsk-

ningsresultater gjør at vi på en helt annen måte har noen tilbud som forskersamfunn og politikk kan ha nytte av. Her står vi etter hva vi kan se overfor et gedigent tankekors. For til tross for dette kunnskapsfeltets institusjonelle suksess og spennende faglige resultater, virker det som om det i stor grad fortsetter å være et felt som i første rekke oppfattes som relevant av og for kjønnsforskerne selv. I Norges forskningsråd etableres det for eksempel fortløpende store programmer om arbeidsliv, politikk, velferd, språk, økonomi, Europa, miljø og utvikling. Ofte skjer det uten at kjønn gjøres relevant, og uten at det oppfattes som problematisk av andre enn kjønnsforskerne selv. Dette skjer til tross for at det knapt kan tenkes et sentralt tema innenfor samfunnsforskning og humanistisk forskning der kjønn ikke er relevant.

Feministisk forskning befinner seg fortsatt i spenningsfeltet mellom forskning og politikk, og dette danner utgangspunktet for dette temanummeret. Initiati-

vet til å lage temanummeret kom fra programstyret i «Kjønn i endring». Ved avslutningen av dette kjønnsforskningsprogrammet i 2002 ble det arrangert et panel med denne overskriften. Noen av artiklene i dette nummeret er bygget på disse bidragene; andre er tatt med fordi de representerer nye og uventede innspill i en gammel, men stadig aktuell debatt. Dermed har vi villet videreføre en tradisjon som har konstituert det feministiske forskningsfeltet, og som dessuten har løpt som en rød tråd gjennom forskningsrådenes satsninger fra midten av 70-tallet til i dag.

Gro Hagemann og Beatrice Halsaa

Noter

1. Gulbrandsen mfl. (2002): *Norske makteliter*, Oslo: Gyldendal akademisk.
2. «Gender – Still a Useful Category of Analysis?» Intervju med Joan Wallach Scott, *Kvin-der, køn og forskning* 1/99, s. 8.

Innhold

<i>Beatrice Halsaa: Feministisk forskning – feministisk politikk</i>	5
<i>Agnes Bolsø: Pornografi og feministisk kritikk</i>	26
<i>Tone Bleie: Evas kamp for kunnskapens eple: betraktninger rundt feministisk forskning</i>	32
<i>Wencke Mühleisen: Spenninger i postmoderne feminisme: Kjønnnet som estetisk iscenesettelse i dagens medie verden</i>	47
KOMMENTAR	
Fra befolkningskontroll og menneskerettigheter til reproduktiv helse og seksuelle rettigheter Samtale mellom Johanne Sundby og Gro Hagemann	61
FELTRAPPORT	
Kvinneforskning i nord: Med distriktskvinnekår som kompassnål Ved Jorid Hovden	72
Kjønnsforskningens utfordringer i dag – en refleksjon rundt tre p-er Ved Anne-Jorunn Berg	79
Mot en kvinnehistorisk nettportal i Norge? Ved Fride Eeg-Henriksen, Nina Kristiansen og Marte Ericsson Ryste	84
En tilstandsrapport fra Stavanger. Ved Ingrid Milde og Thonette Myking	88
BOKOMTALER	
<i>Judith Kegan Gardiner (red.): Masculinity studies and feminist theory – new directions. Omtale ved Helene Aarseth</i>	90
Elsa Almås og Esben Esther Pirelli Benestad: <i>Kjønn i bevegelse. Omtale ved Linda Marie Rustad</i>	97
Nina Berven og Per Selle (red.): <i>Svekket kvinnemakt? De frivillige organisasjonene og velferdsstaten.</i> Omtale ved Line Nyhagen Predelli	101
Kristin Asdal, Brita Brenna og Ingunn Moser (red.): <i>Teknovitenskapelige kulturer. Omtale ved Turid Markussen</i>	107
AVHANDLINGER	
Tone Hellesund: <i>Den norske peppermø. Om kulturell konstituering av enslighet 1870–1940.</i> Doktoravhandling. Omtale ved Anka Ryall	112
Agnes Bolsø: <i>Power in the erotic: feminism and lesbian practice.</i> Doktoravhandling. Omtale ved Karin Widerberg	122

Free Online Access to all Subscribers

www.tandf.no/nora

Nora, Nordic Journal of Women's Studies

Nora is an interdisciplinary journal of gender and women's studies and a channel for high-quality research from all disciplines.

Emphasis is placed on giving a Nordic profile to feminist research, with regard to both contents and theoretical and methodological approaches.

Nora aims to discuss and examine the realities and constructions of women's and men's lives in the Nordic countries, historically and today.

At the same time **Nora** is international in scope, offering a forum for theoretical dialogue and debate on research of general interest to feminist scholars and scientists. **Nora** acknowledges the need to speak across borders, challenging academic, linguistic and national limits and boundaries.

Forthcoming Special Issue themes include:

Gender and Ethnicity
Gender and New Media

For further information and instructions to authors, please visit the journal's homepage: www.tandf.no/nora

Three issues of **Nora, Nordic Journal of Women's Studies** will be published in 2003.

Individual rate: US\$55

Institutional rate: US\$87

Please contact:

Taylor & Francis AS

Attn: Sandra Osorio

PO Box 2562 Solli

NO-0202 Oslo, Norway

FAX: +47 22 12 98 90

Email: sandra.osorio@tandf.no

Please quote reference SWOMKF03

Editors

Susanne V. Knudsen

NIKK, Nordic Institute for Women's Studies and Gender Research, Norway

Bente Meyer

The Danish University of Education, Denmark

Editorial Board

Anneli Anttonen - Finland

Kristin Björnsdóttir - Iceland

Kirsten Gomard - Denmark

Denise Malmberg - Sweden

Taylor & Francis
Taylor & Francis Group

Feministisk forskning – feministisk politikk¹

Av Beatrice Halsaa

Relasjonen mellom kvinne- og kjønnsforskning og politikk har alltid vært omstridt, både i og utenfor fagmiljøet. Selv om relasjonen har vært gjenstand for mye oppmerksomhet, vekslende fra begeistring til bekymring, har den i liten grad vært utforsket systematisk. I et pågående prosjekt om kvinneforskningens historie diskuterer jeg kvinne- og kjønnsforskningens dobbelte karakter: som en feministisk kunnskapspolitisk bevegelse, og som et akademisk foretak. Selv om kvinne- og kjønnsforskningen er et autonomt felt i forhold til kvinnebevegelsen, hefter det noe ved forskningsfeltet som stadig forstyrrer grensen mellom vitenskap og politikk. Det er dette «noe» ved kvinne- og kjønnsforskningen i sin alminnelighet jeg ønsker å tematisere, vel vitende om at forskjellige fagtradisjoner kan avvike fra det generelle bildet jeg tegner.

Kvinne- og kjønnsforskningen har utviklet seg i et trekantet spenningsfelt mellom den uavhengige kvinnebevegelsen, akademien og staten. Tyngdepunktet i trekanten har vært i bevegelse, og tre faser kan skilles ut. Den første fasen, tidlig på 1970-tallet, var preget av et tett, nærmest symbiotisk forhold til den feministiske kvinnebevegelsen. Mot tiårets slutt inntraff det gradvis en vending fra kvinnebevegelsen over mot statsfeminismen,

gjennom tette bånd til den framvoksende offentlige likestillingspolitikken. Dette var spesielt merkbart for samfunnsvitenskapelig kvinneforskning. I siste halvdel av 1980-tallet kom det en ny vending, idet kvinne- og kjønnsforskningen orienterte seg mer og mer mot akademien selv. De skiftende tyngdepunktene i forskningsfeltets politiske relasjoner kommer til uttrykk gjennom forskningsfinansiering og institusjonell forankring. Forholdet mel-

(Kilde: Kjerringråd. Kvinnepolitisk tidsskrift nr. 1, 1979.)

lom forskningsfeltets integrering i akademia og kooptering av dets kritiske ambisjoner har vært tematisert mange ganger. Spørsmålet er om prisen for suksess er tilpasning til politiske og faglige krav fra henholdsvis stat og akademia, om integrering betyr normalisering slik at det feministiske kunnskapsprosjektet svekkes.

Forskyvinger i forskningsfeltets relative forankring henger ikke bare sammen med institusjonelle, og dermed mer vitenskapseksterne, forhold. Forskyvingene må også forstås i lys av tematiske og teoretiske endringer, det vil si mer vitenskapsinterne utviklingstrekk. Det er spesielt de teoretiske endringene som interesserer her. Hvilken betydning har overgangen fra en mer empiridrevet teoriutvikling sterkt inspirert av kritisk, marxistisk og radikalfeministisk teori på 1970-tallet til en mer metateoretisk poststrukturalistisk inspirert teori hatt for kvinne- og

kjønnforskningen som kunnskapspolitisk bevegelse? Norske pionerer på feltet har spurt om feltet har mistet sin «sjel» i kjølvannet av poststrukturalismen. Amerikanske aktivister og kvinneforskere har uttrykt noe tilsvarende:

[...] feminist theorists expressed the view that feminist theory had become much too esoteric, much too difficult to understand, much too disconnected from practice, and much too into deconstruction [...]. (Hartman mfl. 1996:924).

Tradisjonelle norske brukergrupper forteller at de har mistet interessen for kvinneforskningen fordi forskningstekstene ikke lenger er forståelige for dem. Er det noe i påstanden om at økt interesse for vitenskapskritikk har gått på bekostning av feministisk samfunnskritikk?²

Denne artikkelen diskuterer forholdet mellom feministisk forskning og feministisk politikk med utgangspunkt i tre tema:

1. Feminisme og feministisk forskning, hva betyr det? Er feministisk forskning noe annet enn kvinneforskning eller kvinne- og kjønnsforskning? Hva med mannsforskning?
2. Er det forskjell på feministisk forskning før og nå? Det vil si: Er kvinne- og kjønnsforskningen blitt mindre politisk og/eller mindre feministisk? Har den poststrukturalistiske vendingen hatt negativ innflytelse på kvinne- og kjønnsforskningens politiske ambisjoner?
3. Hvilke hovedutfordringer møter feministisk forskning og politikk i dag?

Forskning og politikk

Tekster fra kvinneforskningens første år bærer bud om klare politiske og forskningspolitiske ambisjoner. Forskningen skulle tjene kvinners interesser ved å synliggjøre kvinners historiske og kulturelle betydning og ved å framskaffe et relevant kunnskapsgrunnlag for politikktutforming. Først og fremst handlet det om å utvikle feministisk forståelse til daglig og mer langsiktig bruk i kvinnekampen. Dermed skulle kvinneforskningen utøve fagkritikk ved å utfordre fagdisiplinens metodologiske og teoretiske ståsted. Snart ble den også en leverandør av kunnskap til offentlig politikktutforming. Aktører på feltet, og venner av kvinne- og kjønnsforskningen, har forsvart denne sammenvevingen av kunnskap og politikk med ikke-positivistiske kunnskapsforståelser. Likevel har det vært intern strid om innholdet i og grensene for det feministiske kunnskapsprosjektet. Noen aktører i opposisjon til feltet har kritisert sammenvevingen med henvisninger til idealer om at forskning skal være distansert fra og hevet over politiske interesser.

Andre har vært kritiske til tiltak for å integrere kvinne- og kjønnsperspektiv i de etablerte fagene, og/eller til etablering av kvinne- og kjønnsforskning som eget felt.

Kravet om kvinneforskning ble først fremmet av studenter med røtter i kvinnebevegelsen, men det ble snart fanget opp både av stat og forskningsråd. Forskningsrådet opprettet i 1974 et utvalg for å utrede behovet for samfunnsvitenskapelig forskning om kvinner. Her sto forholdet mellom forskning og politikk sentralt, og utvalget holdt faktisk på å bli sprengt på dette spørsmålet! Sammenblandingen av kvinnesak og forskning ble sterkt kritisert av akademikere i utvalget. Ett medlem trakk seg av denne grunn, han mente at det hadde «vært meget vanskelig å trekke skillet mellom den politiske holdning til kvinnesaken og det rent forskningsmessige» (NAVF 1976).³ Et annet medlem tok dissens på utvalgets innstilling fordi den «[...] bærer preg av at forskning skal dirigeres og gi resultater som skal støtte opp om bestemte synspunkter. [...] Forskning bør prioriteres etter kvalitet, og jeg ser ingen grunn til at NAVF skal avvike fra dette når det gjelder kvinneforskning. At en har brukt 100.000 kroner blant annet til å fremme planer om barnepass og deltidsarbeid for forskere, er et nærmest pinlig resultat av denne generøse bevilgning». Også Kari Vangsnes fra Likestillingsrådet var sterkt kritisk til deler av innstillingen og leverte tre særuttalelser. Men til tross for disse formulerte hun også et varmt forsvar for kvinneforskningen, hun kalte den «[...] et behov i sannhetens tjeneste». Vangsnes var helt klar når det gjaldt den politiske betydning av forskning om kvinners stilling i samfunnet. Forskningen trengs for «[...] å fjerne uriktige oppfatninger om kvinners underlegenhet, gjenvinne respekten for kvinnene og øke deres erkjennelse av egne evner og egenverd og derved bidra til å frigjøre dem. Dette vil jeg karakterisere som behov for forskning

for å frigjøre kvinnene.»⁴ Flertallet i utvalget, inkludert dets leder Hanne Haavind, identifiserte seg med den nye kvinnebevegelsen og nølte ikke med å tematisere normative spørsmål, inkludert et forslag til løsning på et grunnleggende spørsmål:

For fremtiden vil vel den mest aktuelle muligheten være nettopp dette: En oppløsning av den faste tilordning av funksjoner til kjønn – kombinert med forsøk på å gi omsorgs- og forretningspregete funksjoner mer lik status. Det ville bety at både menn og kvinner kunne være engasjert både i lønnet produksjon og ulønnet reproduksjon – og at disse to typer aktivitet ville ha omtrent like høy status, både i offentlig politikk og alminnelig omdømme. (NAVF 1976:27)

Kvinneforskningens pådrivere oppnådde raskt støtte til en viss institusjonsbygging, lokalt for eksempel i form av et Kjønnssrolleseminar ved Universitetet i Tromsø fra 1973, og mer oppsiktsvekkende i form av Kvinneretten ved Universitetet i Oslo i 1974, samt nasjonale tiltak i regi av Norges allmennvitenskapelige forskningsråd. Bølgene gikk høyt blant kvinneforskere i spørsmålet om hva slags institusjonalisering som var best. Humanister og samfunnsvitere valgte helt ulike strategier i kvinneforskningens første år: Humanistene foretrakk tiltak for individuell vitenskapelig kvalifisering, samfunnsviterne valgte en kollektiv ordning med institusjonsbyggende tiltak. Men de ville slett ikke ha et uavhengig institutt for kvinneforskning. Det kunne gi inntrykk av at kvinneforskning var en egen disiplin, og det kunne igjen komme til å frita disiplinene for «nødvendige selvkorreksjoner». Forslaget fra Forskningsrådets utvalg var etablering av en paraplyorganisasjon for å koordinere økonomiske og faglige tiltak, ikke minst for å «oppdage og rekruttere» vordende

kvinnelige forskere. En interessegruppe, rett og slett, et Kvinneforskerakademi i retning av det bestående Vitenskapsakademiet. Men forutsetningen fra utvalgets side var at paraplyorganisasjonen fikk et eget sekretariat. Sekretariatet ble opprettet av Forskningsrådet, i 1977, men ikke Akademiet. Likevel viste Sekretariatet seg å bli en stor suksess. Det vakte internasjonal oppsikt, og snart ble også humanister, medisinere og naturvitere inkludert i dets mandat. Sekretariatet var opprettet som et midlertidig tiltak, og Forskningsrådet ønsket å nedlegge det etter få år. Når det overlevde helt til 1996, var det takket være flere redningsaksjoner fra kvinneforskere som lyktes i å mobilisere politisk støtte fra regjering og Storting: Sekretariatet ble sett på som et tiltak i likestillingspolitikkenes navn.

På 1980-tallet kom nye runder med diskusjon om institusjonalisering – nå om fordeler og ulemper med sentre for kvinne- og kjønnsforskning på universitet og høyskoler. Ikke alle syntes det var en god idé med sentre. Ved Universitetet i Tromsø var særlig humanistene skeptiske:

På et så lite universitet som vårt, hevdet vi, ville det kunne virke ødeleggende på arbeidsmiljøet og samarbeidsmulighetene å skille kvinneforskere i de forskjellige fagene fra de fagmiljøene vi tilhørte: Enten det gjelder samfunnsfag eller språkfag, fiskefag eller juss, var (og er) det et stort behov i miljøene for kvinner som er fortrolige med og interessert i kvinneperspektiver og kvinnekunnskap. Hvis de ble hentet ut av sine fagmiljøer ville intet skje med studiefagene eller i forhold til studentene, mente vi. (Bjørhovde 1995:88)

Selv om kvinne- og kjønnsforskere hadde ulike holdninger til konkrete virkemidler, var de samstemte i de overordnede forskningspolitiske ambisjonene: Fagene skul-

Styret i Sekretariatet for kvinneforskning i perioden 1982–1986. Dette var det første styret i det tverrfaglige sekretariatet som ble opprettet av NAVFs styre for perioden 1.9.82–31.12.85. Det ble senere forlenget ut 1986.

le endres (såkalt «fagkritikk»), slik at kunnskap også ble relevant for kvinner. De forskningspolitiske strategiene har vært pragmatiske, med rom både for tiltak for å «integreere kvinneperspektiv i fagene» og for etablering av nye institusjoner (såkalte «særtiltak»). Resultatene er åpenbare, blant annet i form av posisjoner i etablerte fag som jus, sosiologi, teologi, historie, litteratur og statsvitenskap, og i form av en rekke forskningsprogrammer. Kvinne- og kjønnsforskningens innpass i den siste maktutredningen er et tydelig uttrykk for faglig legitimitet. Kvinne- og kjønnsforskningen har etablert seg som tverrfaglig forskningsfelt, og har lyktes i å påvirke disiplin-fagene.

Men med suksessen oppstår nye spørsmål: Betyr integrering at kvinne- og kjønnsforskningen er blitt mindre kritisk og feministisk, at den har gått fra å være «fri og vill» til å bli «flink og snill?»⁵ Hvilket rom er det for feministiske per-

spektiv og praksiser i et samfunn der likestilling er blitt formell politikk og honnørord?

Feminisme – hva er det?

Feminisme er både et perspektiv og en praksis for å bedre kvinners situasjon ved å fjerne eller redusere diskriminering og undertrykking. I likhet med annen politikk handler feminisme både om fordelingskamp og definisjonskamp, om idé-makt og beslutningsmakt. Til forskjell fra annen politikk fokuserer feminismen fordeling av goder og byrder mellom kjønn, og uenigheter om betydningen av kjønn, kvinnelighet og mannlighet.

Men feminisme er også et omstridt og utskjelt ord. I historiens løp har det favnet varierende og motstridende kvinnepolitiske interesser. Feminisme er 90-tallets mest utskjulte ord, skrev redaktørene av *Råtekst* (1999). Feminisme er «70-talls»

og avlegs. Beret Bråten dokumenterer dette i sin hovedoppgave, der noen informanter sier dette om å være feminist:

«[...] Da er du liksom usexy, det er ikke noe fristende rett og slett å si at du er feminist, [...] du blir ikke populær av det [...] Jeg tror veldig mye handler om det, kranling og kjefting og en myte om rasende, sinte damer som ikke vil ha sex. Det har blitt en sånn der vulgærmyte. [...] veldig mange, spesielt unge jenter i dag, vil ikke identifisere seg med feminismebegrepet. [...] De forbinder det med 70-tallsradisser, og masse sånn der fotformsko-greier, og stygge lesbedamer som går i tog og roper og ... skjønner du? De forbinder det med masse sanne andre ting, som vi ikke vil bli forbundet med. [...]» (Bråten 2002)

Mot rotfestede stereotypier hjelper det lite å poengtere at feminismen faktisk er en sosial og politisk bevegelse som handler om kvinners rettigheter, om rettferdighet og politikk – men slik er det. Feminismen rommer ulike, iblant også uforenlige, retninger. Spørsmål om kjønnslikheter, kjønnsforskjeller og rettferdighet står sentralt, men svarene varierer med oppfatninger av ontologi, epistemologi og politikk. Ulike fagtradisjoner, tema og virkelighets- og kunnskapsoppfatninger underbygger forskjellige kunnskapspolitiske strategier og visjoner. På 1970- og 80-tallet gikk det viktige skiller mellom liberalistisk, marxistisk og radikalfeministisk inspirert feministisk teori. I Norge var dette fra starten knyttet opp mot harde konfrontasjoner særlig mellom Kvinnefronten og Nyfeministene innenfor og utenfor akademia, med de etablerte kvinne- og kvinnesaksorganisasjonene som bakteppe. Striden gikk både om visjoner og strategier. For noen var patriarkatet hovedproblemet, for andre var det kapitalismen. Det radikale målet var

kvinnefrigjøring. Likestilling var for mange nærmest et skjellsord fordi det ikke representerte noe brudd med mannen som norm. De forskjellige retningene tilnærmet seg hverandre både teoretisk og praktisk etter at den første intense ideologiske kampen ebbet ut. I dag er det en ny flora av bindestreksfeminismer som preger diskusjonen, med blant annet livmorsfeminisme, ninjafeminisme og poststrukturalistisk feminisme. Poststrukturalistiske feminister har bidratt sterkt til å reetablere et skille mellom det å se på kjønn som sosialt konstruerte iscenesettelser, konstruktivistisk feminisme, og det å forstå kjønn som universelle og iboende forskjeller, essensialistisk feminisme. Det er sistnevnte som i dag ligger nærmest posisjonen som feministisk skjellsord.

Hva forener feminister? Det er for eksempel å besvare en felles utfordring, formulert i den feministiske tradisjonen for eksempel av Mary Wollstonecraft og av Simone de Beauvoir: Hvordan hevde kvinners rett til å være subjekter uten å utradere kjønnsforskjeller og uten å gjøre kvinner identiske med menn? Ann Theresse Lotherington har uttrykt utfordringen slik:

Jeg ønsker å si at jeg er «forsker», at min kjønne subjektivitet *har* betydning for forskningen og at min forskning har samme krav på gyldighet som en «forsker» hvis kjønne subjektivitet er mannlig. Slik vil jeg nekte å gå med på å utsette min kjønne subjektivitet eller la meg sperre inne i den. Kvinners subjektivitet må betraktes som like universell som menns, eller for den saks skyld, menns subjektivitet må betraktes som like partikulær og begrenset som kvinners. (Lotherington 2002:8).

Det feministiske dilemma mellom likhet og forskjell, utfordringen ved å hevde retten til å være et *kjønn* subjekt, er et sentralt tema for utforskning og teoretisering,

men det er også et problem å håndtere i hverdagens forskning og forskningspolitikk. Kvinne- og kjønnsforskningens integrasjonssuksess har ikke løst problemet. Det gjenstår som en faglig så vel som en forskningspolitisk utfordring.

Kvinnebevegelse og kvinneforskning

Kvinne- og kjønnsforskning er som tidligere sagt en del av feminismen som politisk bevegelse. Framveksten på 1970-tallet var ikke et resultat av kvinnebevegelsens oppsving i samme tidsrom, det er snarere slik at kvinneforskning og kvinnebevegelse var deler av ett og samme fenomen de første åra. De hadde felles samfunnsmessig opphav, var drevet fram av de samme personene for identiske formål: kvinnefrigjøring. Hanne Haavind formulerte seg slik:

[...] forskere som er interessert i kvinners situasjon og deres stilling i samfunnet må forsøke å besvare de spørsmål som kvinnebevegelsen stiller og belyse de motsetninger som da framtrer. (Haavind 1979).

Men egentlig ville kvinneforskningen svikte sin oppgave hvis den ikke lenger har kvinnekampen som drivkraft. Ideer og holdepunkter for hva slags erkjennelse det er bruk for kan man ikke bare hente ut fra faglige teorier. Det må også forankres i det som er viktige og vanskelige stridsspørsmål i virkeligheten. Kvinnesaksorganisasjonene er som opposisjonelle bevegelser sentrale i utformingen av viktige motsetninger. Sett i dette perspektiv gir kvinnebevegelsen mer til kvinneforskningen enn de umiddelbart får igjen. (Haavind 1981)

Kvinneforskningen oppsto som et internasjonalt fenomen, i likhet med kvinne-

bevegelsen for øvrig. Det var et feministisk forskningsfelt, men hos oss ble feltet raskt og uten større debatt kalt «kvinneforskning». Ikke feministisk forskning, og ikke likestillingsforskning, men kvinneforskning. Navnet markerte flere grenser: Mot den eksisterende kjønnsrolleforskningen som kvinneforskningen hadde etablert seg i opposisjon til fordi den mente kjønnsrolleforskningen hadde behov for radikal fornyelse. Og mot den offentlige likestillingspolitikken, som kvinneforskningen gjorde til gjenstand for skarp feministisk kritikk. Dette var helt i tråd med 70-tallets norske feministiske diskurs som «kvinnen» alt den kunne, nettopp i *kvinnebevegelsens* navn: kvinnesosiologi, kvinnelitteratur, kvinnehistorie, kvinnerett, kvinneteater. Også deler av norsk offentlig politikk ble «kvinnen» for en stakket stund: FNs internasjonale kvinneår i 1975 og det påfølgende kvinnetåret 1975–85, det var kommunale kvinneårsutvalg og kvinnerett distriktspolitikk, og Sekretariat for kvinneforskning. Betegnelsen var pragmatisk: litt radikal, men slett ikke uspiselig. «Feministisk forskning» var derimot utenkelig som offisiell betegnelse, feminisme ble heller ikke den dominerende betegnelse på kvinnebevegelsen.

Troen på kunnskap og forskning som politisk effektive virkemidler var sterk på 1970-tallet. Kvinneforskningens identitetsfellesskap med kvinnebevegelsen smuldret imidlertid snart opp. Det var helt i tråd med tendensene til spesialisering og fragmentering i kvinnebevegelsen generelt fra ca. 1975. Profesjonaliseringen var resultat av tre prosesser som falt sammen i tid: Opposisjonelle studenter ble ferdig utdannet og kunne videreutvikle den studentinitierte fagkritikken fra nye stillinger i akademien, Forskningsrådet viste villighet til å satse på kvinneforskning, og staten trengte kvinneforskningens kunnskap som grunnlag for politikkutvikling. Profesjonalisering innebar at kvinneforskningen raskt ble forpliktet i

forhold til akademiske normer om forskbarhet, metodologi osv., og til politiske krav om anvendbarhet. Det var forpliktelser kvinneforskningen måtte forholde seg til, i likhet med mange andre kritiske forskningsfelt, mens den samtidig var i opposisjon til disse normene. «Bordet fanger», men hvordan? Forpliktelsene har ikke visket ut kvinne- og kjønnsforskernes feministiske perspektiv, men integreringen har endret praksisfeltet. Kvinne- og kjønnsforskere er på den ene siden blitt mer bundet til rådende normer i forskersamfunnet, for eksempel når det gjelder metodologi, faglig edruelighet og etterrettelighet. De kan også bli rekruttert til feltet uavhengig av om de har et feministisk ståsted. Men på den andre siden er mange kvinne- og kjønnsforskere kommet i posisjoner der deres feministiske forsknings- og forskningspolitiske praksis tøyer og utfordrer eksisterende grenser. Ønsker om integrering og forandring gjør at forskningsfeltets politiske og forskningspolitiske ambisjoner utgjør en permanent utfordring, og aktørene på feltet har måttet balansere på en stram line mellom faglig og politisk legitimitet.

Feministisk forskning

Harriet Holter er en av de som mest systematisk har reflektert over forholdet mellom kvinneforskning og kvinnebevegelse (Holter 1977, 1981, 1982, 1996). Hennes skille mellom «kvinneforskning», «forskning med et kvinneperspektiv» og «feministisk forskning» er fortsatt egnet til å få fram variasjoner i relasjonen: «Kvinneforskning» forutsetter som et minste felles multiplum at kvinner betraktes som en sosial kategori i et samfunnssystem, og at kjønn i noen grad strukturerer fordelinger av goder og byrder. «Forskning med et kvinneperspektiv» bygger mer eksplisitt på en forutsetning om at etablert forskning behandler kvinneproblematikk feilaktig eller utilstrekke-

lig, og dessuten at kvinners situasjon er utilfredsstillende. «Feministisk forskning» har i tillegg et mer eller mindre uttalt frigjøringsperspektiv, og deler av den tar sikte på å bygge opp teorier for kvinnekamp. Holter påpekte med rette at uttrykket «kvinneforskning» i Norge er brukt med rund hånd som samlebetegnelse på alle tre. Det er riktig, men det er interessant at «feministisk forskning» i veldig liten grad har vært benyttet som betegnelse før i de aller siste åra. Nå går det for eksempel an å snakke om «feministisk teori» uten at politiske konnotasjoner undergraver og mistenkeliggjør enhver faglig ambisjon – samtidig som forbindelsen til kvinnekamp er lite uttalt.

Feltet – uansett hvilket navn vi bruker – innebærer likevel for de fleste et normativt og politisk grunnlag for «kunnskaping». Mange betrakter kvinneforskningen som kvinnebevegelsens teoretiske eller forlengede arm. Harriet Bjerrum Nielsen omtaler for eksempel den politiske feminismen som et frihetsprosjekt «med kvinneforskningen som kunnskapsavdeling» (Nielsen 1995). Men nye forskergenerasjoner er rekruttert på et annet (forskningspolitisk) grunnlag enn den første, slik at sammenhengen mellom forskning og politikk også innenfor feltet selv er mer flertydig enn tidligere. Spørsmålet er om kvinne- og kjønnsforskningen fortsatt i hovedsak er et forskningsfelt preget av feministiske perspektiv og praksiser. Om kvinne- og kjønnsforskning refererer til noe mer enn et forskningsområde eller forskningsobjekt med fokus på kvinner og kjønn. Om suksessen, akademiseringen og poststrukturalistisk teori underminerer det opprinnelige (omstridte) feministiske fundamentet.

Som kunnskapsfelt har kvinne- og kjønnsforskningen passet seg for ikke å bli redusert til en politisk bevegelse. Snarere enn å forstå seg selv som et teoretisk laboratorium for kvinnebevegelsen har den framstilt ambisjonene som det å skape et rom for teoretisk refleksjon over

blant annet kvinnebevegelsen som praksisfelt. Mens kvinnebevegelsens dilemmaer og historie mange ganger er trukket fram som kilde til befruktning av faglige problemstillinger og forskningstema, snakkes det mindre om hva slags inspirasjon kvinneforskningens kunnskap har gitt til kvinnekampen.⁶ Det er gjort lite systematisk forskning for å finne svar, og kvinneforskere har selv formulert seg kritisk overfor noen av de politiske ambisjonene. I et tilbakeblikk skriver Helga Hernes at kvinneforskningens ønske «[...] om noe nytt og revolusjonerende var et intellektuelt blindspor og historisk misvisende» (Hernes 1985).

I praksis har feltets feministiske tradisjoner vært mindre preget av opprør enn av reform. Lojalitet til disiplinlagene har faktisk vært et kjennetegn ved endringsbestrebelsene til norsk kvinne- og kjønnsforskning. Feltet hadde i begynnelsen stor tiltro til fagenes vilje og evne til å lytte til kritikken: «Metodekritikken som nå begynner å komme, kan føre til at samfunnsvitenskapene igjen vil kunne korrigere seg selv, og utvide sin virkelighetsoppfatning til å omfatte flere aspekter av samfunn og mennesker, flere dimensjoner og et videre spektrum av metoder enn før,» står det å lese i Forskningsrådets utredning fra 1976. Lojaliteten overfor fagdisiplinene har imidlertid ikke hindret en endringsorientert praksis. Integrering i fagene for å endre var og er et mål, gjennom tiltak som Kjønnssrolleseminaret og Kvinneretten. De tverrfaglige sentrene for kvinneforskning som vokste fram på 1980-tallet, kan forstås i lys av den samme integreringsambisjonen. Sentrene kom mer på tross av enn på grunn av kvinneforskningens ønske om å etablere et nytt felt: Fordi disiplinlagene i liten grad hadde vist evne til fornyelse, ble senterdannelser sett på som en alternativ strategi.

Harriet Holter hevdet at kvinneforskningen velger sitt objekt ut fra kvinners prioriteringer, ut fra kvinners syn på seg

selv som representanter for det menneskelige – ikke ut fra vurderinger som menn har lansert og kalt «vitenskapelig objektivitet» (Holter 1981). Dette var dekkende for kvinneforskningens feministiske selvoppfatning det første tiåret, men det er mer problematisk både som programmerklæring og som empirisk beskrivelse av hva som foregår i dag. På 1990-tallet endret feltet navn, fra «kvinneforskning» til «kvinne- og kjønnsforskning». Kanskje er dette bare en mellomstasjon til den enklere formulering «kjønnsforskning». Navnedebattene på 1990-tallet engasjerte mange, og navneendringen markerer en vilje til å dreie fokus fra empiriske kvinner til kjønn som relasjon og til feministisk vitenskapsteori. Det markerer samtidig selvstendighet både i forhold til kvinnebevegelsen og til staten, og en større interesse for akademia som kunnskapsproduserende institusjon, og for vitenskapsteoretiske spørsmål.

Det er stilt spørsmål ved denne dreiningen i forhold til kvinneforskningens feministiske utgangspunkt. Hvordan kan og bør et etablert felt i et formelt likestilt samfunn forvalte feministiske perspektiv og praksiser? Kunnskapsutvikling er også politikk og handler om ulike interesser og makt til å hevde dem. Hvordan og hvor feministisk bør og kan feltet være? Hvor spesiell er kvinne- og kjønnsforskningen som forskningsfelt? Skiller den seg fra annen forskning utelukkende gjennom sitt gjenstandsområde, eller også ved sin kunnskapsforståelse og praksis? Dette var det ganske skarpe uenigheter om også i kvinneforskningens første år. Ida Blom og Lucy Smith argumenterte for kvinneforskningens «alminnelighet», mens Kari Melby og Anne Robberstad framhevet dens særpreg (Blom 1978, Melby 1978, Robberstad og Smith 1975). Ida Blom tok avstand fra det hun kalte «en eksklusiv forståelse av kvinnehistorie» som var definert ut fra kvinnebevegelsens behov for bevisstgjøring og aksjonsforskning.

Kvinnehistorie skulle benytte samme metodikk som annen historie. En «rent feministisk» definisjon av kvinneforskning forutsatte dessuten at «de viktigste skillelinjer i samfunnet ikke går mellom besittende og eiendomsløse, eller mellom fargete og hvite, men mellom kvinner og menn» (Blom 1976, 1977). Kari Melby kritiserte henne for en lite fruktbar og lite dekkende framstilling av feministisk kvinneforskning, der forholdet mellom kjønn og klasse så vel som betydningen av en «egen kvinnelig metode» ble framstilt karikert og uvitenskapelig. Melby argumenterte for en alternativ feministisk forståelse, i tråd med den framvoksende «her-story»-retningen i internasjonal kvinnehistorie, der kjønn tillegges selvstendig forklaringskraft. Ikke i stedet for, men sammen med klasse (Melby 1978, 1996). Debatten illustrerer problemet med å beskrive kvinne- og kjønnsforskningens særpreg, og antyder generasjonsmotsetninger der eldre og mer etablerte forskere bidrar til å tone ned de mest radikale feministiske argumentene.

Hva med dagens kvinne- og kjønnsforskning? Hva slags feministisk kunnskapsforståelse preger feltet? Hva slags relasjoner har feltet til kvinnebevegelse og andre politiske felt? Til tross for kvinne- og kjønnsforskningens ubestridte suksess med hensyn på kunnskapsutvikling og institusjonalisering mener jeg at feltet er kjennetegnet av å være «litt» på siden, «litt» utenfor. Det passer aldri helt inn, verken i fagene eller i forskningsprogrammene. Feltet er ikke alene om å ha fått «betinget innpass». Denne posisjonen har også andre opposisjonelle fagområder. Men skulle vi likevel forsøke å konkretisere det spesielle ved kvinneforskningen, så måtte det være de bestemte teoretiske og empiriske kjønnskombinasjoner: a) forskersubjektet er oftest kvinne, selv om noen menn også deltar, b) forskerobjektet er konkret eller symbolsk kjønn og kjønnsrelasjoner – med hovedfokus på kvinner fram til midt på

80-tallet, deretter økende fokus på menn, og c) den fagpolitiske profilen er feministisk.⁷ Det er sistnevnte, feminisme(r), som etter mitt skjønn er feltets avgjørende grensemarkør. Det er også de feministiske perspektiv i kvinne-, kjønns- og mannsforskningen som først og fremst skaper problemer for faglig legitimitet, det er her terrenget blir kronglete og motbakkene kommer. Ikke bare bryter det med en objektivistisk vitenskapsforståelse, noe feltet deler med annen kritisk forskning. Men perspektivet er det eneste som bryter *både* med positivistiske og patriarkalske kunnskapstradisjoner samtidig som det kritiserer likestillingssamfunnets hegemoniske kjønnsforståelse.

Med poststrukturalismens inntog i norsk kvinne- og kjønnsforskning på 1990-tallet ble det grobunn for nye diskusjoner om forholdet mellom forskning og politikk, om hva det feministiske i kvinneforskningen dreier seg om. Terrenget er ulendt, og det er lett å gå seg bort i faglige villniss.

Er kvinne- og kjønnsforskningen blitt mindre politisk?

Kvinneforskningens forløper, kjønnsrolleforskningen, hadde spilt på lag med kvinnesakens forkjempere. Forskerne tok aktivt del i arbeidet med å endre den rådende biologiske kjønnsforståelsen. De fremmet kunnskap til fordel for en alternativ sosial og historisk kjønnsforståelse, og styrket dermed grunnlaget for politiske krav. Eva Kolstad fra Norsk Kvinnesaksforening uttrykte det i klartekst:

I vår tid får vi hjelp av forskningen. Unge, frie psykologer og sosiologer har valgt rollefordelingen mellom kjønnene som et spesialfelt. Ved sin forskning kan de bevise det som kvinnesaksforkjemperne hadde på følelsen for omkring 100 år siden, – [...]⁸

Da kvinneforskningen oppsto på 1970-

tallet, var norsk samfunnsliv svært politisert, med folkeavstemning om EF (EU), AKP-ml-bevegelsen og studentopprør som viktige ingredienser. Marxistisk og kritisk teori satte sitt preg på kvinnebevegelsens fagkritikk på universitet og høgschooler:

Interessekampen og vitenskapskritikken er ofte begrunnet i forhold til kampen mot «sexisme», [...] Kampen føres på flere fronter, og omfatter rekrutteringspolitikk, forandring av innholdsmessige sider, beslutningsprosesser. Kampen er progressiv, men den har likevel sine begrensninger. [...] Nå trenger vi vitenskapskritikk ut fra sosialistiske perspektiv, og kvinnepolitiske reformer må analyseres med sikte på hvilke klasseinteresser de tjener. Likestillingsbestrebelsene må gjennomgå kritisk for ikke å bli «drivkraft for kapitalmaktens krav» på bekostning av arbeiderklassens kvinner. (Kalleberg 1974:135)

Men den akademiske feminismen var mer enn fagkritikk og abstrakt vitenskapskritikk. Kvinneforskningen kom også til uttrykk i praktisk handling. Kvinneforskningen fikk viktig drahjelp fra aksjonsforskningen fordi den legitimerte handlingsorienterte prosjekter. Den «etablerte» samfunnsvitenskapelige aksjonsforskningen ga modeller, men initiativ som Juss-studentenes rettsinformasjon Juss-Buss (1971) og Nord-Odalsprosjektet (1969–73) tematiserte ikke i utgangspunktet kvinners situasjon (Bull mfl. 1999, Leira 1977). Usynliggjøring ble med god grunn et hovedanliggende for kvinneforskningen. Kvinnesaksforeningen på Juridisk fakultet i Oslo satte for eksempel voldtekt i ekteskapet under lupen gjennom sitt bidrag i NRK-serien «Retten er satt» (1973), og etablerte Fri rettshjelp for kvinner (1974).⁹ Praktiske erfaringer ga grunnlag for en rekke publikasjoner fra Kvinneretten.¹⁰ Medisinsk

kvinneforskning vokste fram noe seinere, men også her tok aktørene praktiske grep. Kvinnehelsegeriljaen var for eksempel viktig for etableringen av mottak for voldtatte kvinner. Medisinsk kvinneforskning skulle ha «[...] et kvinnepolitisk siktemål og engasjement knyttet til kvinnefrigjøring». Ikke bare skulle forskerne ha «et vitenskapsengasjement» fordi tradisjonelle medisinske metoder er utilstrekkelige, det var også ambisjoner om «et helhetlig politisk engasjement – nemlig i helsefremmende frigjøring» (Botten 1983). På hver sine måter var kvinneforskere innenfor så ulike fag som teologi, kriminologi, samfunnsplanlegging, utviklingsforskning og litteratur engasjert i praktiske politiske tiltak for å bedre kvinners livssituasjon.

Norsk kvinneforskning var faktisk et forbilde i nordisk sammenheng ved slutten av 1970-åra. Etter et norgesbesøk i 1980 skrev Karin Widerberg at den viktigste forskjellen mellom Sverige og Norge var «[...] den norska kvinnorörelsens inriktning och kontakterna mellan kvinnoforskning och kvinnorörelse. Bakom så gott som all kvinnoforskning skymtar man ett mer eller mindre självklart förhållande till kvinnorörelsen. Man ser sin forskning som en del av rörelsen och många kvinnoforskare är aktiva i nogon kvinnogrupp» (Widerberg 1981).

1970-tallets politisk orienterte kvinneforskning kan muligens fortone seg som en solskinshistorie i dag, men motsetningene var ganske sterke. Torill Steinfeld forklarte faktisk kvinneforskningens institusjonalisering med henvisning til de opprivende konfliktene i kvinnebevegelsen. Konfliktene hadde gitt behov for «[...] en vernet sammenheng, en slags privathet, der en slipper å stå fram som kvinnefronter eller nyfeminist, AKP'er, SV'er osv.», Hun mente at staten og Forskningsrådet ved å finansiere kvinneforskning ga «[...] en plutselig anledning til å opptre som kvinne og forsker, rett og slett, renset og befridd for enhver politisk

tilknytning» (Steinfeld 1976). Men heller ikke kvinneforskningen var – som vi har sett – fri for uenigheter, for eksempel om forholdet mellom kjønn og klasse. På samfunnsviternes første kvinneforskningskonferanse, i 1975, ble det faglige innholdet kritisert for manglende fokus på «kontroversielle spørsmål» som marxistisk teori:

Kanskje torde man ikke ta opp dette fordi det kunne true forventningene om søstersolidaritet? Eller kunne det være at det å trekke inn marxismen ville bli opplevd som et indirekte angrep på kvinnesosiologien? (Halsaa Albrechtsen og Skjøsberg 1975)

Dagens teoretiske debatter følger litt andre skillelinjer, men kan vi hevde at feltet er mindre politisk enn tidligere? Er for eksempel relasjonene til «praksisfeltet» svekket? Flere av de opprinnelige tiltakene eksisterer faktisk i beste velgående, og viser at samarbeid mellom feminister innenfor og utenfor academia fortsatt er liv laga. Juridisk rådgivning for kvinner har hatt til sammen 600 medarbeidere i sine 25 år, og mer enn 3000 kvinner fikk bistand i 1999 (Bull mfl. 1999).

Men generelt er båndene mellom kvinne- og kjønnsforskning og kvinnebevegelse løsere enn på 1970-tallet. Kvinnekampen er grunnleggende endret i og med likestillingsdiskursens hegemoni. Kvinner har kommet inn i politikk og lønnsarbeid, menn tar i bruk nye rettigheter i familien, og situasjonen stiller generelt nye og andre krav både til kvinnebevegelse og kvinneforskning. Økte forskjeller mellom kvinner betyr nye rammevilkår for politisk virksomhet, treffende tematisert av blant annet Tordis Borchgrevink:

Kvinnerns nyvunne innpass i tidligere mannsbastioner har ført til større forskjeller mellom kvinner, og disse stil-

ler kvinnefelleskap på nye prøver. (Borchgrevink 1994)

Nye teoretiske strømninger har også bidratt til å endre den akademiske sjangeren, samtidig som en villet dreining mot aktører på grunnforskning i større grad preger feltet. Det er aktører på et profesjonelt og integrert felt som snakker gjennom Forskningsrådets programkomité for «Kjønn i endring» i 1997, og spranget fra utvalget i 1976 er langt:

I et grunnforskningsprogram må kvalitet og faglig relevans veie tungt ved tildeling av forskningsmidler. I tillegg vil samfunnsmessig relevans tillegges vekt når programmidler skal fordeles [...]. – Programstyret vil framheve to utfordringer for dagens kjønnsforskning. Den ene ligger i en satsing på prosjekter som kombinerer sentrale teoretiske problemstillinger med ulike typer av empiriske studier. Den andre utfordringen ligger i en videreføring av det omfattende flerfaglige og tverrfaglige samarbeidet som har preget kjønnsforskningen. (*Norges forskningsråd* 1997).

I dagens forskerspråk er det generelt lite å finne av 70-tallets frigjørings- og undertrykkingsretorikk. Det teoretiske premisset om kvinneundertrykking og mannsdominans er forlatt av de fleste til fordel for en mer spørrende holdning og nye problemstillinger knyttet til kvinners adgang til maktposisjoner. Poststrukturalismens dekonstruksjoner har bidratt til å problematisere mye som tidligere ble tatt for gitt. Et stort samfunnsvitenskapelig paraplyprosjekt om kvinner og fellesskap, tilsvarende det som så dagens lys i 1977 med slagordet «søsterskap gir styrke» som faglig bakgrunn, er knapt tenkbart i dag (Holter 1982). Utforskning av «forskjell» og av «konstruksjon og isenesettelse av kjønn» er viktigere enn søsterskap og patriarkat. Poststrukturalistis-

ke begrep har overtatt hegemoniet fra marxistiske og radikalfeministiske teorier og bidratt til et skifte av fokus fra identitet og fellesskap, kvinneinteresser, arbeidsdeling og strukturell makt. Det har selvsagt medført konflikter i og mellom fag og generasjoner.

Norsk samfunnsvitenskapelig kvinneforskning har vært karakterisert ved empiridrevet og innsiktsdrevet teoriutvikling:

«[...] nærheten til kvinners liv [...] kommer til uttrykk både i spørsmålsstillinger og metoder i form av deltagende observasjon, intervjuer og tilbakeføring av forskningsresultat. (Widerberg 1986)

Gjennom en åpen empirisk holdning har den bidratt til utforskning av hvordan kjønn gjøres i dagliglivets relasjoner og gjøremål. Bakgrunnen for metodologien var dels ideologisk, men dels også praktisk. Empirisk forskning var nødvendig når ambisjonen var å synliggjøre. Det handlet blant annet om å «lytte til de tause» (Leira 1977). Etter hvert ga også finansieringsbehovene føringer. Pengene satt løsere i departement enn i forskningsråd, og praktisk oppdragsforskning ga uttelling. På 1980-tallet var likestillingspolitikken etablert gjennom likestillingsloven, og myndighetene trengte forskning som kunnskapsgrunnlag for videre politikkutforming. Enkeltprosjekt og program så dagens lys, med programmet «Forskning for likestilling» som et «høydepunkt» (1987–91).¹¹ Mange kvinneforskere som ikke fikk fast ansettelse på universitet og høyskoler, overlevde i instituttsektoren på prosjektmidler knyttet til oppdragsforskning. Men dette var ikke problemfritt. Forskerne ble indirekte likestillingspolitikkenes støttespillere, selv om kunnskapsbidragene var kritiske til innretningen i store deler av offentlig politikk (Gerrard mfl. 1985, Skjeie 1995). Problemene var dessuten at

anvendt forskning ga dårlige kår for teoretisk fordypning, og mange mente at norsk kvinneforskning ble hengende etter i de internasjonale teoretiske debattene. Det var et erkjent behov for mer tid til teoretisk fordypning.

Likestillingsprogrammet ga imidlertid et rom for å tematisere dette problemet. Programstyrets egenvurdering ble et utgangspunkt for å begrunne krav om finansiering av mer teoretisk orientert forskning:

Ved å slå fast at likestillingspolitikken blant annet står overfor et *forståelsesproblem*, hadde Programstyret åpnet opp for mer grunnlagsorienterte problemstillinger. Det ble definert inn i det anvendbare å stille spørsmålsteget ved etablerte forestillinger og skape ny forståelse. (Haukaa, Alstad og Andenæs 1992)

Kvinneforskningens pådrivere vendte seg mot akademien for å styrke «grunnleggende teoretisk utvikling», og fikk gjennomslag. Programmer for grunnleggende forskning ble opprettet både i samfunnsvitenskapelig, humanistisk og medisinsk kvinneforskning på 1990-tallet. Sammen med etablering av formalisert doktorgradsutdanning og ny stillingsstruktur bidro dette til et sterkere skille mellom akademisk og ikke-akademisk feminisme. Det politiske prosjektet opphørte ikke, men det endret karakter fordi fokus i langt større grad ble rettet mot akademien som praksisfelt. Den feministiske vitenskapskritikken ble satt på dagsordenen med fornyet styrke. Men selve kunnskapsutviklingen på feltet har også bidratt til å gjøre det mindre tilgjengelig for ikke-forskere. Vitenskapsteori og poststrukturalistisk teori har gjort sitt for å «fagliggjøre» kvinne- og kjønnsforskningen. Interessen for internasjonale teoritunge debatter har gjort forskningen mindre tilgjengelig enn den tidligere mer empirinære forskningen.

Mange faktorer har over tid ført til større avstand mellom kvinne- og kjønnsforskningen og kvinnebevegelsen. Runa Haukaa har karakterisert relasjonene mellom kvinneforskning og kvinnebevegelse som en utvikling fra identitetsfellesskap tidlig på 1970-tallet til et situasjonsfellesskap med gjensidig anerkjennelse av felles handlingsmål og tema på 1980-tallet (Haukaa 1991). I kjølvannet av kvinners inntog i politikk og arbeidsliv, og poststrukturalismens teoretiske bidrag til å oppløse kategorien «kvinne», kan vi spørre om også situasjonsfellesskapet er oppløst. Hva slags politiske allianser er mulige hvis «kvinne» ikke lenger fungerer som identitetskategori? Overgangen fra «kvinneforskning» til «kvinne- og kjønnsforskning» og deretter til «kjønnsforskning» på 1990-tallet kan sees i lys av disse utviklingstrekkene. For noen har disse skiftene først og fremst vært retoriske, og har vært ment som bidrag til å inkludere menn som forsker-subjekt og forskerobjekt. For andre har skiftene betydd nye runder med strid om grenser. Det er spurt om «kjønnsforskning» åpner opp for forskning uten feministisk forankring, og for forskning der kjønn bare er med som en variabel. Betyr kjønnsforskning større legitimitet for forskning som avviser kvinneundertrykking og mannsdominans som premiss eller perspektiv?

Poststrukturalistisk forskning har komplisert kvinneforskningens politiske mobiliseringspotensial gjennom sin dekonstruksjon av kategorien «kvinne», sin avvisning av ordet «frigjøring», sin teoretiske utilgjengelighet og sin insistering på at sannhet er relativ. Poststrukturalismen har ført til flere teoretiske blindgater, iblant også som en temmelig historieløs kritikk av feministisk essensialisme. Hvor er den norske feminist som ser kjønn som essens? Norsk kjønnsrolleforsknings viktigste og mest varige bidrag var nettopp å overbevise offentligheten om at kjønn skapes og derfor også

kan omskapes. Den teoretiske diskusjonen om språk og virkelighet har delvis vært preget av skyggeboksing mellom ekstreme posisjoner som «naiv realisme» og «ontologisk relativisme». Poststrukturalismen svekker feminismens konstruktive ambisjoner i den grad den opphøyer dekonstruksjon av naturalisert mening til sitt overordnede metodiske redskap (Nielsen 2000). Det kan bli et uheldig gap mellom teori og empiri dersom poststrukturalistiske perspektiv opphøyes til sannhet i stedet for å være redskap som også er gjenstand for kritisk prøving.

Men til tross for disse innvendingene vil jeg trekke fram at poststrukturalistisk teori har fungert som vitamininnsprøytning for mange etablerte kvinne- og kjønnsforskere. Den har også bidratt til fornyet politisk engasjement, hvis vi ser på yngre forskere. De store samfunnsmessige endringene i overgangen til et postmoderne eller postindustrielt samfunn har rokket grunnleggende ved kjønn både som materialitet og stabil meningskategori. Disse endringene ble av mange opplevd som utilfredsstillende håndtert av marxistisk inspirert feminisme fordi den hadde for mye fokus på det materielle (økonomi/produksjon), og av radikal feminisme fordi den hadde for mye fokus på kjønn som dualistisk kategori, og på patriarkat og kvinnekultur. 70-tallsfeminismen var gått ut på dato for mange unge, de trengte nye ord og friske blikk. Poststrukturalistisk teori kom som en mental befrielse for mange, både yngre hovedfagsstudenter og etablerte forskere, med sitt fokus på kultur, språk og meningskonstruksjon, kjønn som lek og iscenesettelse, diskontinuerlig kjønn og flytende kjønnsidentiteter, makt som allestedsnærværende og parodi/ironi som nye maktformer, og fornyet kritikk av positivismen. Poststrukturalistisk teori har hatt en slående evne til å mobilisere og rekruttere yngre forskere til feltet. Det er heller ikke riktig at poststrukturalistisk inspirert forskning bare er en lek med ord. Dekon-

struksjon kan være politisk kraftfull samfunnskritikk. For eksempel når skeiv teori setter søkelyset på heteroseksualitet og familisme som grunnleggende elementer i norsk likestillingspolitikk. Poststrukturalistisk fokus på «forskjell» i alle former har heller ikke skygget for interesse for politikk. Men snarere enn å argumentere for store søsterskap argumenteres det for midlertidige allianser. Fellesskap forstås som strategiske og skjøre.

Jeg sier meg derfor uenig i den spissformulerte kritikken av poststrukturalistiske perspektiv som er nevnt i innledningen. Flere av mine yngre informanter har for eksempel sagt at de opplever poststrukturalismen som svært politisk relevant. Ikke minst har den gitt dem et ståsted for formulering av kritikk mot den «etablerte» kunnskapstradisjonen de ble invitert inn i. Den har vært et nyttig alternativt redskap for utforming av deres kunnskapsprosjekter.

Avpolitisering eller repolitisering?

Vi kan med fordel spørre om ikke poststrukturalismen snarere har ført til reformulering av kvinneforskningens politiske prosjekt enn til avpolitisering. Og om ikke kvinneforskningens og kvinnebevegelsens differensiering har ført til nye former for integrasjon mellom feminister i og utenfor forskningsfeltet, mer enn til brutte bånd. Jeg sier det slik fordi mitt inntrykk er at den poststrukturalistiske kvinne- og kjønnsforskningen står på et selvstendig feministisk grunnlag, men dette grunnlaget er delvis reformulert sammenlignet med 1970-tallet. Verken profesjonalisering, relativ autonomi i forhold til kvinnebevegelsen eller poststrukturalisme utelukker per definisjon integrasjon med politiske felt. Autonomi betyr snarere at de politiske relasjonene er mer kronglete enn før. Profesjonalisering innebærer at mange forskere retter

sin politiske oppmerksomhet mot feminismens vilkår i akademien. Poststrukturalistisk teori har også gitt flere kvinne- og kjønnsforskere et ståsted for aktiv deltakelse i samfunnsdebatten. Kvinne- og kjønnsforskningen går derfor fortsatt en spenningsfylt balansegang mellom feminisme(r) som vitenskapelig og politisk prosjekt.

Uavhengig av poststrukturalisme ser vi motstridende tendenser både til avpolitisering og repolitisering i dette etter hvert uoversiktlig feltet:

1) I løpet av 1990-tallet, gjennom en kombinasjon av flere faktorer, ble norsk kvinneforskning mer teoretisk og mindre tilgjengelig for «den opplyste allmennhet». Finansieringsmulighetene har gjort noe: Overgangen til program for grunnleggende forskning la mulighetene til rette for mer teoretisk orientert forskning. Tidsdimensjonen har gjort sitt: Forskere med lang fartstid har utviklet mer avanserte teoretiske perspektiv. Tall teller: Den samlede mengde forskning på feltet er blitt betydelig, med ulike tradisjoner og tematiske fokus. I sum: Det er ikke lenger et fagområde hvem som helst kan komme inn i ved å lese en kvinnepolitisk bok eller to. Stoffmengden er overveldende, og det kreves flere års forskersosialisering for å bli innsatt i feltet. – Økt utilgjengelighet betyr imidlertid ikke uoverstigelige problem. Det kan håndteres gjennom formidling gjennom formalisert undervisning, for eksempel utdanningsreformen som nå er under innføring. Integrering av kvinne- og kjønnsforskere i akademien har gitt uante nye muligheter for formidling til samfunnet, men nå via studenter.

2) Feltet har færre innslag av klassisk feministisk undertrykkings- og frigjøringsretorikk enn i det første tiåret. Det er lenger mellom programmatisk

endringsambisjoner i forhold til stor-samfunn og verden. Fenomenologien utfordret det tidlige 1970-tallets marxistisk-funksjonalistisk inspirerte kritiske teorier, der fokus var økonomiske og materielle strukturer og forholdet mellom produksjon og reproduksjon. Ved hjelp av kvalitative metoder kunne kvinners interesser og erfaringer synliggjøres, også når de ikke handlet om undertrykking. Poststrukturalistiske feminister har problematisert både struktur-, subjekt- og erfaringsbegrep, men de har ikke skjøvet maktperspektiv og frigjøringsvisjoner utfor stupet. De snakker bare i et annet språk, om maskerade, parodi og ironi. Dette er maktformer som minner om 68-parolen «All makt til fantasien». Den feministiske poststrukturalismens utopi om kjønn som «konstant bevegelig forskjell» utfordrer tidligere feminismer med andre politikk- og maktforståelser.

- 3) I kvinne- og kjønnsforskningen er det både mer og mindre tro på forskningens samfunnsmessige betydning enn det var på 1970-tallets mest optimistiske. Det er mer nøkternhet på den kritiske forskningens vegne, og større ydmykhet i forhold til effekten av egen innsats hos mange med lang fartstid – og stor begeistring for dekonstruksjon som strategi for å endre diskurser. I forskningen som helhet er det mer fokus på vitenskaps-teoretiske spørsmål, men også mer oppmerksomhet omkring forskningens innfløkte innveving i teknologi og økonomi.

Snarere enn å si at feltet er avpolitisert, kan vi snakke om et mangfold som rommer både retoriske oppbrudd og kontinuitet. Det er både en styrke og en utfordring at mange studenter i dag kommer til feltet fordi de er tiltrukket av (vitenskaps-) teoretiske spørsmål, mens feltet tidligere

rekrutterte gjennom kvinnepolitisk engasjement. Endret rekrutteringsgrunnlag avspeiler at feltet er etablert: Det er teoretiske tradisjoner som frister, og poststrukturalistisk tenkning tiltrekker mange av de som definerer seg i opposisjon til 70-tallets feministiske landskap.

Utfordringer

Kvinne- og kjønnsforskningens institusjonalisering kan utvilsomt framstilles som en suksesshistorie: Fra få til mange, fra usynlig til synlig. Fra ideologi til solid kunnskapsproduksjon preget av dokumentasjon, argumentasjon og refleksjon. KILDENs oversikter forteller i klartekst at det er mange på feltet, både som forskere og brukere.¹² Dermed kan det se ut som om feltet er sikret for all framtid, men noen utfordringer er det faktisk.

Kvinne- og kjønnsforskningens status er problematisk fordi feltet har en tve-tydig posisjon. Satt på spissen vil jeg si at det lever en usikker tilværelse som uren kategori: Det er nettopp *ikke* en fagdisiplin med disiplinlagets selvsagte eksistensberettigelse. Det er heller *ikke* et kunnskapsfelt av opplagt interesse for økonomisk utvikling. Til tross for feltets vellykkede integrasjonshistorie er det grunn til å lese forskningspolitiske utredninger med spenning. Likestillingsmålsettinger er blitt tatt-for-gitt-heter, men kvinne- og kjønnsforskningen er ikke like selvsagt. I min ryggmarg sitter forståelsen av at fag er politikk, og at politiske forhold er bevegelige. Forskningsrådet har lenge vært under omorganisering, og følgene for kvinne- og kjønnsforskningen er uvisse. Det fins dystre scenarier, for det har faktisk skjedd før at kvinners kunnskap og skaperevner er blitt pakket vekk. I USA var kvinneforskningen en prioritert kulturell skyteskive for president Reagan på 1980-tallet.¹³ Feminismen overlevde i academia, men med få faste stillinger, lave bevilgninger og poli-

tisk avhengighet. Også norske kvinneforskere og fagmiljøer har fått sine pass påskrevet. Betegnelsen «lesbiske reir» om fagmiljøer er ikke et eksempel på poststrukturalistisk ironi, men på en anvendt marginaliseringsteknikk.

Jeg forsøker å sette ord på paradoksale trekk ved dagens kvinne- og kjønnsforskning. Påstanden er altså: Etablert, ja – men på mange måter også marginal. Det marginale ser vi når nye forskningsprogram sitter langt inne eller får bevilgninger som gjør dem til dråper i det forskningspolitiske hav. Vi ser det i mangelfull oppfølging av forskningsmeldinger og utredninger, som «kvinner og helse»-utredningen.¹⁴ Vi ser det i sentrenes mandat og ansvar: De skal påvirke universitetenes forskning og undervisning i hele bredden, men har ressurser som mini-institutter. Vi ser det i manglende vilje til å prioritere kvinne- og kjønnsforskning i høyskolesektoren. Feltet er faktisk ganske sårbart, og politiske endringer kan lett føre til utmagring slik det har skjedd med kvinne- og kjønnsforskningen i Danmark de seinere år.

Kvinne- og kjønnsforskningen står overfor viktige teoretiske, fagpolitiske, tematiske, praktiske og institusjonelle utfordringer. Generelt sett er forskningsmiljøene små og spredte, og innen mange disiplin-fag er det fortsatt særdeles tynt med kvinne- og kjønnskompetanse.

Det gjelder derfor å holde på den kompetansen som fins, og helst å videreføre kompetansen på områder der kvinne- og kjønnsforskningen tradisjonelt har vært sterk – for eksempel i forhold til arbeidslivet. Men det gjelder også å bygge opp kompetanse på felt og i disipliner der kvinne- og kjønnsforskningen har stått svakt. Kjønn og seksualitet er et eksempel, filosofi et annet. Etnisitet eller multikulturalisme er åpenbart eksempel på «nye» spørsmål.

Den største *praktiske* utfordringen for kvinne- og kjønnsforskningen er penger. Uten tilstrekkelig finansieringsgrunnlag

blir det ikke forskning. Nå som før går de store pengestrømmene til forskningsområder med liten eller ingen interesse for kvinne- og kjønnsproblematikk. Det er bare småpenger som bevilges spesielt til feltet, eksempelvis til programmet «Kjønn i endring». I forhold til antall forskere, forskningsambisjoner og kvalitet på prosjektene er det behov for bevilgninger i en helt annen størrelsesorden. Bevilgningspolitikken er dessverre ikke på vår side, og feltet strever med å utvikle en argumentasjon som er tilpasset tidas økonomistiske nyttetenkning uten å tape rettferdighetsproblematikken av syne. Kanskje tida er inne til å utarbeide et ambisiøst tverrfaglig program – sammen med brukere fra kvinnebevegelse og offentlig politikk – som går på tvers av både samfunnsfag, humaniora, medisin og teknologi. Hva med et bredt anlagt program som en oppfølger av 1970- og 80-tallets «Kvinner livsløp og levekår»?

Den største *institusjonelle* utfordringen er knyttet til kvinne- og kjønnsforskningens mangelfulle faglige integrering i Forskningsrådets virksomhet, og til nedbyggingen av møteplasser mellom råd og forskningsmiljøer. Den internasjonale evalueringen av Forskningsrådet hadde for eksempel lite å si om kvinne- og kjønnsforskningen, og manglende dialog med miljøene har vært påpekt av kvinne- og kjønnsforskningen flere ganger. Det er også en utfordring å komme i inngrep med forskningsprogram i EU/EØS-systemet. Det er nesten ingen norsk deltakelse i Athena-nettverket. EUs 6. rammeprogram blir en prøvestein for de relativt små norske miljøene i forhold til det europeiske forskningsbyråkratiet. Her trengs det samordningstiltak, og jeg håper Forskningsrådet, relevante departement og miljøene kan ta nødvendige løft.

Feltet har hatt gode intensjoner om å være inkluderende, men kvinneforskningen har ikke vært noen «søndagsskole». Enkeltpersoner så vel som forskningsstema og perspektiv har vært margi-

nalisert. «Det er mange bitre og frustrerte kvinner du bør snakke med», som en informant sa til meg. Det har vært mange konfliktfylte relasjoner mellom kvinneforskningen i humaniora og samfunnsfag. Menn i kvinneforskningen har vært diskutert opp og ned ad stolper, og det tok omtrent femten år før den første mann fikk fast plass ved Senter for kvinneforskning i Oslo. Distriktsforankret kvinneforskning har ikke vært prioritert tross iherdig innsats gjennom mange år fra distriktskvinneforskerne. Det er ingen grunn til å tro at uenigheter blir mindre, så feltets kunnskapspolitiske forvaltere bør bestrebe seg ikke bare på åpenhet og romslighet, men også på å finne virkemidler for konstruktiv intern debatt.

Det er en stor fagpolitisk utfordring å videreutvikle *feminismen* i kvinne- og kjønnsforskningen. Likestilling er et viktig rettferdighetsprinsipp, men det er snøvert som eneste grunnlag for feminismen. Forskjellskategorier knyttet til kropp, erfaring og rasjonalitet må også tenkes inn. Ikke fordi kvinner har medfødt eller iboende evner som nødvendigvis er forskjellige fra menns, men forskjell er et sentralt tema ved feministers teori som trenger vedvarende refleksjon. Jeg ønsker en kvinne- og kjønnsforskning som også aktivt bidrar til feministiske forskningspraksiser gjennom å utvikle nye former for forsker- og studentfellesskap, med vekt på omsorg, omtanke og åpenhet. Der vi er ydmyke overfor vår rolle som kunnskapsere og kunnskapsforvaltere – overfor hverandre og i forhold til andre typer kunnskap enn den tradisjonelt vitenskapelige.

Feministisk forskning er fortsatt kontroversiell, som forskerposisjon er feminismen tveegget. Feminisme er både en sak å fremme og et område å studere. Kvinneforskningen går en vanskelig balansegang mellom disse to hensyn. Drømmen er at kvinne-, kjønns- og mannsforskere har politisk og intellektuell styrke til å opprettholde feministiske

posisjoner, og nysgjerrig toleranse til å tåle indre uenigheter. I dag er det professorater og andre stillinger på feltet, men posisjonen som feministisk forsker er utsatt og ambivalent. Det er lav toleranse i academia for feministisk forskning med kvinners underordning som premiss eller som sentralt tema. Det er nærmest illegitimt å påpeke systematiske samfunnsmessige forskjeller i kvinners disfavør. Interessemotsetninger mellom kjønn er et upopulært tema, kvinners kollektive handlinger er «förbjuden handling» fordi de synliggjør menn som gruppe og ødelegger deres status som representanter for det allmenne (Eduards 2001). Kvinners interesser er ikke bare en teoretisk, men også en politisk utfordring, spesielt når en mer selvbevisst mannsforskning seiler i politisk medvind og av noen beskrives som det bærende kjønnspolitiske frigjøringsprosjektet. Det er ikke uten grunn at kvinne- og kjønnsforskere iblant presenterer seg med en nøytral institusjonstilhørighet når de har muligheter til det. Det koster å stå fram som feminist.

Synliggjøringsprosjektet i kvinne- og kjønnsforskningen er fortsatt viktig. Vi trenger synliggjøring både av enkeltkvinner, kjønnsstrukturer og kjønnsymboler i samtid og nær og fjern fortid. 1970- og 1980-tallet ga vesentlige bidrag ikke minst fra humaniora i form av bindsterke verk om kvinnekultur, kvinnelitteratur og kvinnehistorie. De trenger videreføring. KILDENs arbeid med dokumentasjon av kvinnebevegelsen gjennom etablering av en nettportal er for eksempel et etterlenget tiltak for dokumentasjon av nær fortid. Kvinneforskningsmiljøene i Norge har siden 70-tallet etterlyst et kvinnebevegelsens arkiv i Norge, noe som for lengst er opprettet i mange andre land. Den store pågangen etter kunnskap om kvinners politiske engasjement og om kvinnebevegelsen spesielt fortjener oppmerksomhet og svar. Vi håper nettportalen bare blir første trinn i et mer permanent dokumentasjons-

prosjekt knyttet til kvinnebevegelsen.¹⁵

Vi trenger fortsatt grundig empirisk forskning på bred front for å forstå samfunnet rundt oss, for å vedlikeholde og videreutvikle relevante kunnskapsgrunnlag for dokumentasjon av utviklingslinjer og som basis for politikkutforming. Kunnskap er viktig for den som vil bekjempe strukturelle ulikheter og fordelingsrett. Kompetanse i konstruksjon og tolkning av kvalitative data i form av intervjuer med et lite utvalg personer er blitt et kjennetegn ved mye samfunnsvitenskapelig kvinneforskning. Men det trengs fortsatt også kvantitative data som fanger generelle mønstre over tid.

Teoretisk er det grunn til å glede seg over tilløp til større bredde og mer fokus på andre spørsmål og perspektiv enn de poststrukturalistiske. Riktignok er det mye spennende som har kommet ut av poststrukturalismens interesse for meta-teoretiske og epistemologiske spørsmål, for eksempel i form av større teoretisk interesse for språk og kultur og for forskjeller i og mellom kjønn, og større teoretisk innsikt i universelle teories begrensede gyldighet. Men kjønn er mer enn mening, mer enn forståelse. Kjønn er også erfart, og kjønn er strukturelle og institusjonelle ordninger. Jeg savner mer oppmerksomhet rundt kjønnseffekter av store strukturelle endringer knyttet til militarisering og globalisering. Hva skjer med kvinnebevegelsen i disse endringsprosessene? Norsk samfunnsvitenskap har i stor grad vært inspirert av teorier på mellomnivå snarere enn av universelle teorier. Det har derfor vært liten grunn til å legge seg flat for poststrukturalistisk kritikk av generelle analyser på prinsipielt grunnlag. Store fortellinger er ikke nødvendigvis verken totaliserende eller essensialistiske. Snarere er det muligheter for faglig gevinst i problemstillinger som tematiserer allmenne mønstre. Har patriarkatet – empirisk uttrykt gjennom ulike former for menns makt over kvinner – avgått ved døden i likestillingspolitik-

kens tidsalder, eller er likestillingspolitikken mer retorikk enn realitet?

Den norske empirinære teoriutviklingen dokumenterte et mangfold av interesser og tilpasninger til strukturelle rammebetingelser blant kvinner og forskjellige slags kvinnekulturer. Det vil fortsatt være viktig med forskning som dekonstruerer, men vi trenger også forskning som beskriver folks handlinger og opplevelser – for eksempel moderskapet i en postmoderne tid. Taus kunnskap, erfaring og praksis er fortsatt en forskningsmessig utfordring. Synliggjøring er fortsatt faglig og politisk relevant.

Sist, men ikke minst er det nødvendig å styrke den politiske dialogen og utvikle nye allianser. Kvinne- og kjønnsforskningen har trolig mye å vinne på å fornye sine politiske relasjoner, både til den uavhengige kvinnebevegelsen og til statsfeminismen.

Det mangler faste møteplasser mellom kvinne- og kjønnsforskningen på den ene siden og kvinneorganisasjoner og likestillingspolitiske aktører på den andre. På 1970- og 80-tallet kunne vi se konturene av et kvinnepolitisk segment eller felt, med deltakere fra organisasjonene, forskning, byråkrati og folkevalgte. Dette er svekket, både fordi de store radikale kvinneorganisasjonene har mindre oppslutning, fordi den likestillingspolitiske dagsordenen er forskjøvet til fordel for menns situasjon, og fordi kvinne- og kjønnsforskere har orientert seg stadig mer mot akademien. 8. mars er fortsatt en god anledning for forskere til å fokusere dagsaktuelle politiske spørsmål, men vi trenger flere møteplasser og bedre tid for en bred og kontinuerlig dialog med femokrater, folkevalgte og aktivister utenfor akademien.

*Beatrice Halsaa
faglig leder*

*Senter for kvinne- og kjønnsforskning
Universitetet i Oslo*

Noter

1. Artikkelen er en bearbejdet utgave av mitt innlegg i en paneldebatt i forbindelse med sluttkonferansen til programmet «Kjonn i endring» i 2002.
2. Kari Wærness har vært den fremste eksponenten for dette synspunktet, for eksempel i sitt innlegg på nasjonalt forskerkurs i tverrfaglig kvinne- og kjønnsforskning på Vatnahalsen i 2001.
3. NAVF står for Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
4. Likestillingsrådet er det som i dag heter Kompetansesenter for likestilling, eller Likestillingscenteret.
5. Berit Nicolaysen brukte denne formuleringen på et seminar i forbindelse med 10-årsjubileet for Senter for kvinne- og kjønnsforskning ved NTNU.
6. Et unntak er Runa Haukaas prosjekt, Haukaa 1991.
7. Også mannsforskningen bygger på et feministisk grunnlag, jf. Per Folkesson 2002:45.
8. Kronikk i anledning 75-årsjubileet til Norsk Kvinnesaksforening i 1954. Se Lønnå 1996.
9. «Fri rettshjelp for kvinner» skiftet navn til «Juridisk rådgivning for kvinner» i 1976 (Dahl 1984).
10. *Juss og juks. Arbeidsbok i likestilling i 1975 og Likhet og urett i 1976.*
11. Programmet ble foreslått i St.meld. nr. 69 (1984–85) Om tiltak og virkemidler i likestillingspolitikken.
12. Ca. 150 deltok på de to første kvinneforskningskonferansene i Norge, i 1975. I dag er det 650 registrerte i KILDENs forskerbase, tidsskriftet har 750 abonnenter og kommer i et opplag på 1200. KILDENs elektroniske nyhetsblad har 900 abonnenter. Forskerbasen har 800 unike treff pr. måned, og Nettstedet har 4000 treff pr. mnd.
13. Blant annet reporteren Karen Lehrman som besøkte fire universitet hvor hun snakket med studenter og ansatte (se Boxer 1998, kap. 8), Sommers bok *Who Stole Feminism?* fra 1994 og Patai og Koertges bok *Professing Feminism: Cautionary Tales from the Strange World of Women's Studies* fra 1994 (McDermott i *Signs* 20, nr. 3, 1995).
14. St.meld. nr. 39 (1998–99) *Forskning ved et tidsskille*, NOU 1999:13 *Kvinner helse i Norge*.
15. Se <http://kvinnekamp.no>

Litteratur

Albrektsen, Beatrice Halsaa og Else Skjønberg 1975. *Referat fra kvinneforskningsseminaret på Fana 1995*. Oslo.

- Bjørhovde, Gerd 1995. «Annerledes-universitetet» som glemte kvinnene. I Suzanne Stiver Lie og Maj Birgit Rørslett (red.): *Alma Maters døtre*. Pax, Oslo.
- Blom, Ida 1976. Hva er kvinnehistorie. I *Kvinneaspekter i humanistisk kvinneforskning*. En konferanserapport. Rådet for humanistisk forskning, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Oslo.
- Blom, Ida 1977. Kvinnehistorie som forskningsområde. I Ida Blom og Gro Hagemann (red.): *Kvinner selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Aschehoug, Oslo, 11–21.
- Blom, Ida 1978. Kvinnehistorie – hva og hvordan? *Kjerringråd* 4.
- Blom, Ida 1979. Kvinneforskning – en metodisk-teoretisk revolusjon. I *Kvinneforskning i de humanistiske fag*. Nordisk samarbeidsnemnd for humanistisk forskning. NOS-H, Oslo, 34–43.
- Borchgrevink, Tordis 1994. Høydeskrekk? I Gro Hagemann og Anne Krogstad (red.): *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Botten, Grete 1983. Er all forskning om kvinner innen medisin medisinsk kvinneforskning? *Nytt om kvinneforskning* 1.
- Boxer, Marilyn Jacoby 1998. *When Women Ask the Questions*. John Hopkins University Press, Baltimore.
- Bråten, Beret 2002. «... det er kanskje noe i veien med de jævla hyllene da.» *Unge feministers valg av arbeidsformer for å få til endringer i samfunnet*. Hovedoppgave, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo.
- Bull, Kirsti Strøm, Anders Bratholm, Anne Hellum, Thomas Mathiesen mfl. 1999. *Festskrift JURKs 25 års jubileum*. Juridisk Rådgivning for Kvinner, Oslo.
- Dahl, Tove Stang 1984. Da JURK ble til. *Hefte for kritisk juss* 3–4.
- Dahl, Tove Stang, Kjersti Graver, Anne Hellum og Anne Robberstad 1975. *Juss og juks: en arbeidsbok i likestilling*. Pax, Oslo.
- Dahl, Tove Stang, Kjersti Graver, Anne Hellum og Anne Robberstad 1976. *Likhet og urett*. I Anders Bratholm og Nils Kristian Sundby (red.): *Kritisk juss*. Pax, Oslo.
- Eduards, Maud 2002. *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Liber, Malmö.
- Folkesson, Per 2000. *Nordisk mansforskning*. Institutionen för samhällsvetenskap. Jämställdhetscentrum/Genusvetenskap, Karlstad.
- Forholdet mellom kvinneforskning og kvinnebevegelse*. Rapport fra et seminar. Arbeidsnotat 1/81 fra NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Oslo 1981.

- Gerrard, Siri, Rannveig Dahle, Elna Seim og Halldis Valestrand 1985. *Jubileumstidsskrift til Kjønnssrolleseminarets 10-årsjubileum*. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Hartman, Heidi, Ellen Bravo, Charlotte Bunch, Nancy C.M. Hartsock, Roberta Spalter-Roth mfl. 1996. Bringing Together Feminist Theory and Practice: A Collective Interview. *SIGNS Journal of Women in Culture and Society* 21 (4).
- Haukaa, Runa 1991. Forsker, bruker og hensikten. En problematisk læringsituasjon. *Nytt om kvinneforskning* 2.
- Haukaa, Runa, Arve Alstad og Agnes Andenæs (red.) 1992. *Forskning for likestilling 1987–1991. Evaluerings- og forskningsformidling til programmets finansieringspartnere. Programstyrets egenvurdering*. NORAS, Oslo.
- Hernes, Helga 1985. Den nye kvinneforskningen. I Kari Vogt, Sissel Lie, Karin Gundersen og Jorunn Bjørgum (red.): *Kvinnernes kulturhistorie*, bind 2. Universitetsforlaget, Oslo.
- Holter, Harriet 1977. Kvinneforskning: Historisk utvikling og aktuelle motsetninger. I Anne Marie Berg, Åse Berge, Annemor Kalleberg og Arnlaug Leira (red.): *I kvinners bilde*. Unipax, Oslo, 1–60.
- Holter, Harriet 1981. Kvinneperspektiv og samfunnsforskning. *Forskningsnytt* 26.
- Holter, Harriet (red.) 1982. *Kvinner i fellesskap*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Holter, Harriet 1996. Kvinneforskning: Utvikling og tilnærminger. I Harriet Holter, Beatrice Halsaa, Janneke van der Ros og Bjarne Øvrelid (red.): *Hun og han. Kjønn i forskning og politikk*. Pax, Oslo, 38–77.
- Haavind, Hanne 1979. Handlar samhällsvetenskap om kvinnor? I Karin Westman Berg (red.): *Gråt inte – forska*. Prisma, Stockholm.
- Haavind, Hanne 1981. Kvinneforskning som kvinnekamp. I *Forholdet mellom kvinneforskningen og kvinnebevegelsen*. Rapport fra et seminar. Arbeidsnotat 1/81 fra NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Oslo.
- Kalleberg, Annemor 1974. Kvinnebevegelse og «kvinnefag». I *Kvinnens årbok*. Anonymous Pax, Oslo, 126–140.
- Kvinneaspekter i humanistisk kvinneforskning. En konferanserapport*. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Oslo.
- Leira, Arnlaug 1977. Om kvinnerfolk og mennesker. I Anne Marie Berg, Åse Berge, Annemor Kalleberg og Arnlaug Leira (red.): *I kvinners bilde. Bidrag til en kvinnesosiologi*. UniPax, Oslo, 15–30.
- Lotherington, Ann Therese 2002. *Ikke for kvinnes skyld. En analyse av kvinneverdhet distriktpolitikk i Norge 1980–2000*. NORUT Samfunnsforskning, Rapport 13, Tromsø.
- Lønnå, Elisabeth 1996. *Stolthet og kvinnekamp. Norsk kvinnesaksforenings historie fra 1913*. Gyldendal, Oslo.
- Malterud, Kirsti 1984. *Sykdom eller særpreg*. Pax, Oslo.
- Melby, Kari 1978. Kvinnehistorie – Hva og hvordan? *Kjerringråd* 3.
- Melby, Kari 1996. Norsk kvinnehistorie 1975–1995. Kjønnets endrede vitenskapelige status. *Historisk tidsskrift* 1.
- NAVF 1976. *Forskning om kvinner. En utredning om muligheter og behov for samfunnsvitenskapelig forskning om kvinners livsforhold og stilling i samfunnet*. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd og Universitetsforlaget, Oslo.
- Nielsen, Harriet Bjerrum 1995. Kvinneforskning som et kritisk korrektiv. *Kvinneforskning* 4.
- Nielsen, Harriet Bjerrum 2000. Rommet mellom sitering og dekonstruksjon. *Kvinneforskning* 1.
- Norges forskningsråd 1997: Kjønn i endring.
- Robberstad, Anne og Lucy Smith 1975. *Kvinne rett. To artikler*. Institutt for privatrett, Universitetet i Oslo.
- Skjeie, Hege 1995. Kvinneforskning som politisk verktøy. *Kvinneforskning* 4.
- Solheim, Hilde Charlotte og Helle Vaagland 1999. *Råtektst*. Aschehoug, Oslo.
- Steinfeld, Torill 1976. Kvinnebevegelse, kvinneforskning og offentlighet. *Nordisk Forum* 11.
- Valestrand, Halldis og Siri Gerrard 1999. Mellom Harvard, Honningsvåg og Coto Sur. *Kvinneforskning* 1.
- Vogt, Kari, Sissel Lie, Karin Gundersen og Jorunn Bjørgum: *Kvinnernes kulturhistorie*, bind 1–3. Universitetsforlaget, Oslo.
- Widerberg, Karin 1981. Kvinnoforskningsresa i Norge 1980. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1–2.
- Widerberg, Karin 1986. Finnes det en nordisk modell i kvinneforskningen? I Arnlaug Leira og Kristin Tornes (red.): *Den samfunnsvitenskapelige kvinneforskningen fram mot år 2000: Utfordringer og visjoner*. NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Oslo.

Pornografi og feministisk kritikk

Av Agnes Bolsø

Jeg vil i denne artikkelen gjøre to ting. Det ene er å forsøke å formidle et inntrykk av avhandlingen *Power in the Erotic: Feminism and Lesbian Practice*, som jeg forsvarte i juni 2002. Det andre er å trekke noen av funnene inn i en aktuell politisk debatt.¹ Avhandlingen er på mange måter en teoretisk avhandling, men den er politisk i sin opprinnelse, og det er mange spørsmål som kan kommenteres på bakgrunn av den. Jeg har her valgt å si noe om hvordan prosjektet har bidratt til en endring i mitt syn på begrensning av ytringsfriheten i forhold til pornografi. Denne debatten er åpenbart like aktuell nå som den var for tretti år siden.

Sommeren 2002 åpnet avisen Klassekampen opp for en serie intervjuer med forskere, forfattere og andre kunstnere om pornografi. Samme høst kom i samme avis debatten om sexbutikker med utgangspunkt i at det i Norge ble åpnet butikker tilhørende kjeden til den nå avdøde tyske giganten Beate Uhse. Parallelt gikk debatten i flere norske fjernsynskanaler og i tabloidavisene om feminist og dr. Annie Sprinkle, amerikansk, selv-erklært alternativ til mainstream pornografi. En kan trygt si at representasjoner av det erotiske er omstridt i det norske

samfunnet, slik tilfellet er også i andre land. Omdreiningspunktet for en mangfoldig uenighet ligger i det komplekse forholdet mellom kjønn, makt og sex.

Bakgrunn: Kjønn, makt, sex

Seksualitet har hele tiden stått sentralt innenfor feministisk tenking og politikk. De mest sentrale temaer har vært prevensjon, abort, porno, prostitusjon, vold og overgrep, og innbakt i disse: spørsmålet

om forskjellene mellom kvinners og menns seksualitet. Parallelt har deler av kvinnebevegelsen også vært opptatt av å øke potensialet for seksuell nytelse for kvinner. Utgangspunktet for den feministiske tradisjonen har vært å tenke sex i forhold til maktulighet mellom kjønnene. I disse debattene trenger kvinner enten beskyttelse mot uønsket graviditet (prevensjon, abort), eller de er offer for menns seksualitet (porno, prostitusjon, vold), eller for det tredje: kvinners seksuelle behov er ikke møtt – menn skjønner ikke kvinnekroppen, blir det sagt, kvinnene kjenner ikke sin egen kropp, den kvinnelige orgasmen er komplisert, menn er ikke romantiske nok, etc. Vi ser det hver uke på tv, i ukeblader og hører det på radioen i programmer som heter «om sex og sann». For å si det kort: Den feministiske påpekningen av makt i det seksuelle er mangfoldig og handler både om direkte makt brakt mot kvinner, og om avmakten som ligger i det å tilhøre det kjønn som ikke blir forstått seksuelt i samtidsskulturen.

Feministisk forskning og tenking om politiske strategier fra midten av 1980-tallet, og særlig fra 1990-tallet og utover, tilbyr ideer som får konsekvenser for hvordan vi forstår disse spørsmålene. Her vil jeg særlig nevne kritikken av ideen om at det skulle være en korrelasjon, en éntil-én-sammenheng, mellom på den ene siden et allment maktspekt i forholdet mellom kvinner og menn og på den andre siden maktspørsmålet i sex: Kvinner er strukturelt underordnet menn og vil nødvendigvis være det i sex. Som Judith Butler formulerte det:

En så rigid determinisme assimilerer enhver framstilling av seksualitet inn i totalt bestemmende posisjoner av dominans og underordning, og assimilerer disse posisjonene til kvinnens og mannens sosiale kjønn [«social gender of man and woman»]. (Butler 1994:7, min oversettelse)

Gayle Rubin gis ofte æren for å ha fore slått å studere kjønn og seksualitet som mer separate størrelser. Hun hevder at verktøyene innenfor feministisk tenking ble utviklet for å oppdage og analysere kjønnsbaserte hierarkier (Rubin 1984). Bare i den grad disse hierarkiene overlapper med «erotisk stratifisering» (s. 309) har feministisk teori forklaringskraft. Når spørsmålene handler mer om seksualitet og mindre om kjønn, blir feministisk teori «misledende og ofte irrelevant» (ibid.:309), hevder Rubin. I den internasjonale pornodebatten mistet kapasiteter som Catharine MacKinnon og Sheila Jeffreys mer og mer av definisjonsmakten henimot slutten av 1980-tallet. Feministiske forskere og andre feminister i den vestlige del av verden begynte å se seksualitet og seksualitetsrelaterte spørsmål, som for eksempel pornografi, ikke som separat fra kjønn, men som et kulturelt fenomen som *også* kan analyseres mer løst fra en hierarkisk forestilling om forholdet mellom kvinner og menn.² Jeg ville at mitt prosjekt om lesbiske, sex og makt skulle kunne skrives inn som et slikt bidrag til feministisk forskning.

Avhandlingens problemstillinger og analyser

I prosjektet stiller jeg spørsmålet: Hvordan forholder lesbiske seg til spørsmål om makt i det seksuelle og erotiske, hvordan praktiserer de sex i forhold til spørsmål om makt? Jeg hadde samtaler med 20 kvinner hvorav 17 selvdefinert som lesbiske. Jeg ba dem fortelle om konkrete seksuelle opplevelser. Det var samtaler der jeg ofte sa: Hva gjorde du da, hva gjorde hun da, eller han, hva tenkte du, hva sa du og hva sa hun? I disse beretningene om seksuelle hendelser gjenkjente jeg maktspørsmål slik jeg som feminist kjenner det fra diskusjonen om heteroseksualitet. Jeg analyserte fire temaer, og jeg skal si noe om tre av dem.

«Å ta» i verbets seksuelle betydning

Verbet «å ta» har en seksuell betydning, en kan «ta» noen seksuelt. Dette er særlig noe menn gjør med kvinner i pornografien og kanskje i praten enkelte menn imellom. Da betyr det gjerne hans penetrasjon av henne med hans orgasme som den eneste forutsigbare konsekvens. I Bokmålsordboken står det «han tok henne, se voldtekt». Noen av mine informanter brukte dette begrepet og sa for eksempel: «Jeg synes ikke det er så ok at hun tar meg, når jeg ikke kan ta henne.» Og hva mente de med det? De mente følgende: «Jeg synes ikke det er så ok at jeg får orgasme når hun ikke vil at jeg skal gi henne en også.» Altså: «å ta» betydde i disse intervjuene ikke orgasme for egen del, men for den som blir «tatt». I orgasmisk forstand er å «ta» (orgasme for din egen del) snudd til å «gi» (den andre).

Kvinne-til-kvinne-prostitusjon

Et maktforhold feminister har kritisert er maktforskjellen mellom *hun* som selger sex og *han* som kjøper. Her ligger tema nummer to fra avhandlingen. Jeg har en kvinne i materialet mitt som på et tidspunkt solgte seksuelle tjenester til andre kvinner. Jeg er vant til å tenke maktforholdet i prostitusjon på følgende måte: Menn utnytter kvinners kropp, og vi har nok av dokumentasjon på at kvinner får fysiske og psykiske skader av det. Spørsmålet var: Ville en analyse av prostitusjon mellom kvinner gi samme resultat? Min analyse av maktforholdet i denne prostitusjonen konkluderer at den *lesbisk prostituerte* som selger sex til andre kvinner, er i en sterkere posisjon enn når hun selger sex til menn.³ At den kvinnelige kunden vanligvis ikke kan penetrere seg til orgasme, er ett av momentene i min argumentasjon om maktforholdet i situasjonen. Den som selger, kan vanligvis ikke selge adgangen til en kroppsåpning, og den som kjøper, kjøper vanligvis ikke et hull.⁴ Hun som sel-

ger må selge faktiske tekniske kunnskaper og ferdigheter om hvordan en bringer en kvinne til orgasme. Dette, og det at kunden sannsynligvis befinner seg inne i det såkalte skapet, gjør noe med maktforholdet.

Som dere skjønner: Dette trekker i retning av at maktforholdet forstås som ganske demokratisk i lesbisk sex i denne undersøkelsen, sammenlignet med maktproblemet slik det kan forstås ut fra feministisk debatt. I det første eksemplet er «å ta» i orgasmisk forstand blitt til «å gi», i det neste eksemplet om prostitusjon synes over- og underordningsaspektet dempet.

Jeg studerte symbolikken for det seksuelle, det symbolsk seksuelle, som et tema for seg. Og hva mener jeg med det? Jo, én ting er hva vi gjør med hverandre seksuelt, en annen ting er hva det er som gjør at noe blir forstått som seksuelt. Altså, hva er det som gjør en sosial handling, en kroppsbevegelse, et klesplagg, et blikk, en berøring seksuell? Hva er det som gjør at noe som ser ut som en helt alminnelig sosial handling, plutselig fortolkes seksuelt av de fleste medlemmer av en kultur? Svaret finnes i det symbolske – det finnes symboler som koder det sosiale og gir det erotisk ladning, symboler som erotiserer. Jeg bruker begrepet erotisk synonymt med det symbolsk seksuelle. At en handling blir forstått som seksuell, tilskriver jeg verdien av det symbolske, og det tilhører det erotiske feltet, den erotiske symbolske sfæren. Et eksempel på begrepet «å ta» som mer enn å være et verb representerer den seksuelle fantasien om kontroll over det seksuelle objektet. Min påstand, som ikke er særlig original, men svært vanlig blant forskere som arbeider med symbolikken i det seksuelle, er at det som først og fremst symboliserer det aktivt seksuelle er maskulint forbundet. Vi lever i en fallisk seksualitetskultur der det er vanskelig å formidle aktiv erotisk interesse dersom en ikke benytter seg av signaler knyttet til det mannlig potente. Dette gjenspeiles på

en total måte i mainstream pornografi⁵ som jeg skal komme tilbake til.

Maskulinitetens erotiske betydning

Tema tre fra avhandlingen gjelder seksuell symbolikk, det å iscenesette seg som interessant for andre kvinner. Lesbiske som har som mål å tiltrekke seg seksuell interesse fra andre kvinner, og er bestemt på å gjøre det aktivt, gjør det ved å ta i bruk mannlig konnoterte virkemidler: en maskulin touch i klesstil, i måten å bevege kroppen på, i måten å bruke blikket på og kanskje også i valget av parfyme. Dette er å signalisere seksuell interesse og kompetanse, og det blir gjenkjent fordi hovedkulturen, den heteroseksuelle kulturen, lærer oss *alle* dette erotiske symbolske språket. Dette betyr ikke at kvinner ikke finner sammen på andre måter og gjennom andre typer signaliseringer, slik også heteroseksuelle menn og kvinner finner sammen på ulike vis. Jeg snakker her ikke om konkrete praksiser, men om hvilke koder som mest sannsynlig fungerer overfor omverdenen dersom du vil markere det aktivt erotiske og lesbiske ved deg.

Dette er grunnen til at pornografi laget av lesbiske for lesbiske ikke skiller seg fra pornografi beregnet på heteroseksuelle menn når det gjelder symbolikken.

Pornografi

«Pornografi» er i denne artikkelen «kommersiell pornografi» og gies følgende innhold: seksuelt eksplisitt materiale med hensikt å virke seksuelt opphissende i et marked av ulike segmenter, produsert av en økonomisk virksomhet satt opp for dette formål. Jeg hevder *ikke* at det er det samme som *skjer* i lesbisk pornografi som i heteroseksuell pornografi. De aktuelle handlinger og hendingsforløp varierer. Jeg snakker her om *hva det spilles på* for å skape og øke seksuell spenning. Det er det falliske, det erigerte, det potente,

det som er i kontroll, altså det aktivt maskulint konnoterte det spilles på, satt opp som forskjellig fra det som blir tatt, blir overmannet, blir penetrert, det som står til tjeneste. Forskjellen mellom hvit og svart, mellom den unge og den eldre, mellom den uerfarne og den erfarne, mellom den med uniform og den uten skrives inn i dette erotiske språket, og vi ser ikke ut til å ha noe annet som kommuniserer *kommersielt*. Vi har noen lommer av pornografiske produksjoner som kan benytte andre symboler for å gi seksuell mening – som benytter andre symboler for å erotisere en situasjon. For eksempel blomstermetaforene brukt i poesien, blomsterknoppene, den blodrøde rosen, er et forsøk på å formidle erotikk utenfor en fallisk forskjellsverden. Svabergene i svart-hvitt-fotografiet likedan. Men, det er ikke disse bildene, disse fantasiene, denne måten å erotisere på som tenner massene og som dermed har et kommersielt marked. Slik er det bare, og dette kan bare uendelig langsomt endres fordi det er integrert i individuell og kollektiv psyke. Dersom vi skal ha erotiske og pornografiske framstillinger, og det synes jeg vi skal, så må vi ha en politikk for sensur som aksepterer forskjell og maktforskjell mellom aktørene i disse framstillingene.

I det norske markedet distribueres pornografi som oppfordrer til vold ved å la de seksuelle fantasiene smelte sammen med de faktiske seksuelle lengslene og individuelle behov for seksuelle og sosiale praksiser. Og slik kan representantene for den moderne pornoindustrien og andre aktører delta i samfunnsdebatten og påstå med relativt høy grad av legitimitet at kvinner liker å bli voldtatt, unger inviterer til å bli pult av voksne, og at den prostituerte nyter sitt arbeide.⁶ Det må derfor politikk til, men jeg mener vi har fått et legitimeringsproblem i spørsmålet om sensur.

Forståelsen av seksualitet har endret seg, feminismen har endret seg. Feminis-

ter kvier seg enda mer enn før for å gå i allianse med de religiøse av ulike slag. Imens går debatten om porno på tomgang og i vante spor mellom liberalistene som vil ha full ytringsfrihet på den ene siden og feminister som ikke vil ha porno, men erotikk, på den andre. Pornoliberalismen fornyer seg ved postmoderne retorikk av typen «pornografi er et spørsmål om estetikk», hvilket er korrekt. Det utelukker ikke at det også kan være et spørsmål om politikk. I dette prosjektet har jeg analytisk skilt ut det jeg har kalt det symbolske seksuelle, eller synonymt – det erotiske feltet. Dette fører jeg videre i en utvikling av en tredje posisjon i debatten om sensur av pornografi. Hovedpilaren i denne posisjonen er å anerkjenne maktaspektet i det erotiske og samtidig ha en form for begrensning i ytringsfriheten, slik de fleste aksepterer som nødvendig når det gjelder å begrense rasismens effekter. Posisjonen har her fått en litt lang tittel, og ser mest ut som en parole:

Profitér på maktulikhets muligheter og kontrollérens effekter

Mainstream pornografi er som allerede nevnt en repetisjon av temaet: det potent erigerte får det som det vil; dette er hovedfantasien. Og litt avhengig av hvilket marked pornografien henvender seg til, så kan både kvinner, menn, dyr, barn, eldre, unge, svarte, hvite, individer med og uten lenker og lær inneha den symbolske makten som ligger i det potent erigerte. Det er dette som gjør pornografi til pornografi. Dette er en kulturell manifestasjon av maktforhold mellom mennesker, som spiller inn i den samfunnsmessige kampen om makt. Vil noen si. Dermed er dette problematisk fordi det får en sosial og politisk funksjon utover det å virke opphissende, som jo er pornografis egentlige formål. Andre vil si at pornografien er en fantasi og ingenting

annet og som sådan skilt fra det sosiale, skilt fra hva vi faktisk gjør med hverandre. Jeg forutsetter at seksuelt begjær formes i en samvirkning mellom fantasiene våre, inkludert de kollektive fantasiene formidlet blant annet gjennom pornografi, og erfaringer vi får på kropp og sjel på livets vei. Altså forutsetter jeg at sex (i betydningen seksuell/genital praksis) og seksualitet er sosialt, og som sådan åpent for politikk. Og vi må ha en konkret seksualpolitikk fordi ganske mange ikke bryr seg, eller ikke skiller godt nok mellom 1) den seksuelle fantasien og 2) den reelle situasjonen der 5-åringen er et mulig tilgjengelig seksuelt objekt for den voksne. Det er som kjent ikke enkelt å skille den ene siden av et papir fra den andre, og like vanskelig kan det være å skille fantasien fra det sosiale feltet. Altså: pornografi er fantasi, den inneholder representasjoner av maktforskjeller mellom folk. Samtidig har fantasien og pornografien dype røtter i kulturen og mennesker som elsker, begjærer og hater. Dersom vi forutsetter at vi snakker om voksne, samtykkende mennesker, så er det ikke enkelt å lage politikk for sensur uten å moralisere over hvordan folk fantaserer, begjærer og praktiserer.

I dag vurderes lovligheit av bildet, teksten og filmen ut fra innholdet: Er det barn eller dyr med, er det ulovlig, og representasjonen skal ikke være menneskelig forrående. Begrepet «menneskelig forrående» er særlig problematisk: «normalfantasiene» for noen kan være forrående for andre – for eksempel bildet av anal penetrasjon med dildoer eller andre gjenstander. Et slikt bilde må sees i sin sammenheng, og maktspørsmålet i dette bildet er altfor komplisert for sensorene. I stedet for å vurdere bildet eller teksten som sådan i forhold til uønskede representasjoner av seksualitet slik vi gjør i dag, så kunne vi vurdere produsenten og hvilken sammenheng produksjonen inngår i. Vi kunne studere rekrutteringen av aktører, hvilke arbeidsmetoder som

benyttes, hvilke lønns- og arbeidsbetingelser som gjelder for de ansatte, hva produsenten selv sier om sin virksomhet og om de forretningsforbindelser vedkommende virksomhet har. Kort sagt, vi kunne gjøre noe som minner om det vi gjør i forhold til import av tepper fra Asia: prøve å styre unna forhandlere som benytter barn på slavekontrakter i industrien.⁷ Det ville fortsatt kriminalisere bruk av barn og dyr i pornografien, siden hverken barn eller dyr kan samtykke i å arbeide foran kameraet. Å endre fokus, fra å se bare på bildet til å se på produksjonskontekst, vil medføre en forskjell i hva som havner på det norske pornomarkedet. Det vil gi større rom for alternative uttrykk og nye stemmer; faktisk ville det kunne tilføre ytringsfriheten noe fordi alternativene til det mest kommersialiserte ville bli sett og hørt bedre. Gi en slik strategi 30 års virke, slik den moralbaserte nei-til-porno-ja-til-erotikk har hatt.

Avslutningsvis: Det erotiske vil bare langsomt kunne endre seg, og det er vanskelig å tenke seg pornografi/erotiske framstillinger der forskjell og maktforskjell ikke er sentralt i framstillingen av seksuelt begjær. Det ble klart for meg gjennom arbeidet med avhandlingen der jeg studerte begjær mellom kvinner. For meg ble *det* en ny forutsetning for debatten om begrensningen av ytringsfriheten i spørsmålet om pornografi. Og dette var et eksempel på hvordan en i utgangspunktet teoretisk avhandling fikk praktisk-politiske konsekvenser for meg som bidragsyter i samfunnsdebatten.

Agnes Bolsø
førsteamanuensis
Institutt for tverrfaglige kulturstudier
NTNU

Noter

1. Bare mindre endringer er gjort i dette som var et innlegg på formidlingsseminaret fra NFRs forskningsprogram «Kjønn i endring», Barne- og familiedepartementet 23.09.02.
2. Som en slags bekjennelse kan jeg si at jeg satte meg i utgangspunktet denne teoretiske vendingen. Det kan avleses i en debatt med opptakt i Helen Vogts innlegg om lesbiske og pornografi i *Kvinnejournalen* i 1988.
3. I tillegg til det ene intervjuet brukte jeg alle typer beretninger om kvinne-til-kvinne-prostitusjon som kunne oppdrives, for eksempel en nettbasert diskusjonsliste, beretninger i boken *Feminists and Other Whores* (Nagle 1997) og historikeren Nils Johan Ringdal's observasjoner og betraktninger (1997).
4. Jeg sier «vanligvis» her, for det går fram av intervjuet at en av kundene hadde en preferanse for å penetrere hun som solgte, og ingen annen stimuli av egen kropp.
5. Her er altså ikke inkludert den såkalte «kunstpornografien» eller «den alternative pornografien», selv om det også der som regel er vanskelig å få øye på det alternative tilbudet i symbolsk forstand.
6. «Moderne» er i denne sammenhengen etter slutten av 1960-tallet.
7. Et tilsvarende poeng, som del av et annet resonnement, gjør Marit Synnevåg i boken *Pornografi* (2002):74.

Litteratur

- Butler, Judith 1994. Against Proper Objects. *Difference* 6, (2+3), 1–27.
- Nagle, Jill (red.) 1997. *Whores and Other Feminists*. Routledge, New York, London.
- Ringdal, Nils Johan 1997. *Verdens vanskeligste yrke. De prostituerte verdenshistorie*. J.W. Cappelens Forlag, Oslo.
- Rubin, Gayle 1984. Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality. I C.S. Vance (red.): *Pleasure and Danger. Exploring Female Sexuality*. Pandora, London, 267–320.
- Synnevåg, Marit 2002. *Pornografi*. Tapir akademisk forlag, Trondheim.
- Vogt, Helen 1988. Lesbiske og pornografi, *Kvinnejournalen* 4, 23–24.

Evas kamp for kunnskapens eple: betraktninger rundt feministisk forskning

Av Tone Bleie

I dette bidraget vil jeg forsøke å bidra til en diskusjon om hva vi skal forstå som feministisk forskning og i lys av dette antyde noen nye satsningsfelter som fremdeles blir ansett som høyst kontroversielle. For å belyse dette spørsmålet drøfter jeg innledningsvis noen mye anvendte, og til dels omstridte, kriterier på feministisk forskning. Jeg søker så kortfattet å anskueliggjøre hvorfor vi trenger å integrere en biologisk forståelse av kroppliggjorte personer, moderskap, fornuft og frihet for å komme videre med å realisere feministisk forsknings overordnede prosjekt.¹ Argumentene er i vesentlig grad utviklet under forskningsprosjektet «The Mind-Brain Continuum: Towards a Naturalistic Theory of Embodiment and Culture» som har vært støttet av forskningsprogrammet «Kjønn i endring».

En forskningsmessig erkjennelse som danner noe av bakgrunnen for dette prosjektet, er at den kulturfokuserte kjønnskonstruksjonstradisjonen som jeg hadde arbeidet innenfor i nærmere 20 år, synes å ha noen uunngåelige begrensninger i forhold til å kunne forklare både kjønnsforskjeller og likheter mellom kjønnene. Denne erkjennelsen brakte meg etter hvert i kontakt med en del nyere nydarwinistiske arbeider som på de fleste måter representerte et nytt og tilsynela-

tende «farlig» vitenskapelig terreng. Jeg oppdaget raskt et uventet og foruroligende gap mellom teoretiske forståelser om evolusjon, kropp og kjønn innenfor en rekke nye tverrfaglige felter og feministisk forsknings egne framstillinger av denne forskningen. I løpet av dette forskningsarbeidet er jeg blitt stadig mer opptatt av behovet for udogmatiske diskusjoner om det nære, men spenningsfylte forholdet mellom ulike feministiske teories forklaringskraft i forhold til kjønnspoli-

tiske analyser av ulike former for kjønns-makt og av den ujevne framgangen i likestillingsarbeidet både i Norge og internasjonalt. Vi bør intensivere disse diskusjonene og også tørre å debattere den fremadstormende evolusjonært orienterte forskningen, selv om denne i utgangspunktet kan framstå som antifeministisk og reaksjonær.

Hva slags forståelser av feministisk forskning trenger vi?

En moderne feministisk forsker erkjenner at kvinner blir systematisk diskriminert og engasjerer seg politisk for å gjøre noe med det. Det kan likevel variere hvor sentralt kjønn står i hennes/hans vitenskapelige arbeider. Feministisk forskning siden siste halvdel av det 20. århundret har blitt forstått som produksjon av kunnskap hvor kjønn ikke bare står sentralt i analysen, men hvor de grunnleggende kjønnede maktforholdene blir søkt belyst. Anlegger vi et livsløpsperspektiv, vil vi se at noen feministiske forskere kontinuerlig produserer feministisk forskning. Langt flere produserer imidlertid slik forskning i perioder samtidig som de produserer kunnskap som har et kvinne- eller kjønnsperspektiv, men som ikke både beskriver og analyserer kjønnede konstellasjoner og er politisk relevant. Ut ifra denne forståelsen er ikke all kvinne- og kjønnsforskning feministisk forskning. Den kan ikke desto mindre være svært viktig ut ifra vitenskapelige og anvendte kriterier.

Noen har også tatt til orde for det tilleggs-kriterium at feministisk forskning må vise vei bort fra den dualistiske forutforståelsen som strukturerer artikulerbare kjønnede distinksjoner. Slikt italesetter og vedlikeholder hierarkiske kjønnsforskjeller. Dette er et tankevekkende, men nødvendigvis omstridt kriterium å anvende siden feministiske teoretikere har divergerende oppfatninger om hvilke

typer teoretiske perspektiver det er, om noen, som faktisk omgår kjønnets dualisme. Mens noen vil hevde at slike forsøk på overskridelser forblir språkspill med begrensa samfunnsomformende effekter, vil andre hevde at både språklige fortellinger og ikke-språklige framføringsformer representerer de eneste mulige overskridende praksiser.

Selv vil jeg argumentere for en utvidet forståelse av feministisk forskning. Nydarwinistiske forskere har gjerne blitt kraftig kritisert for å fremme universelle, ahistoriske og deterministiske forståelser av kjønnsforskjeller, og denne forskningens feministiske status er omstridt. Vi har etter mitt skjønn mindre å tape og mye å vinne på å anvende et omfattende og delvis nytt sett av kriterier, som nødvendigvis vil måtte debatteres inngående. Jeg kan tenke meg å ta til orde for en utvidet forståelse av feministisk forskning som verken antar at kjønn er «den store forskjellen» eller at «kjønnede forskjeller» er de altoverskyggende predefinerte og uttalte studieobjekter. Vi bør åpne opp for kunnskapsproduksjon som utforsker sammenhenger mellom ukjønna og kjønna former for likheter og differensieringsprosesser i både evolusjonær og historisk tid – basert på kjønn, alder, etnisitet, klasse og livsstilsformer.² Noen av de mest interessante forskningsmessige mulighetene ligger i samarbeid mellom humaniora og samfunnsvitenskap på den ene siden og naturvitenskap på den andre.

Det såkalte «forskjells-skiftet» i feministisk vitenskapsteori danner en viktig forutsetning for hvordan jeg tenker prinsipielt om dette overordnede prosjektet. Selve forestillingene om likhetsfeminisme og forskjellsfeminisme går tilbake til opplysningstiden på 1700-talet, men Simone de Beauvoir var kanskje den mest innflytelsesrike moderne teoretiker som har tatt til orde for å utradere kjønnsforskjellen for å oppnå likestilling. Beauvoirs (1972) avvisning av komplementaritetstenen om femininitet og maskulinitet

gjorde at hun nedvurderte moderskapet, essensen av det kvinnelige. Denne nedvurderingen var et logisk resultat av Beauvoirs teoretiske oppfatning av fenomener som graviditet, barnefødsler, amming og orgasme som immanente, dvs. naturfunksjoner som er urelatert til bevisstheten og dermed ikke aktiviteter.³ Beauvoirs forståelse av at naturfunksjonene gjorde den kvinnelige biologiske kroppen passiv, at de representerte et hinder for den transcendens som realiserer en sann subjektivitet og frihet, har hatt en betydelig gjennomslagskraft i siste halvdel av det tyvende århundret.⁴

Beauvoir skisserte også den logiske motsatsen til denne strategien, oppvurderingen av det kvinnelige. Nyere moderne feministiske teoretikere har bearbeidet videre begge strategiene. Fra slutten av 1970-tallet begynte feministiske antropologer å så tvil om begge disse prosjektene med basis i et vell av krysskulturelle studier som påviste en uventet variasjon i kulturelle forstillinger om det kvinnelige og det mannlige og i kvinners samfunnsmessige posisjoner i forhold til menns (Reiter 1975, MacCormack og Strathern 1980, Leacock 1981, Shostak 1981, Bell 1984).

Standpunktteoretikere⁵ insisterte tidlig på 1980-tallet likevel på at kvinner som en undertrykt kategori artikulerer en mer adekvat og omfattende forståelse av verden enn undertrykkernes forståelse (se for eksempel tidlige arbeider av Hartsock 1981, Rose 1983). Samtidig erkjente de betydningen av ny krysskulturell forskning og skiftet fra å vektlegge den kategoriske forskjellen til å vektlegge forskjeller mellom kvinner. Med dette fikk standpunktteoretikerene et grunnleggende dilemma i fanget: Hvordan kan vi forsette å forsvare en verdsetting av en kvinnelig posisjon og en sann sosial realitet dersom kvinner erfarer en så uensartet virkelighet? Seinere standpunktteoretiske arbeider erkjente det problematiske i å argumentere for et standpunkt

for kvinner og å definere kunnskap som enten absolutt sann eller relativ (se for eksempel Hartsock 1987, Harding 1991). Veien var nå kort til den postmoderne forståelsen av all kunnskap som konstruert, og i den forstand politisk. Perspektivet om posisjonalitet og det situerte gav påstanden om partiskhet en betydelig kraft. Ut ifra erkjennelsen av at ethvert forsøk på å etablere en felles autoritativ sannhet er nytteløs, har postmodernistene uttrykt en grunnleggende skepsis imot universelle påstander om kropp, erfaring, natur og fornuft.

Oppsummeringsvis har en hovedtendens kunnskapsteoretisk de siste to tiår vært et skifte i synet på vitenskap – fra å se den som en maskulin vitenskap utfordret av en kvinnelig epistemologisk posisjon, til en erkjennelse av alle posisjoner som delvise og av at ingen «fortelling» kan påberope seg å være absolutt sann. Samtidig er det viktig å ikke overse at noen feministiske teoretikere i utkanten av disse hovedstrømmene konsekvent har forsvart behovet for en eller annen form for universalisme, som Martha Nussbaum og Judith Kay. Nussbaum har hevdet at vi trenger en forståelse om grunnleggende menneskelige kapasiteter som et grunnlag for å bedømme politiske og sosiale institusjoner (Nussbaum 1992, 2000). Kay på sin side har også argumentert for at en slagkraftig feministisk politisk koalisjon må bæres av en forestilling om en felles menneskelighet som artikulerer en forståelse av en menneskelig natur (Kay 1994:21).

Selv er jeg langt på vei enig med Nussbaum og Kay i at påstanden om grunnleggende posisjonalitet og relativiseringen av ulike kunnskapsregimer er ganske ødeleggende for feministisk forsknings muligheter til å etablere en adekvat forståelse av menneskelig utvikling og ghettoiserer kjønnsforskningen i en kulturdeterministisk posisjon som holder på å bli vitenskapelig sett lite troverdig utenfor våre egne institusjoner og

møteplasser. For å kunne komme videre med sitt eget overordnede prosjekt må feministiske forskere bruke langt flere krefter på direkte samarbeid med naturvitere og kognisjonsforskere for å påvirke forskningsagendaene og forskningsresultatene innen en rekke nye tverr- og flervitenskapelige forskningsfelter. Vi trenger både en historisk og en evolusjonært fundert forståelse av mennesket som en (på noen områder) kjønnert art. I denne korte teksten kan jeg ikke begrunne dette, men jeg skal antyde visse elementer i en slik begrunnelse.

En slik overordnet strategi, og de kunnskapsteoretiske premisser den bygger på, må nødvendigvis gjøres til gjenstand for en inngående drøfting. Dette krever en vilje til en skånselsløs intern refleksjon over alle aspekter av det nære, men delvis motsetningsfylte forholdet mellom feminisme og vitenskap. Vi bør forsøke å unngå lettvinne, motepregede argumenter og prøve fullt ut å benytte de kumulative innsiktene til feministiske og ikke-feministiske teoretikere (med særlig relevans for feministisk tenkning) fra det nylig avsluttede hundreåret.

Vitenskapelig sannhet og feministisk politikk

Feministisk vitenskaps forankring i et frigjøringsprosjekt gjør at all vitenskapelig virksomhet blir underlagt en kritisk, politisert bedømmelse. Darwinistisk og nydarwinistisk forskning vil dermed nødvendigvis være kontroversiell både av historiske og samtidige grunner.

Den første feministiske kritikken kom raskt etter publiseringen av Darwins *The Descent of Man* i 1871 da Clémence Royer, Darwins franske oversetter, og den amerikanske feministen Antoinette Brown Blackwell imøtegikk Darwins forståelse av kvinners intellektuelle kapasiteter (Harvey 1997, Hrdy 1999, Fausto-

Sterling 2000). Enda mer knusende var George T. Eliots kritikk i litterær form av Herbert Spencers utlegninger om den uskyldsrne skjønnhetens arvelige fortrinn og moderskapet som kvinners eneste kall.⁶

Mer enn et århundre senere reagerte feministiske teoretikere og aktivister med sinne og politisk og intellektuell motstand imot sosiobiologene Edward Wilson (1975, 1978) og Richard Dawkins' (1976) nydarwinistiske teorier. Kritikken var basert på et uensartet arsenal av kvinnepolitiske argumenter, ny empirisk krysskulturell forskning og vitenskapskritikk av evolusjonsteoretikernes teorier og metoder. Blant de mange felter som ble underlagt en inngående politisk og i varierende grad en seriøs vitenskapelig kritikk, var: arvelighetsbegrepet⁷, forklaringsreduksjonisme⁸, artskomparasjon, essensialisme⁹, tilpasningsbegrepet i teorien om det naturlige utvalg og jaktmannshypotesen.¹⁰

Dawkin (op.cit.), Wilson (op.cit.) og popularisatorer som Tiger og Fox (1971) ble raskt etablert som forbilledlige feministiske hatobjekter. Deres angivelig deterministiske, reduksjonistiske modeller ble i løpet av 1980-tallet gjenstand for en mengde sekundære kryssreferanser som etter hvert fikk en selvoppfyllende funksjon. Også framtrepende evolusjonærbiologer som Richard Lewontin og paleontologen Stephen Jay Gould, begge Wilsons kollegaer ved Harvard-universitetet, kastet seg ut i både offentlige og akademiske debatter om spesielt Wilsons arbeider, men også om en rekke andre sosiobiologers. Denne ganske nådeløse kritikken som ble fremmet i en løs allianse mellom blant annet Gould og en del framtrepende feministiske forskere,¹¹ fikk et visst gjennomslag (Segerstråle 2000). En del framtrepende sosiobiologer ble mer forsiktige med å komme med uttalelser som kunne tolkes som direkte kvinnefiendtlige. Kjente adferdsbiologer (inkludert Wilson) distanserte seg enda

sterkere enn tidligere offentlig fra nazisme, rasisme og sexisme; århundrets mest belastende politiske ideologier (Segerstråle op.cit.).

Det feministiske politiske prosjektet, fundert på antakelser om kjønn som noe kulturskapt (og dermed foranderlig) og ideen om fri vilje, har av historiske årsaker grunn til å uttrykke skepsis til forskning som begrunner kjønnsforskjeller biologisk og naturhistorisk. Men selv om deler av de siste tre tiårs feministiske kritikk har vært berettiget, har den vitenskapelige kritikken til tider vært unyansert og til dels forfeila og uinformert. Dette reflekteres i blant annet en selektiv og overflatisk bruk av darwinistiske arbeider som sannhetsbevis på denne vitenskapens grunnleggende androsentrisme. For eksempel har mange av oss lest utallige feministiske tekster med utdrag av Darwins åpningsuttalelser i *On the Origin of Species* (1857/1967) om menns naturlige intellektuelle overlegenhet. De færreste av disse tekstene framhever Darwins radikale teori om seksuell seleksjon, som var basert på ideen om kvinners valg og menns kurtiserende strategier for å bli utvalgt.¹² Mange har lest sekundærreferanser til Dawkins teori om selviske gener, og framhever den som et eksempel på metodologisk individualisme og genetisk reduksjonisme. Men færre har lest Dawkins egne arbeider eller tekster av andre sosiobiologer som drøfter sosiale årsaker til visse former for gjensidighet. En såpass sentral teoretiker som Toril Moi velger å bruke et underkapittel i *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori* (1998) på å belyse biologisk essensialisme ut ifra tekster fra 1900-tallet, uten at hun samtidig behandler noen av de nålevende biologer, psykologer og vitenskapsfilosofer som kanskje er kommet lenger enn selv toneangivende feministiske forskere i å formulere et alternativ til den ekstremt seiglivede, enøyde determinismen Moi går til felts imot.

Mangelen på basiskunnskaper blant

kvinne- og kjønnsforskere om de nye biovitenskapers teoretiske fundamenter, metoder og empiriske oppdagelser grenser til en vitenskapelig «analfabetisme» som nærmest umuliggjør en reell vitenskapelig debatt.¹³

I magen på monsteret

Vitenskapsteoretikeren Donna Haraway argumenterte i et intervju for en del år siden for at det har mest for seg «å arbeide i magen på monsteret» for å finne ut av hva slags former for utfordringer som kan finnes der.¹⁴ Haraways flertydige metaforer illustrerer en del reaksjoner jeg har fått på forskningsprosjektet mitt «The Mind-Brain Continuum: Towards a Naturalistic Theory of Embodiment and Culture». «Tabubelagt», «høyrisiko-sone», «politisk tvilsomt» er karakteristikkene prosjektet har blitt møtt med fra en del kvinne- og kjønnsforskere. I løpet av mine sonderinger «i monsterets mage» de seneste årene har monsteret selv forandret karakter. Fra å framstå som entydig patriarkalsk, essensialistisk og deterministisk har det etter hvert fortonet seg som langt mer uensartet, utfordrende og potensielt teoretisk frigjørende.

Haraways volumiøse bok (1989) om primatologiens framvekst og feministiske dyreforskeres bidrag de siste tiårene har stort sett blitt overstrømmende godt motatt i kvinne- og kjønnsforskermiljøene. Ut ifra min lesning av Haraways studie, synliggjør den noen problemer knyttet til hennes forståelse av vitenskapelig sannhet og metode som ble for lemfeldig behandlet i kjønnsforskningen på 1990-tallet.

I Haraways postmoderne forståelse er både feminisme og primatologi både vitenskap og politikk. Begge produserer fakta og fiksjoner som forhandler grensene mellom mulige samfunn, mellom mennesker og dyr og mellom familie og samfunn. Innenfor denne forståelseshori-

sonten blir nesten all oppmerksomhet dreiet mot hvordan språklige og visuelle praksisformer (fra museumsutstillinger og populærvitenskapelige intervjuer til bidrag i seriøse fagtidsskrifter) genererer, utvisker og ordner konstallasjonene i forhold til aksene natur-kultur og biologisk kjønn – sosialt kjønn (Haraway op.cit.: 10). Haraway skriver:

Jeanne Altman insisted on muted drama; Linda Fedigan deconstructed narratives empowered by anisogamy and its consequence for escalating sexual opposition; Adrienne Zelman had no patience for evolutionary built on hypertrophied competition or sharp sexual difference. But Sarah Blaffer Hrdy has built her scientific narratives and primatological feminist theory on foundations of popular high drama, [...]. (Op.cit.: 350)

De feministiske primatologene analyseres som *dramaturger*, som gjennom sine feminismer og vitenskapsteoretiske ståsteder, skrivepraksiser og feltarbeid har maktet å forandre hvem som har betydning som aktører i vestlige/mytiske/filosofiske/vitenskapelige fortellinger.

Haraways forståelse av de feministiske primatologenes vitenskapelige virksomhet og påvirkningskraft synes jeg på flere måter framstår som enøyd og utilstrekkelig. Innen Haraways forståelsesrammer er det for eksempel primatologene Jeanne Altman og Sarah Blaffer Hrdys metaforiske og fortellermessige strategier som gjør deres forskning teoretisk innflytelsesrik. Haraway viser for lite oppmerksomhet til Altman og Hrdys nitide og systematiske observasjonsmetoder som basis for hypoteseprøving.¹⁵

Slik jeg vurderer det, overdriver Haraway betydningen av deres feminisme og fortellingsmessige praksiser. Haraway antar at Altman, Fedigan, Zelman og Hrdys teorier og metodologiske valg er avledet av feministiske forståelser om

kvinne/hunn-sentrisme. Hun undervurderer at disse forskernes og andre kvinnelige primatologers gjennomslag i en mannsdominert etablert disiplin i betydelig grad skyldes deres etterprøvbare forskningsmetoder og data. Flere framtrædende primatologer har gitt Haraway rett i at deres motivasjoner, forutforståelser, perspektiver og muligheter til å bli hørt til en viss grad blir formet innen en kjønnspolitisk epoke. Flere av dem har imidlertid imøtegått Haraways argument om at deres kvinne/hunn-sentrerte, ja endatil feministiske, forutforståelse på en avgjørende måte påvirket deres konklusjoner. Flere som har deltatt i debatten blant annet utløst av Haraways arbeid, har insistert på at de igjennom nitid observasjon ble konfrontert med fullstendig overraskende trekk ved dyrenes adferd. Disse observasjonene tvang dem til endre hypoteser og konklusjoner (Fedigan 1997). Veletablerte androsentrisme og kjønnsblinde hypoteser har fått en svekket forklaringskraft fordi det finnes et forskerfellesskap basert på en felles epistemologi, metodologi og ontologi.¹⁶ Mannlige forskere uten feministiske sympatier må nå – i større grad enn for et par tiår siden – ta hensyn til at kvinner og hunner har gått fra å være passive «statis-ter» til å bli blant hovedaktørene i evolusjonen. Vitenskapelig utvikling igjennom selvkorreksjon pågår innen disse naturvitenskapene (Fedigan op.cit., Strum og Fedigan 2000).

Haraways postmoderne posisjon reiser også andre påtrengende vitenskapsteoretiske problemer. Hva skal vi mene om forholdet mellom en vitenskapelige teori, i dette tilfellet Darwins utviklingslære, og konkurrerende ikke-vitenskapelige fortellinger – for eksempel de bibelske skapelsesmytene? I Haraways postmoderne forståelse blir utviklingslæren og de jødisk-kristne skapelsesmytene delvis sammenfiltrete, delvis likestilte «fortellinger» (Haraway 1989:9–13). Deres felles strukturelle og mytologiske trekk

vektlegges på bekostning av de epistemologiske forskjellene. Men hun unngår å drøfte inngående implikasjonene av påstanden om at begge «fortellingene» er like sanne. Hennes posisjon synes å reflektere en avvisning av ekstern realisme som metafysisk utgangsposisjon.

Vår erfaring i en fysisk verden

De fleste av oss vil nok medgi at det finnes en verden der ute uavhengig av oss, Kants «tingene i seg selv», men vil si at denne er totalt utilgjengelig for oss. Vi opplever og samhandler i en menneskeskapt empirisk verden, som er formidlet og tolket igjennom vår posisjonerte førforståelse og teorier om verden. Kulturen framstår som det immaterielle, transformerende og strukturerende «filter» mellom oss og den omliggende verden. Men hvor holdbar er egentlig denne utbredte posisjonen innen kulturforskningen?

Pågående nybrottsarbeid innen kognisjonsforskning holder på å skaffe oss grunnleggende nye innsikter i hvordan vi som kropp blir formet i verden og erfarer den. Lingvisten Georg Lakoff og filosofen Mark Johnson (1999) står bak et av de mest ambisiøse og innsiktsfulle forsøkene på å avdekke hvordan vår grunnleggende erfaring av verden er prespråklig igjennom våre kroppers møte med den fysiske verden. Metaforer er våre grunnleggende metafysiske «redskaper» som vi erfarer og forstår oss selv og våre omgivelser igjennom. Gjennom metaforisering overfører vi mønstre fra ett domene til et helt annet på måter som er noe langt mer grunnleggende enn talemåter og poetiske virkemidler. Kontinuerlig skapes orden i sanseverdenens kaos, basert på vår væren som handlende vesener i kropp. Vi har ikke, men *er* kropp som erfarer ytre og indre krefter som gravitasjon, fysiske hindringer som trær og fjell,

lys/mørke, hete/kulde, vind, regn, utskillelse av kroppsvæsker etc. Disse erfaringene former relasjonene mellom oss og omverdenen. Småbarn lærer etter hvert mer koordinert utfoldelse ved å krabbe, ramle, kaste, slå og gå. Barnet erfarer vår unike gripeferdighet, ganglag, munn, sensible hud og derigjennom betydningen av «kraft» før det erverver seg noen språklig forståelse av dette. Kraftefaringen blir grunnlaget for hvordan vi senere bruker det metaforisk. Det å innta mat og drikke, og å skille ut kroppsmateriale, er grunnleggende for et annet skjema, beholderskjemaet. Det strukturerer våre metaforiske framstillinger om emosjoner (ut/trykke, gi ut/løp for osv.) og trolig den kjønnede kvinnelige kroppens grense(løshet). Et beholderskjema definerer det som er innenfor, en prekær grense og det som er utenfor. Skjemaet strukturerer dessuten våre logiske antakelser om solide tings bestandighet i synlige og skjulte rom.¹⁷

Det finnes med andre ord på visse grunnleggende måter et pålitelig samsvar mellom visse kroppslige erfaringer som er *universelle* og en sammenhengende verden der ute som opererer etter de samme fysiske prinsippene. Våre formidlende kropp fordrer *ikke* disse basiske lovmessighetene. Erfaringsbasert observasjon av slike fakta er ikke foretatt fra ingensteds hen eller fra oven (i Haraways termer), men fra kroppen. Med andre ord kan den epistemologiske begrunnelsen for erkjennelse av *visse former* for fakta reformuleres.

Feministiske kategoriske utsagn om vitenskapelige teorier og virksomhet som gjennomsyret av kjønn representerer *selv* en form for essensialisme som har et svakt begrunnelsesgrunnlag. Påstanden om gjennomsyring er basert på en uklar forståelse av kulturens og spesielt det kjønnede språkets konstituerende makt over kunnskapsproduksjonen.

Kjønnnet terminologi kan representere alt fra relativt overflatiske betydninger til

å være mer og mindre konstituerende for den grunnleggende ontologiske forståelse av studieobjekt/-subjekt. En rekke feministiske forskere har for eksempel påpekt kjønnet ontologi og metodologi innen fysikk, mikrobiologi og genetikk. Ett eksempel er Barbara McClintocks «sære» interesse for genstruktur og organisasjon, som bare kunne forstås i relasjon til resten av cellen og organismen som helhet. Dette fokuset gjorde at hun avvek fra mannlige kollegaer som var opptatt av DNA-kjeder også uavhengig av kontekst (Keller 1985). Ville McClintock og hennes arvtakere ha tatt Haraways vitenskapsforståelse på alvor og hevdet at oppdagelsen av atomet eller genet representerer en maskulin sosial konstruksjon? Neppe. Dersom vi tar denne kunnskapsforståelsen til sin logiske slutt risikerer vi å ende i en absurd posisjon.

Vi bør også unngå den logiske feilslutningen at *alle* fenomeners eksistens *selv* er språkavhengig. I den grad vårt solsystem og livet på vår planet er et resultat av en utvikling var dette et faktum før Galilei og Darwin framsatte sine teorier, og det vil fortsette å være det selv om alle en gang i framtiden skulle forkaste utviklingslæren til fordel for jødisk-kristne eller hinduistiske skapelsesfortellinger.

Morsnaturen som evolusjonen og det moderne moderskapet

Både feministiske og ikke-feministiske adferdsbiologer bidrar nå til forskningsfronten om menneskets og andre dyrearters utviklingshistorie. Sarah Blaffer Hrdy, en av primatologene Haraway behandler i *Primate Visions* (op.cit.), har med sin nyeste bok *Mother Nature: A history of Mothers, Infants and Natural Selection* (1999) styrket gjennomslagskraften til en kvinne/hunn-sentrert framstilling av menneskets og andre primaters utviklingshistorie. Selv om Hrdy mener

dette dreier seg om en forhandling om den mest mulig sannferdige og utfyllende redegjørelse av naturhistorien og dens implikasjoner for vår forståelse av livsløpsutvikling (ontogeni), er hun fullt innforstått med de mekanismer som gjør at stadig nye versjoner av androsentriske teorier oppnår internasjonal anerkjennelse.

Mitt hovedpoeng her er ikke at hennes ambisiøse moderskapssentrerte framstilling av utviklingen av sosial intelligens og kultur¹⁸ fortjener en langt bredere leserkrets blant kvinne- og kjønnsforskere, men at kjønnsforskere bør gjøre spesielt Hrdys darwinistiske analyse av «morsinstinktets» utvikling til gjenstand for en inngående og balansert vitenskapelig vurdering. Det er en utbredt misoppfatning at nydarwinistiske teoretikere, blant dem Hrdy, deduserer fra medfødte egenskaper på gennivå til kompleks sosial adferd.¹⁹ Hrdy analyserer hvordan nybakte mødres reaksjoner til den nyfødte er influert av et variert sett av biologiske responser som viser vår lange utviklingshistorie som pattedyr, primater og mennesker. Noen av de biologiske prosessene er «automatiske»; som hormonnemessige forandringer under graviditeten og frigjøring av endorfiner. Endorfiner er et naturlig morfin som gjør fødselsveer mindre smertefulle, ja endatil ekstatiske. Solid plassert i den nyeste biologiske forskningen avviser Hrdy at noe gen kan være kjernen eller essensen i moderskapet. Alt gener kan gjøre er å kode for proteiner. Å komme fra molekyler til kompleks adferd er en uhyre komplisert og dynamisk prosess som påvirkes av sosiale og miljømessige forhold og egne erfaringer. Ifølge Hrdy finnes det altså ikke noe fast, uforanderlig genetisk design som bestemmer mødres reaksjoner til deres nyfødte og større barn. Siden spedbarnsstell er spesielt omfattende hos menneskearten – og vi takket være vår *neocortex* (den nyeste delen av hjernebarken) kan planlegge – er mødres hold-

ninger og beslutninger influert av kulturelle forventninger om kjønnsrelasjoner, moralbegreper om ære og skam, kjønnspreferanser, deres sosiale og økonomiske status og aspirasjoner for fremtiden.

Et hovedbudskap i Hrdys forståelse av moderskapets historie og forhistorie er hennes argument om den nære sammenhengen mellom kvinners sosiale posisjoner og hierarkier både mellom kvinner og menn og mellom kvinner, og mødrenes mulighet til å sikre barnas overlevelse og utvikling til de selv kommer i fruktbar alder. Det er en utbredt oppfatning at kvinners kamp for status og makt i arbeidslivet og politikken er et relativt moderne fenomen. Hrdy sannsynliggjør derimot på en overbevisende måte at status, makt og et vellykket moderskap har vært nært forbundet i vår utviklingshistorie. Dilemmaet for våre fjerne formødre og de av oss som har barn er det samme; å kombinere ambisjoner om arbeid og sosial anerkjennelse med en forsvarlig fysisk nærhet til våre barn. Den moderne, isolerte kjernefamilien og adskillelsen mellom arbeid og hjem gjør bare problemet spesielt akutt.

Hrdys darwinistiske, og likevel historisk og etnografisk sensitive, analyse av dialektikkene²⁰ i kjønnskonflikter om biologisk foreldreskap tydeliggjør det historiske unike i vår egen seksualpolitiske virkelighet; kvinners lovfestede rett til abort. Hennes rekonstruksjon av våre formødres kamp for å kombinere eget handlingsrom med trygge oppvekstvilkår for sine barn kan bidra til å styrke vår historiske bevissthet om hvilket storstilt og sårbart sosialt og kjønnspolitisk «eksperiment» vi nå deltar i. Den fanatiske volden som preger aksjonsformene i deler av den amerikanske antiabortbevegelsen, og slagkraften til Vatikanet og dets allierte på de store befolkningskonferansene på 1990-tallet, understreker ytterligere aktualiteten av Hrdys analyse. Den kan anspore oss ytterligere til en kontinuerlig årvåkenhet imot alle forsøk på igjen å redu-

sere våre nylig erobrede reproduktive rettigheter.

Hrdys arbeid er etter mitt skjønn et eksempel på et nydarwinistisk bidrag som både bringer kumulativ vitenskap videre, samtidig som hennes lange evolusjonære perspektiv gir oss en enda klarere forståelse for hvor unik vår skandinaviske og norske nyeste kjønnspolitiske historie er.

Den truede frie vilje – lukker den fremtiden?

En rekke feministiske vitenskapsteoretikere har vært opptatt av å nydefinere vitenskapsbegrepet. Det har etter hvert blitt klart at standpunktteoretikernes forsøk på å fravriste den «maskuline» vitenskapen dens privilegium, ved å definere kvinners erfaringer og arbeid som et alternativt fundament for sannhetskrav, møter betydelige problemer (Harding 1991, Haraway 1989, Hekman 1999). Mange har på 1990-tallet engasjert seg i dristige forsøk på å etablere en «bedre fortelling», uten å appellere til et absolutt fundament og en privilegert posisjon.

Hvordan kan vi formulere en epistemologisk basis for «forskjeller» og samtidig redde «kjønn» som analytisk kategori og politisk prosjekt? Denne spørsmålsformuleringen som dette prosjektet startet opp med, har i betydelig grad blitt omformulert underveis til den karakteristikken av feministisk forsknings overordnede målsetting som jeg skisserte innledningsvis i denne artikkelen. Dette teoretiske og politiske spørsmålet opptar også andre. Blant dem har Martha Nussbaum (1992) og Susan Moller Okin (1994) vært blant de relativt få som har tatt til orde for hva de noe retorisk kaller en historisk informert «essensialisme», basert på at det tross alt er stort sammenfall på tvers av kulturer. Begge argumenterer for at en suksessfull kjønnspolitisk koalisjon fordrer en eksplisitt forståelse av den mennes-

(Foto: Christoffer Askman, Samfoto.)

kelige natur. En del framtreddende feministiske teoretikere mener en slik universalistisk argumentasjon representerer et tilbakeslag, et forsøk på «å presse saften ut av en tørr frukt», istedenfor å forsøke å etablere et nytt postmoderne paradigme.

Jeg stiller meg åpen til blant annet Nussbaum og Okins argument om at kjønnsforskningen bør bidra mye mer aktivt enn i dag i de forskningsfrontene som arbeider med å utvikle en teoretisk og empirisk forståelse av noe universelt fellesmenneskelig. De tar altså til orde for en historisk informert «essensialisme». Nussbaum har blant annet utviklet en liste over antatt universelle menneskelige kapasiteter. Flere av disse kapasitetene er sammensatt av svært ulike aspekter; fra relativt klart definerte levekårsmål (som levealder) til grunnleggende kognitive størrelser som Nussbaum i forbausende liten grad forsøker å definere i lys av den nyeste kognisjonsforskningen. Derfor ønsker jeg å ta til orde for et mer omfat-

tende prosjekt som omfatter tre distinkte, men relaterte tidsdimensjoner; evolusjonær tid; historisk tid og livsløpstad. Slik jeg forestiller meg det, er det et fruktbart utgangspunkt å stille spørsmål om hvordan vi har blitt til – og blir til – *kroppslige mennesker*. Dette innebærer en utforskning av hvordan *vi har blitt kjønn*et i ulike forhistoriske, historiske epoker på ulike måter, og i forskjellig grad, og hvordan disse distinkte tidsdimensjonene griper inn i individuelle – mer og mindre kjønnede – livsløp.

Et fruktbart utgangspunkt for en videre diskusjon og analyse kan være å etablere en «liste» over felles menneskelige forutsetninger som basis for å arbeide videre med å utvikle et kroppslig personbegrep. Jeg skisserer noen aspekter ved dette arbeidet. Dette er eksempler på dypere universalialia av biologisk, mental og adferdsmessig karakter som kan oppdages gjennom systematiske eksperimenter og gjøres til gjenstand for teoretisk

bearbeidelse. Dette definisjonsforsøket, som selvfølgelig ennå er svært provisorisk og ufullstendig, må underlegges en omfattende kritisk bearbeidelse. Denne lista refererer *ikke* til observerbare universelle fenomener som språk, gråt, dans, tro på noe overnaturlig, spedbarns protososialitet, slektskap osv.

Så langt forsøker jeg primært å forene Hrdys feministisk kvinne/hunn-sentrerte evolusjonære forståelse av moderskapet i evolusjonen og empirisk, kropporientert kognisjonsforskning (à la Lakoff og Johnson). Videre ser jeg tilknytningspunkter til blant annet Oyamas generative systemsteori (1993, 2000).

- Vi er alle i genetisk og en utvidet arvelig forstand etterkommere etter en liten befolkning som levde i Afrika for ca. 100.000 år siden.
- Vi deler en felles grunnleggende motivasjon å kunne legge til rette for at våre egne barn overlever inn i framtida. Men kvinner tar et større ansvar for barneomsorg enn menn på grunn av deres unike rolle under svangerskap og spedbarn- og småbarnpleie. Dette er slik på tross av visse helt nye betingelser for kvinners reproduktive valg i en del samfunn og samfunnslag.
- Likhetstrekk ved våre visuelle og motoriske systemer gjør at vi erfarer fellestrekk ved verdens romlige relasjoner og fysiske lover på en universell måte. Dette er en forutsetning for mellommenneskelig og krysskulturell kommunikasjon.
- Vi deler alle primær metaforisk tenkning som en forutsetning for mellommenneskelig og krysskulturell kommunikasjon. Utviklet av hverdagslivets fysiske, sosiale og emosjonelle erfaringer nedfeller denne tenkningen seg i nevralt forbindelser som muliggjør sensorisk-motorisk samordning

og en abstrakt konseptualisering av subjektiv erfaring.

- Konseptuelle metaforer og prototyper utvikles gjennom våre ulike erfaringer i svært varierte naturmiljøer og oppvekstmiljøer. Disse metaforene og prototypene er på ulike måter og i ulik grad kjønnet. Vår kroppslige konstitusjon setter imidlertid visse grenser for denne variasjonen.

Krysskulturell kjønnsrelasjonell forskning har gitt oss en rudimentær kunnskap om at slike former for metaforisk tenkning ofte på forskjellige måter er kjønnet. På grunn av en rekke forhold – blant annet innflytelsen fra postmoderne teori, en tingliggjort forståelse av kropp, persepsjon og kognisjon i mitt eget fag antropologien, og liten deltakelse i den raskt ekspanderende internasjonale kognisjonsforskningen – mangler vi systematisk, krysskulturell kunnskap om sammenhengene mellom grunnleggende begrepsdannelse, primære metaforiseringsprosesser og begrepsdannelse på høyere nivåer. Så langt jeg kan bedømme kunnskapsstatus på det nåværende stadium, er det for tidlig å konkludere om kjønnningen i visse kulturkretser er så dyptgående og omfattende at den «overstyres» noen av de universelle karakteristika jeg har skissert. Det synes allerede opplagt at likhet og forskjell *ikke* er noe motsetningspar på samme nivå, slik feministisk postmodernistisk debatt for ofte antyder. På det nåværende tidspunkt er det for tidlig å konkludere at det finnes noen viktige biologiske forskjeller mellom kjønnene i visse hjernefunksjoner, men det er også *umulig* på det nåværende tidspunkt i denne forskningen å kategorisk avvise denne muligheten (Kimura 1999, Bleie 2003). Disse kunnskapsgapene utgjør en enestående vitenskapelig utfordring som bare kan møtes igjennom samarbeid mellom antropologer/sosiologer, psykologer, ad-

ferdsbiologer, nevrologer og lingvister.

Det følger fra min forsøksvisе karakteristikk av den kroppsliggjorte person at vi har et omfattende ubevisst kognitivt nivå som spiller en stor rolle i konseptualisering og i skapingen av den verdenen vi erfarer. Svært mye av vår konseptualisering skjer automatisk fordi de sansemessige, konseptuelle og motoriske systemene våre blir mobilisert ekstremt raskt og på fastlagte måter igjennom nervesystemet. Grunnleggende konseptuelle endringer skjer i *beste fall* langsomt. Vi har da også forsøkt å karakterisere dette med begreper om kjønnssymbolikkens «dypstrukturer» og «hardprogrammerte» karakter (Broch-Due, Bleie og Rudie 1993; Solheim 1998).

En moderne idé om en radikal frihet igjennom en transcendent vilje (fri fra den kvinnelige kroppens biologiske begrensninger) og en omfattende og bevisst fornuft, må forkastes ut ifra karakteristikken min av et kroppsliggjort menneske.

Men; risikerer vi ikke samtidig å lukke mulighetene til å forandre de relativt hierarkiske kjønnspolitiske regimene (som finnes mange steder i dag) dersom vi aksepterer konklusjonen om en kroppsliggjort fornuft og begrenset vilje?

Vi har en kroppslig vilje siden fornuften selv er kroppslig. Likevel forstår jeg den kroppsliggjorte fornuftens anatomi slik at vi har en ikke ubetydelig kognitiv fleksibilitet som gir oss en viss frihet. Siden vi har både mange og forskjellige metaforer for våre basiske førspråklige begreper, kan vi igjennom refleksjon utforske forbindelseslinjene mellom nivåer og omstrukturere på metafor-komplekser. Derigjennom kan vi skape ny «selv»forståelse. Vi kan unngå å bli «slaver» av det kognitivt ubevisste, og utvide vår forståelsesmessige frihet ved å forlate de filosofiske posisjoner som fornekter at vi alle er kropp som i betydelig grad er styrt av det kroppslige kognitive ubevisste. Den falske forståelsen av en

radikal, fristilt fornuft er det som paradoksalt nok primært setter grenser for vår mulige frihet.

Noen forsøksvisе konklusjoner

I denne artikkelen har jeg forsøkt å gi noen ansatser til en begrunnelse av hvorfor feministiske samfunnsforskere langt mer aktivt bør engasjere seg i de pågående forsøkene på å etablere en for første gang grunnleggende forståelse av de lov-messige livsprosesser vi kaller evolusjon og historisk og miljømessig situert ontogeni. Jeg har antydnet at noen av de potensielt mest interessante forsøkene på å kombinere vitenskapskritikk med empirisk forskning finner sted i vitenskapsfelt innen subdisipliner og tverrfaglige disipliner som har vært gjort til gjenstand for en ganske nådeløs kritikk av en lang rekke feministiske forskere både fra samfunnsvitenskapene, humaniora og naturvitenskap.

Jeg vil på det nåværende tidspunkt advare imot at kjønnsforskere nå bruker uforholdsmessig mye intellektuelle krefter i en unyansert og forflata språkkrig imot evolusjonspsykologien, samfunnsforskningens siste erklærte «koloniserende» erkefiende (Rose og Rose 2000).

Vi bør forkaste en kategorisk forståelse av vitenskapen som gjennomsyret av kjønn og intensivere deltakelsen i den innovative forskningen som synes å kunne rokke de grunnleggende vitenskapelige utgangspremissene om bevissthet, språk, fornuft og rasjonalitet som vi har slitt med i generasjoner. Et slikt engasjement bør springe ut av en anerkjennelse av vitenskapens og forskerkollektivets privilegerte status i utviklingen av stabil kunnskap.

Det er helt legitimt på dette stadium av kunnskapsstatus innen kjønnsforskningen å uttrykke tvil om det er mulig å forsøke å nærme seg en forståelse av en «menneskelig natur» uten å essensialisere

denne «naturen». Dersom jeg forholder meg til den klassiske teorien om essenser – sjelen som sete for bevissthet, erfaring og fornuft – så må denne helt klart avvises, det finnes ikke noe ikke-kroppslig sinn og noen sjel. Feminister har gjerne forstått essensialisme som en fast biologisk «kjerne» – en eggcelle eller gener – *absolutt overordnet* historisk og kulturelt betinget variasjon. Slik jeg oppfatter visse forsøk innen nydarwinistisk biologi og kognisjonsforskning, ser det ut til at de holder på å lykkes med faktisk å unnslipe en slik teori om essenser. Menneskenaturen framstår nå som grunnleggende karakterisert ved variasjon, forandring og evolusjon heller enn ved uforanderlige, grunnleggende, genetisk betingede trekk.

Tone Bleie
forskningsdirektør
Chr. Michelsens Institutt

Noter

1. Dette er en revidert og noe utvidet versjon av innlegget jeg hadde i paneldiskusjonen «Feministisk forskning, feministisk politikk» på «Kjønn i endring»s sluttkonferanse i Oslo i mars 2002.
2. «Vi» her signaliserer mitt eget krav om tilskrivning av tilhørighet i kategorien feministisk forsker. Denne kategorien har gitt grunnlag for en rekke inkorporerende stabile og midlertidige fellesskap som har ulike grad av legitimitet til å påvirke hva feministisk forskning er og bør være.
3. For en opplysende framstilling på norsk, se Moi 1995, s. 175–198.
4. Beauvoirs radikale forståelse av moderskapet er modell for Shulamith Firestones svært innflytelsesrike bok *The Dialectic of Sex* (1970) der moderskapet er selve kjernen i kvinneundertrykkelsen og graviditet blir karakterisert som «barbarisk» (s. 226).
5. Standpunktteoretikernes forsøk på å bygge bro mellom marxisme og feminisme gjorde at deres verdsetting av kjønnsforskjellen var en motstandsstrategi og ikke en tilpasningsstrategi.
6. Den Spencerianske skjønnhetsmyten lever videre i den sosiobiologiske antakelsen om at det finnes universelle standarder for symmetrisk skjønnhet som har betydning for reproduktive valg.
7. Påstand om sammenfall mellom genotype og fenotype.
8. Forklaringsreduksjonister argumenterer for at den mest fullstendige forklaringen av et fenomen kan gis ved dets mest basiske nivå, for eksempel at altruistisk adferd har en genetisk forklaring.
9. Begrepet om essensialisme er mangetydig. Moi forstår dette som det gjennomsyrende biologiske kjønn, uansett hva en kvinne gjør er det et uttrykk for eggcellen i henne (1998:40).
10. Se blant annet Reiter 1975, Bleier 1984, Hrdy 1981, Tanner 1981, Fausto-Sterling 1985, Haraway 1989, Gowaty 1982, 1992.
11. Feministiske kritikere karakteriserer ofte «sosiobiologien» altfor kategorisk, se Segerstråle (2000) for en nyansert framstilling av hovedtendensene innen moderne sosiobiologi.
12. Se den nylige boka til Miller (2000) der han videreutvikler teorien om seksuelle valg.
13. Det samme kan sies om biologenes kunnskapsnivå om nyere kultur- og samfunnsforskning. Mitt utgangspunkt er ganske enkelt at vi må ta ansvar for vår egen kunnskapsutvikling.
14. Haraway var interessert i å studere hvordan sentrale primatologer diktet opp «nye fortellinger» (Pentley og Ross 1991:7). Jeg mener noe av denne nye kunnskapen faktisk må betegnes som sann.
15. Se kapitlene i del tre om Altman, Fedigan og Zihlman (s. 304–349).
16. Epistemologi forstås som selve grunnlaget for kunnskapskrav. Metodologi er en mer spesiell diskusjon om målsettinger og prosedyrer. Ontologi er de antakelser som ligger under forskningsdesign.
17. Noe kan bare være enten inne i beholderen eller utenfor; altså P eller ikke P.
18. Hrdy belyser hvordan «melkeveien» – det at pattedyr dier – har vært vel så «skjebnefylt» for hunner, kvinner og avkom som sex og graviditet. Sjøhesten er en av få arter der hannen blir gravide. Med en sjelden fruktflueart som eneste unntak, er det bare hunner som ammer, med de enorme konsekvensene det har hatt for deres livsstil, spesielt den forlengende mor–barn-intimiteten. Denne intimiteten har vært en hovedkilde til utviklingen av sosial intelligens og språk.
19. Se for eksempel Davis' (2002) kategoriske avvisning av Hrdys sosiobiologiske posisjon på dette grunnlag.
20. Hrdy mener den emosjonelle temperaturen og kjernen i slike interessekonflikter er genetisk betinget, altså preprogrammerede tilbøyeligheter. Jeg planlegger i et kommende arbeid å sammenlikne nydarwinistene Hrdy (1999) og Millers (2000) teorier om moderskap og natur-

lig og seksuell seleksjon med en feministisk, materialistisk forståelse av moderskapets historiske dialektikk.

Litteratur

- Beauvoir, Simone de 1972. *The Second Sex*. Penguin, Harmondsworth.
- Bell, Diane 1984. *Daughters of the Dreaming*. McPhee Gribble / George Allen & Unwin, Melbourne.
- Bleie, Tone 1993. Aspects of Androgyny. I Vigdis Broch-Due, Tone Bleie og Ingrid Rudie (red.): *Carved Flesh / Cast Selves. Gendered Symbols and Social Practices*. Berg Publishers, Oxford.
- Bleie, Tone 2003. Evolution, brains and the predicament of sex in human cognition. Manuskript innsendt til *Psychology, Evolution and Gender*, 28 s.
- Bleier, Ruth 1984. *Science and Gender: A critique of biology and its theories on women*. Pergamon Press, New York.
- Broch-Due, Vigdis, Tone Bleie og Ingrid Rudie 1993. *Carved Flesh / Cast Selves. Gendered Symbols and Social Practices*. Berg Publishers, Oxford.
- Butler, Judith 1993. *Bodies That Matter*. Routledge, New York.
- Cook, Rebecca J. 1994. *Human Rights of Women. National and International Perspectives*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Darwin, Charles 1857/1967. *On the Origin of Species*. London. Fascimile edition, 1967 Atheneum, New York.
- Davis, Donna Lee 2002. Can there be Feminist Sociobiology? A critique of popular theories of evolution of human sexuality. I Christina Wegener og Aase Wynn (red.): *Er det så naturlig? Perspektiver på kjønn og biologi*. Kvinnforsks skriftserie 5/2002, Tromsø.
- Dawkin, Richard 1976. *The Selfish Gene*. Oxford University Press, New York.
- Fausto-Sterling, Anne 1997. Feminism and Behavioural Evolution: A Taxonomy. I Gowaty, Adair Patricia (red.): *Feminism and Evolutionary Biology. Boundaries, Intersections, and Frontiers*. Chapman & Hill, New York, 42–60.
- Fausto-Sterling, Anne 2000. Beyond Difference Feminism and Evolutionary Psychology. I Hilary Rose og Steven Rose (red.): *Alas, Poor Darwin. Arguments Against Evolutionary Psychology*. Harmony Books, New York, 209–229.
- Fedigan, Linda M. 1997. Is Primatology a Feminist Science? I Lori L. Hager (red.): *Women in Human Evolution*. Routledge, London, 56–76.
- Gowaty, Adair Patricia 1982. Sexual terms in sociobiology: Emotionally evocative and, paradoxically, jargon. *Animal Behaviour* 30, 630–631.
- Gowaty, Adair Patricia 1992. Evolutionary biology and feminism. *Human Nature*, 217–249.
- Gowaty, Adair Patricia (red.) 1997. *Feminism and Evolutionary Theory. Boundaries, Intersections and Frontiers*. Chapman & Hall, New York.
- Haraway, Donna 1989. *Primate Vision: Gender, Race and Nature in the Field of Modern Science*. Routledge, New York.
- Harding, Sandra 1991. *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. Cornell University Press, Ithaca, N.Y.
- Harvey, Joy 1997. *Almost a man of Genius: Clémence Royer, Feminism and Nineteenth-Century Science*. Rutgers University Press, New Brunswick.
- Hartsock, Nancy 1981. Fundamental feminism: prospect and perspective. I Charlotte Bunch (red.): *Building Feminist Theory*. Longman, New York, 32–43.
- Hartsock, Nancy 1987. Rethinking modernism: minority vs. majority theories. *Cultural Critique* 7, 187–206.
- Hekman, Susan J. 1999. *The Future of Differences: Truth and method in feminist theory*. Polity Press, Cornwall.
- Hrdy, Sarah Blaffer 1981. *The Woman That Never Evolved*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hrdy, Sarah Blaffer 1999. *Mother Nature: A History of Mothers, Infants, and Natural Selection*. Pantheon Books, New York.
- Kimura, Doreen 1999. *Sex and Cognition*. The MIT Press, Cambridge (Massachusetts) and London.
- Keller, Evelyn Fox. 1985. *Reflections on Gender and Science*. Yale University Press, New Haven.
- Kay, Judith 1994. Politics without human nature? Reconstructing a common humanity. *Hypatia* 9 (1), 21–52.
- Lakoff, George og Mark Johnson 1999. *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*. Basic Books.
- Leacock, Eleanor Burke 1981. *Myths of Male Dominance. Collected articles on women cross-culturally*. Monthly Review Press, N.Y. og London.
- Lim, Lin Lean (red.) 1998. The sex sector. *The economic and social bases for prostitution in Southeast Asia*. ILO, Geneva.
- MacCormack, Carol og Marilyn Strathern 1980. *Nature, Culture and Gender*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Miller, Geoffrey 2000. *The Mating Mind. How Sexual Choice shaped the Evolution of Human nature*. Doubleday, New York.
- Moi, Toril 1995. *Simone de Beauvoir: en intellek-*

- tuell kvinne blir til. Gyldendal, Oslo.
- Moi, Toril 1998. *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Gyldendal, Oslo.
- Nussbaum, Martha 1992. Human functioning and social justice: in defence of Aristotelian essentialism. *Political Theory* 20, 202–246.
- Nussbaum, Martha 2000. *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, Cambridge U.K.
- Okin, Susan Moller 1994. Gender Inequality and cultural differences. *Political Theory* 22, 5–24.
- Oyama, Susan 1993. Constraints and Development. *Journal of Zoology* 43, 6–17.
- Oyama, Susan 2000. *Evolution's Eye. A systems View of the Biology-Culture Divide*. Duke University Press, Durham og London.
- Penley, C. og A. Ross 1991. Cyborgs at large: interview with Donna Haraway. I Constance Penley og Andrew Ross (red.): *Technoculture*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1–26.
- Pinker, Steven 1994. *The Language Instinct*. Harper Collins, New York.
- Phongpaichit, Pasuk 1982. *From peasant girls to Bangkok masseuses*. ILO, Geneva.
- Reiter, R. Rayna 1975. *Towards an Anthropology of Women*. Monthly Review Press, New York.
- Rose, Hilary 1983. Hand, brain and heart: a feminist epistemology for the natural sciences. *Signs* 9, 73–90.
- Rose, Hilary 2000. Colonizing the Social Sciences. I Hilary Rose og Steven Rose (red.): *Alas, Poor Darwin. Arguments Against Evolutionary Psychology*. Harmony Books, New York, 127–155.
- Rose, Hilary og Steven Rose (red.) 2000. *Alas, Poor Darwin. Arguments Against Evolutionary Psychology*. Harmony Books, New York.
- Segerstråle, Ullica 2000. *Defenders of the truth: the battle for science in the sociobiology debate*. Oxford University Press, Oxford.
- Shostak, Marjorie 1981. *Nisa. The life and words of a !Kung woman*. Harvard University Press, Cambridge.
- Solheim, Jorun 1998. *Den åpne kroppen Om kjønnssymbolikk i moderne kultur*. Pax Forlag, Oslo.
- Strum, Shirley og Linda M. Fedigan 2000. *Primate Encounters. Models of Science, Gender and Society*. University of Chicago Press, Chicago/London.
- Tanner, Nancy 1981. *On Becoming Human*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Tiger, Lionel og Robin Fox 1971. *The Imperial Animal*. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Wilson, Edward 1975. *Sociobiology*. Harvard University Press, Cambridge.
- Wilson, Edward 1978. *On Human Nature*. Harvard University Press, Cambridge.

Spenninger i postmoderne feminisme: Kjønnnet som estetisk iscenesettelse i dagens medieverden¹

Av Wencke Mühleisen

Hva betyr medienes tilsynelatende vedvarende, eksessive interesse for kjønn og seksualitet i vår kultur? Aviser, film, fjernsyn, reklame og Internett velter seg så å si i ord, bilder og iscenesettelser av pirrende eller massivt innpåslient innhold. Det selger rett og slett. Altså må vi vel gå ut fra et nærmest uuttømmelig tilstedeværende behov? Men hvordan kan det egentlig ha seg at seksualitet og kjønn fortsetter å interessere, der ethvert tabu tilsynelatende er blottstilt og tilbaketrukket? For skal vi tro markedsmechanismene, får vi det vi fortjener, ønsker, ber om eller liketil trenger. Vi har vel her i Vesten de siste tre hundre år ikke gjort annet, ifølge Michel Foucault (1990), enn flittig å belyse, opplyse, regulere, fantasere om, tilstå og bekjenne vår interesse for temaet. Seksualitet og kjønn har simpelthen fått status som de privilegerte stedene for sannheten om mennesket.

Medienes massive innholdsmessige og estetiske fokusering på kjønn og seksualitet opptrer samtidig med røster innen poststrukturalistisk eller postmoderne feminisme. Disse stemmene reduserer ikke nødvendigvis medienes interesse for

emnet til forfallstendenser, eller til markedskrefter i stand til å assimilere og gi dødsrytmen til enhver kritikk, fornyelse eller mangfold. I stedet hevdes det at medienes og populærkulturens eksessive fokus på og estetisering av kjønn og sek-

sualitet *også* innebærer produktive betydningsmuligheter som i et endringsperspektiv er fruktbart for en feministisk interesse. Mangfoldige, konvensjonelle, hybride, tvetydige og til tider overskridende uttrykk befinner seg i nær kontakt med subkulturelle miljøer og trender. Dette viser mainstream-kulturens avhengighet av appell til brede spektre av målgrupper og av å være lydhør og sensibel overfor sosiale og kulturelle trender og endringer. Mot denne bakgrunnen kan vi spørre hvorvidt dette innebærer potensialer for destabilisering av konvensjonelle forestillinger om kjønn og seksualitet.

I denne artikkelen diskuterer jeg om det forholder seg slik at estetisering, seksualisering og betydningslek kun spiller en overflatisk, postmodernistisk, kommersialisert rolle? Er dette en form for *backlash* som fortrenger seriøs feministisk politikk – og hva er i så tilfelle det? Det eksisterer en potensiell konflikt mellom på den ene siden kjønn som estetisk iscenesettelse, avantgardistiske kjønnsuttrykk og overflatens politikk, og på den annen side kjønn som (tregt foranderlig) dybdestruktur og tradisjonell likestillingspolitikk (jf. Solheim 1998). Dette utgjør et viktig problem, sentrert rundt det vi kan kalle feminismens endrings-spørsmål. Skjer endring gjennom vektlegging av strukturelle forskjeller eller gjennom dekonstruksjon og mangfoldiggjøring av forskjeller? Eller er dette en skinnmotsetning som låser blikket for mediale mulighetsrom?

Innledningsvis skisserer jeg kort den poststrukturalistisk perspektiverte kjønnsteori og *queer*-teori som teoretiske forutsetninger for begrepet «postmoderne feminisme» og diskuterer spenninger innenfor denne. Forståelsen av kjønn og seksualitet som estetisk iscenesettelse, i stedet for en vesensbestemt værensform, er en vesentlig forutsetning for argumentasjonen i denne artikkelen. Jeg viser til den postmoderne feminismens spenninger med utgangspunkt i noen eksempler

fra dagens medie verden og ulike feministiske fortolkningsmuligheter relatert til disse.

Poststrukturalistisk kjønnsteori

Som respons på den postmoderne tilstanden og teoriutviklingen utviklet kjønnsforståelsen seg fra 1970-tallsfeminismens fokus på likestillingspolitikk og kvinner som feminismens samlenende subjekt til poststrukturalistisk feminisme. Og i tråd med dette kan vi hevde at kjønn og seksualitet i dag ikke uten videre utgjør noe vi vet hva er. Dagens tegn for kjønn og seksualitet er langt mer tvetydige og flytende enn tidligere. Dette får konsekvenser for feminismens endringskrav og for vurderinger av estetiske uttrykk. Hva er det som iverksetter endring – og hvordan? Madonnas paradoksale postfeministiske opptredener, eller krav om lik og positiv representasjon av kvinner i mediaene?

Poststrukturalistisk kjønnsteori utgjør en retning innenfor den noe videre termen postmoderne feminisme. Judith Butler (1990, 1993), Joan Scott (1988) og Teresa de Lauretis (1987, 1991) mfl. er sentrale teoretikere i utviklingen av en poststrukturalistisk influert feminisme. Disse forfatterne er blant annet inspirert av Michel Foucault til å utvikle poststrukturalistiske, feministiske strategier. Kjønn, seksualitet, fornuften, subjektet og kroppen, som blir oppfattet som hegemoniske kategorier, blir dekonstruert. Overbevisningen om at biologisk kjønn gjenstår som en siste rest eller ontologisk sannhetsinstans, utsettes for kritikk etter som heller ikke oppfattelsene av biologiske forskjeller kan fri seg fra diskursenes betydningstilegnelse (Butler 1990:6–7). Poststrukturalister ser ikke bort fra den materielle kroppens eksistens, men spør hvilken betydning denne har fått, etter som vi ikke kan forestille oss eller itale-

sette kroppen uten disse kulturelle betydningstilegnelsene.

Queer-teori

Queer-perspektivet utviklet seg fra 90-tallet og tematiserer *seksualitetens* grunnleggende betydning for å forstå kjønnsnormenes effekter. *Queer*-teori innebærer en radikaliserende av kjønnskritikken gjennom at den tematiserer *seksualiteten* som kjønnsdikotomiens uproblematiskerte underliggende premiss. Det er ikke minst fordi seksualiteten har hatt en tendens til å unnsnippe den feministiske dekonstruksjonen ettersom den er blitt forbundet med en biologisk eller strukturell gitthet. *Queer*-perspektivet innebærer særlig en dekonstruktiv tilnærming til det seksuelle systemets bærende dualismer som kvinne – mann og heteroseksualitet – homoseksualitet (jf. Petersen 1998). Samtidig innebærer dette dermed en potensiell kritikk av så vel kvinne-, kjønns-, manns- og homoforskningen som av tradisjonell feministisk politikk basert på disse identitetskategoriene. Det oppstår problemer når femininitet og maskulinitet eller bestemte typer erfaringer tildeles eksklusivt til enten kvinner eller menn og dermed tilslører hvordan individer sjelden fullstendig går opp i kjønnsnormene. Dessuten er kjønnskategoriene i seg selv ustabile og sårbare konstruksjoner. Samme problem finner vi i oppdelingen av homo- og heteroseksualitet – som jo er hverandres betingelse. Dermed kan vi spørre om forskningen og politikken kommer i fare for å reproducere tradisjonelle forskjeller som ytterligere bekrefter kjønnsdikotomien.

Politikk innebærer ut fra et *queer*-ståsted i stedet å gjøre identitetskategorier til felt for uorden, ved å utfordre forsøk på å fikse eller disiplinere dem. Mange teoretikere verdsetter generelt representasjoner og kulturelle, estetiske uttrykk og framhever fantasi og det imaginære som

aktuelle *politiske* strategier (for eksempel Butler 1990, 1993, Braidotti 1994, Halberstam 1998). Den politiske vektlegging av kulturelle og seksuelle representasjoner i populærkultur, subkultur og mainstream-medier har møtt på motstand. Argumenter som her går igjen, er at den politiske og teoretiske omfavnelsen av seksualitetens overflatespill og semiotikk gjør denne retningen politisk ubrukelig (jf. Prieur og Moseng 2000). Det er blant annet blitt hevdet at feminismen og homopolitikken bør bevege seg bortenfor den doble fetisjeringen av seksualitet som estetikk og estetikk som politikk (jf. Glick 2000). Men motstand lar seg i en «foucaultsk» forståelse av makt kun artikulere *innenfor* maktrelasjonene, representasjonene og estetikken – og dermed er også motstanden medansvarlig i maktens effekter. Vi finner med andre ord ingen utopiske fristeder – løst fra maktens effekter og medansvar. Målet ligger derfor muligens heller i en mangfoldiggjøring av forskjeller, og i estetiske uttrykk. For vi kan vel vanskelig tenke oss uttrykk vi uproblematisk og entydig kan beskrive med honnørordene kritiske, politiske eller subversive? Kanskje vi heller skal forsøke å lokalisere diverse estetiske strategiers potensielt produktive og problematiske effekter?

Postmoderne feminisme

Det er ikke så lett å bli enige om hva postmoderne feminisme innebærer. Det som er viktig – for å holde fast i *spenninger* innen postmoderne feminisme – er kanskje å hevde at postmoderne feminisme er et sammensatt fenomen. Termen betegner både en epoke og inkluderer dessuten – eller innebærer en form for *samtidighet* av – poststrukturalismens feministiske posisjoner og en kritikk av denne. Omvendt kan vi hevde at den inkluderer den moderne feminismens posisjoner og en kritikk eller refleksjon over den selv-

samme. Dette resulterer i de spenningene som jeg diskuterer i artikkelen. Ved å sammenholde denne samtidighet er det også mulig å holde fast i den moderne feminismens fokus på strukturelle forskjeller, likestilling, rettigheter og solidaritet i en postmoderne tid.

Om vi holder postmoderne feminisme såpass åpen som jeg går inn for her, og insisterer på samtidigheten av motsigelsesfylte posisjoner og de spenningene dette gir seg utslag i, vil vi kunne se interessante paralleller i dagens medie-verden. I medieoffentligheten ser vi iscenesettelser av kjønn og seksualitet som kan sies å være basert på den moderne feminismens fokus på kvinners fellesinteresser og vekt på forskjellighet fra menn. Samtidig med dette eksisterer iscenesettelser som ser ut til å trekke teppet vekk under enhver enhetlig forståelse av hva kjønn eller seksualitet kan bety. Ofte eksisterer disse uttrykkene i en samtidighet innenfor samme uttrykk. Dette kommer jeg tilbake til.

Det er en term til som spøker i kulissene her, og det er *postfeminisme*, et begrep som henviser til populærkulturelle uttrykk og gjerne er blitt forbundet med fenomener som Spice Girls, Madonna og populære fjernsynsserier med kvinnelige heltinner som Ally McBeal. Begrepet postfeminisme er selv et medieskapt fenomen fra begynnelsen av 80-tallet og konnoterte til å begynne med en slags lystig frigjøring fra en tilsynelatende håpløst foreldet feministisk bevegelse. I deler av den feministiske litteraturen blir imidlertid betegnelsen «postfeminisme» til tider benyttet i en degraderende og negativ hensikt. Suzanne D. Walters setter for eksempel i boken *Material Girls* (1995) postfeminisme lik med *antifeminisme* og amerikanske *backlash*-tendenser som fratar feminismen en felles definerbar kvinnelighet og solidaritet. Det eksisterer med andre ord en utbredt skepsis mot det som oppfattes som postfeminismens seksualiserte overflatespill, i tett forbindelse

med populærkultur, subkultur og mainstream-medier. Andre forskere åpner for postfeminismens potensial til å dekonstruere tidligere binære opposisjoner som har preget feminismen – så som spenningen mellom det feminine og det feministiske eller det frigjørende og det undertrykkende (for eksempel McRobbie 1997, Krewani 1995, Brunsdon 2000, Hollows 2000, Lotz 2001).

Begreper som postmoderne feminisme, postfeminisme og *queer*-feminisme blir delvis brukt om hverandre. Et sentralt spørsmål er hvorvidt begrepet postmoderne feminisme og postfeminisme inviterer til andre betydninger enn *backlash* og antifeminisme. Som premiss for min argumentasjon i denne artikkelen bør ordet «post» her forstås som en *refleksjon* over tidligere feministiske posisjoner. «Post» betyr jo nettopp «etter», og dermed inviterer dette «etterpå» til ettertanke og refleksjon over det som har vært og dermed er *forutsetningen* for det som er. På denne måten kan vi forstå termen postmoderne feminisme som et forsøk på å *inkludere* postmodernismens og poststrukturalismens teoretiske innsikter *sammen* med den tradisjonelle feminismens fokus på det samlende kvinnelige subjekt og rettighetskamp. Å bidra til endring gjennom kunnskapsproduksjon og kritikk er en målsetting de ulike retningene innen den postmoderne feminismen deler. Et hovedspørsmål vedrørende de motsigelsesfylte posisjonene i postmoderne feminisme kan således være: Hvilken strategi i medienes kjønnsiscenesettelse har et endrende potensial eller mulige subversive effekter?

Men først noen ord om kjønn forstått som estetisk iscenesettelse

I både *Gender Trouble* (1990) og *Bodies that Matter* (1993) bygger Judith Butler på en radikal konstruktivistisk Foucault-

inspirert kjønnsforståelse, som dekonstruerer skillet mellom biologisk og kulturelt kjønn, slik jeg har nevnt. Her plasseres kjønn og seksualitet innenfor «gjørens», teatralitetens, performativitetens; altså *estetikkens* domene. Butler baserer seg også på Derridas (1988) forståelse av performativitet. Performativiteten (kjønnsuttrykket) er avhengig av *repetisjon* for å bli gjenkjent og forstått. Denne gjentakelsen innebærer konstant rekontekstualisering og dermed også endring (Threadgold 1997:82). Kjønnsidentitet kan derfor ikke hevdes å være et individs egenskap, men derimot en *handling* eller *effekt* som via *gjentakelser* eller *siteringer* produserer kjønnsbetydningen. Kjønn er altså ikke en måte å *være* på, men en måte å *gjøre* kjønn på. Butler legger særlig vekt på kjønn som en «*vane*» (noen ville kanskje heller si – *uvane*), det vil si gjentakelser innenfor en normativ ramme som simulerer «naturlighet».

Kjønn kan derfor forstås som en *stil* som er performativ. Men stiler er aldri fritt iscenesatt, men derimot diskurser med begrensede muligheter. Disse får sin sosiale betydning gjennom gjentakelser og gjennom det strategiske mål å bibeholde kjønn innenfor sin binære ramme. Når kjønn og seksualitet innebærer mangfoldige og motstridende iscenesatte betydninger, muliggjør dette også *forstyrrelsen* av kjønnsnetts enhetlige betydning. Men selv om kjønn kan få *radikale (ny)betydninger*, løser det seg ikke opp i luften av den grunn. Bevegelsene innenfor kjønnsbinaritetene er mulige, og likevel er det vanskelig å forestille seg betydninger fullstendig fritatt fra kjønnsforskjellenes kulturelle meningsbetingelse. Til tross for denne grunnleggende forutsetning er ønsket om å *unnslippe* binaritetens begrensninger det muligens utopiske begjær og mulighetsrom som også ligger til grunn for postmoderne feminisme. Det innebærer et ønske om ikke å bli innhentet og holdt fast i de symbolske og sosiale betydningene (Harbord 1996:42–45).

Det høres kanskje naivt ut, men til tider kan det være en anbefalelsesverdig strategi å late som om kjønn ikke har noen verdens betydning.

Spenninger innen postmoderne feminisme som bunner i uenighet om hvem som er feminismens subjekt og hvordan endring oppnås, henger også sammen med sosiale og kulturelle endringsprosesser knyttet til senmoderniteten. Det eksisterer et interessant sammenfall mellom på den ene siden kritikere innen den postmoderne feminisme som legger vekt på biologiske, sosiale og strukturelle forskjeller mellom kvinner og menn og tradisjonell likestillingspolitikk, og på den annen side kritikere av endringer i den senmoderne medieoffentlighet. Begge leire er bekymret over utviklingstendenser som bryter – eller blander sammen – skiller som var vesentlige for moderniteten. Disse endringene skaper uorden i forutsetningene ikke bare for kjønn og feminisme, men likeledes for offentlighet, kritikk, politikk og endring generelt. Det sirkulerer mange beskrivelser av disse endringene i medieoffentligheten. Det brukes begrep som tabloidisering, popularisering, intimisering, trivialisering og *feminisering* om utviklingen. Disse begrepene beskriver bl.a. hybridiseringer av genre og format, blandinger av det høye og det lavkulturelle, endringer i henvendelsesmåter og retorikk, nye gruppers inntreden i medieoffentligheten og tilnærming mellom kommersielle og allmennkringkastingsinstitusjoner. Dette fører til at grensene mellom tradisjonelle politiske skillelinjer, det offentlige og det private, det høye og det lave og hvems erfaring og kunnskap som skal ha legitimitet, konfliktfylt tegnes opp på nytt.

Kvinner som målgruppe

Det blir som regel «kjønnstrøbbel» når kjønn som i moderniteten lenge er blitt forvist til det intime, kroppslige og det

private, dukker opp som tema og iscenesettelse på den offentlige arena. Dette har vi ikke minst sett i de amerikanske såkalte *day-time talkshows* som for eksempel Oprah Winfrey show som det mest prominente med kvinnelig programleder. Programmet har fått mange europeiske etterligninger. Som følge av dereguleringen i mediene har også allmennkringkastingskanaler behov for målgruppetenkning, noe som bl.a. innebærer henvendelse til kvinnelige seere. Diverse former for talkshow- og magasinformat tar opp emner som antas å interessere særlig kvinner. På den ene siden kan denne utviklingen betraktes som en betimelig synliggjøring av kvinner og såkalt kvinnerelaterte emner og interesser – noe som er blitt etterlyst av feministisk medieforskning. På den annen side innebærer det samtidig en nokså problematisk fastholden av kvinners forbindelse med lavkulturelle emner, samt tradisjonelle forståelser av kvinnelighet relatert til familie, moderskap, romantikk og heteroseksualitet. Samtidig er det viktig å påpeke at de selvsamme *day-time talkshows* i fjernsynet har spilt en betydelig rolle i synliggjøringen av grupper som avviker fra den hvite middelklasseoppførsel, grunnet sosial bakgrunn, ukonvensjonelle kjønnsuttrykk eller seksuelle preferanser. Talkshowet har derfor særlig i USA betydd mye for synliggjøring av kvinner, fargede, homoseksuelle, transkjønnede og andre såkalt marginaliserte grupper. Dette diskuterer Josua Gamson utførlig i boken *Freaks Talk Back* (1998). Det som for noen framstår som synliggjøring og et demokratiseringspotensial i forhold til tidligere utgrensede emner og marginaliserte grupper, blir imidlertid av andre forstått som stigmatisering og medial utnyttning av de selvsamme gruppene.

Ettersom kvinner har fått større politisk og økonomisk makt, er de blitt en viktig målgruppe. Den bevisste henvendelse til kvinner som målgruppe har også fått gjennomslagskraft i en avis som Dag-

bladet. Dagbladet, som er en av Norges riksaviser, har nettopp gjennomført en mye omtalt omlegging som blant annet innebærer større satsing på kvinnelige lesere som målgruppe. I den anledning planlegger Dagbladet gradvis å fjerne sexannonsene, som er en viktig inntektskilde for avisen. Det forutsettes dermed at Dagbladets kvinnelige lesere ikke har interesse av seksuelle kontakter og tjenester. Annonsene anses å stride mot kvinnelige leseres interesser og smak. Her står vi overfor den samme problematikk som beskrevet i forhold til talkshowet, nemlig synliggjøring på den ene siden og fastholden av stereotypier og stigmatisering på den annen side.

Parallelt med de tradisjonelle stoffområdene nyheter, politikk og sport har Dagbladet i og for seg lenge satset på områder som helse, samliv, livsstil og mote. Kvinnehenvendelsen har særlig kommet til uttrykk i Dagbladets lørdagsmagasin *Magasinet* – et slags oppgradert ukeblad. Her figurerer seriøs journalistisk behandling av fenomener som spiseforstyrrelse, seksuelt misbruk og samlivsproblemer side om side med kjendisportretter, mote-reportasjer og annonser for kroppsforbedringsstrategier og skjønnhetsprodukter. Kjønns iscenesettelse er med andre ord ytterst ambivalent og tvetydig. Og mens avisen planlegger å fjerne sexannonser, slår *Magasinet* opp at kvinner vil ha porno (19.10.2002).

Deregulering og markedsstyring av mediene har, slik vi har sett, ført til en «endring nedenfra» i den forstand at nye emner og nye sosiale grupper har gjort sin inntreden i medieoffentligheten. Å beskrive disse endringene med de som regel diskvalifiserende begrepene «feminisering» eller «trivialisering», kan betraktes som forsøk på delegitimering av denne utviklingen. Bestrebelsene retter seg mot å opprettholde en nokså tradisjonell hegemonisk tankegang om hvilken kunnskap som skal gjelde og inneha legitimitet, og hvem som skal represen-

tere denne i offentligheten. Relatert til spørsmålet om endring viser denne utviklingen i mediene til en form for innfriing av feministiske krav om synliggjøring av kvinner. Men ambivalensen består altså ved at kjønnsiscenesettelsene i den såkalte kvinnehenvendelsen ofte innebærer en nokså deprimerende fastholden av konvensjonelle iscenesettelser og forståelser av kjønn.

Cyberfeminisme

Postfeminismens mediale iscenesettelser knytter seg også til nye informasjonsteknologier, kommunikasjonsteknologier og teknovitenskapene. Cyberfeminismens teorier og praksis kan her innordnes under paraplyen «postmoderne feminisme». Cyberfeminismen har figurert i ti-femten år med Donna Haraways kyborgfeminisme som sentral inspirator og forløper med artikkelen «A Cyborg Manifesto» (1991), opprinnelig fra 1985, og senere bøker. Sentrale grupper og teoretikere er bl.a. VNS Matrix (2003), Nina Lykke og Rosi Braidotti (1996), Sadie Plant (1997), Zoe Soufoulis (1999) og Sandy Stone (1994). Disse står for svært heterogene perspektiv som for det meste blir lekende formulert idet ironi og andre distanserende iscenesettelser representerer privilegerte strategier i cyberfeminismen. Cyberfeminisme ble hovedsakelig initiert av kunstnere og forskere innen kulturvitenskapene, og er primært relatert til computere, Internett og mailinglister i de nye informasjons- og kommunikasjonsteknologiene. Cyberfeministene erkjente potensialet i å benytte den nye informasjonsteknologien til å skape kritiske motoffentligheter og ikke bare intervensere aktivt i bruken av teknologien, men også ta del i utformingen av nettet. Typisk for politikken og betydningsproduksjonen til for eksempel den cyberfeministiske gruppen VNS Matrix er bruken av seksuell metaforikk idet kropp og

seksualitet blir oversatt til teknokulturens språk. Den humoristiske, offensive og aggressive stilen preger estetikken og iscenesettelsene, som likeledes leker med forvirringsstrategier i kjønnsrepresentasjoner og iscenesetter trans- eller postkjønnete figurer. Navnene til diverse cyberfeministiske prosjekt vitner om en slik postfeministisk estetikk, for eksempel «Bitch mutant manifesto», «Tecno-whores», «Heartless bitches», «Old boys network», «Women with beards», «All men must die» eller «Hijacking Lara Croft». Å iscenesette seg som en kyborg innebærer ikke primært å fusjoneres med informasjonsteknologiens maskiner – som det gjerne drømmes om i de teknologibekreftende diskurser i den hippe cyberkulturen. Det dreier seg i større grad om å analysere forståelser av kropp, subjekt og natur via teknovitenskapenes diskurser, og å intervensere og iscenesette det som oppfattes som subversive strategier.

Den konteksten cyberfeminismen opererer innenfor, viser igjen til spenningsmomenter knyttet til endringsspørsmål og effekter. Majoriteten av representasjonene i Internett vitner om svært tradisjonelle iscenesettelser av kjønn og seksualitet. En annen viktig dimensjon er politiske og økonomiske aspekter. Internett er et produkt av det amerikanske stats- og militærvesen og vitenskapen og delvis av subkulturelle teknokulturer og i tiltakende grad av globale multikonserner. Dette innebærer at innholdet først og fremst blir preget av disse gruppene samt at kvinner, fargete, fattige etc. ikke er representert blant de som har økonomiske interesser og styringsmakt knyttet til nettet. Dette momentet tar opp i seg en spenning innen postmoderne feminisme som nettopp er knyttet til problematiseringer om hvilke strategier som har en endrende effekt. Men innen postmoderne feminisme vil vi finne mange stemmer som insisterer på den politiske betydningen av å legge vekt på kulturelle representasjoner og intervensjoner slik cyberfeminis-

tene står for. I dette ligger det teoretiske ressurser som bidrar til å endre vår oppfatning av politisk aksjonisme som utelukkende basert på identitetskategorier og kamp for disses rettigheter.

Postfeministiske ikoner

Diskusjoner omkring postmoderne feminisme og dens forbindelse med kommersiell populærkultur har ofte blitt knyttet til såkalt postfeministiske ikoner som Madonna og hennes tilsynelatende subversive iscenesettelsesstrategier av kjønn og seksualitet. Et annet svært populært og omdiskutert fenomen har vi i den amerikanske fjernsynsserien *Ally McBeal*. I 1997 forespurte amerikanske Fox Network David E. Kelly om å kreere en serie med potensial til å utkonkurrere mandagskveldens fotball, og med spesifikk appell til unge kvinnelige seere. Resultatet ble *Ally McBeal*, som ofte blir referert til som et comedy-drama. Fra seriens første sesong har reaksjonene på hovedkarakteren Ally vært intense, og rollefiguren har provosert fram debatter om seriens konsekvenser for kvinnebevegelse og feminisme. Noen kaller henne en postfeministisk rollemodell, eller et ikon for 90-tallets feminisme. Andre er svært skeptiske overfor hennes anorektisk seksualiserte iscenesettelse. Den Harvard-utdannede advokatens liv er tilsynelatende en eneste nevrose. I stedet for å fokusere på yrkeskarrieren hallusinerer hun om dansende babyer, lider av lengsel etter ekskjæresten og foretrekker heteroseksualitetens romantisering, ekteskapet og moderskapet foran utsikten til sosial endring og et sant feministisk liv.

Jeg vil her kort påpeke et fenomen knyttet til Allys jakt på den heteroseksuelle prins og drømmer om familie og barn: En vesentlig forutsetning for humoren i serien, som viser slektskapet til situasjonskomedien, er jo at Allys situasjon aldri endrer seg på noen som helst

signifikant måte. Rent bortsett fra at dette gir dramakomedien anledning til å vende tilbake til de samme grunnkonfliktene, kan dette faktum også leses som en vesentlig forutsetning for at Ally av noen blir lest som et postfeministisk ikon. Tross spenninger iscenesettes Ally eventuelt overskridende nettopp *fordi* hun har yrkesambisjoner og *ikke* finner seg romantisk eller seksuelt til rette med noe som helst manne- eller kvinneobjekt og selvfølgelig nettopp *ikke* er verken gift eller mor. Det vil si fiksjonen ser alltid ut til å ha forsprang i forhold til forskningen. Jeg er nylig blitt fortalt at Ally i en episode høsten 2002 (TV 2) fikk en tiåring på døren som presenterte seg som resultat av eggdonasjon. Det gjelder å følge med – eller «se hva som skjer» som det heter på TV 2.

Jeg vil her benytte meg av litteraturviteren Nina Björks (1999) kritikk av den postmoderne feminismens omfavnelse av subversive iscenesettelser i populærkulturen i boken *Sirenarnas Sång – Tankar kring Modernitet och Kön*. Hun diskuterer i essayet «Skentid» dette med henblikk på Madonnas karriere, men hennes argumentasjon kan nokså problemløst knyttes til andre såkalte postfeministiske iscenesettelser – som Ally McBeal – selv om noen vil mene at Ally er for en dverg å regne i sammenligning med Madonna. Med utgangspunkt i en kritikk av den estetiske innovasjonen som livsstil, som innpakning av varen, aura og utseende, hevder Björk at Madonna representerer en sjel som er en kommersiell vare og dermed mest framgangsrik i forbrukersamfunnet: «En sådan själ är Madonna. Et sådant subjekt er Madonna. Hon lever som objekt som bild [...]. Och hon lever som en vara lever: Genom estetisk innovation, genom ständig förändring av en yta, av ett sken» (Björk 1999:247). I motsetning til de som leser Madonnas iscenesettelser som potensielt mangetydige og paradoksale, befolket av svarte, homoseksuelle og lesbiske, hevder Björk at den

Ally McBeal. (Foto: Scanpix)

egentlige fortellingen, verdien og sannheten ligger i den økonomiske sfæren (ibid.:249) – et faktum som iscenesetelsen av tegn og symboler dekker over. Hun avslutter essayet med å skrive: «Makten finns inte hos dem som *är* bilden – den finns hos dem som äger bilden» (ibid.:286). I tilfellet Madonna må vi tilføye at hun både *er* og *eier* bildet. Det spørres bare om fascinasjonen hun utgjør skal reduseres til hennes økonomiske entreprenørskap.

Hvor makten – den egentlige, virkelige og avgjørende – ligger i mediasamfunnet, der grensene mellom virkeligheten og representasjoner sies å forsvinne, er et spørsmål der jeg ikke tror enten-eller-svar gir tilfredsstillende analyser. Enten-eller-svarene er viklet inn i modernitetens og mistankens hermeneutikk og henter argumentasjonen fra diskurser der marxismen fokuserer på falsk bevissthet, ideologi og sannhet, der psykoanalysen snakker om latent eller manifest innhold, det bevisste og det ubevisste, og eksisten-

sialismen har fokus på autentiske og ikke-autentiske erfaringer, på ond og god tro. Dette er diskurser som forsøker å påvise de underliggende reelle årsaker under overflatens skinn og forførelse. Kompleksiteten i makten, dens relasjonelle og diskursivt forankrete mangfoldige effekter, gjør at det forekommer problematisk å forankre kulturelle iscenesettelser entydig som politisk betydningsløse sideeffekter av den økonomiske sfæren. Disse spenningene kaller ikke på entydige svar på så vanskelige spørsmål som hvilke effekter overflatens virkelighetskonstituerende betydninger har. Eller er det for eksempel slik at de utviklingstrekk vi ønsker å analysere springer ut av sosiokulturelle endringer *eller* av måten vi konseptualiserer disse endringene på? Med andre ord: Er det sen- eller postmodernitetens dynamikker knyttet til overgangen til informasjonssamfunnet og mediasamfunnet, økonomisk globalisering og liberalisering som langsomt visker ut normer for kjønn og seksualitet og

utvider normaliteten? Eller er det det at vi bruker andre begreper og fortellinger, og skaper andre iscenesettelser om fenomener og praksiser relatert til kjønn og seksualitet, som virker normalitetsnedbrytende og fremmer pluraliseringstrender?

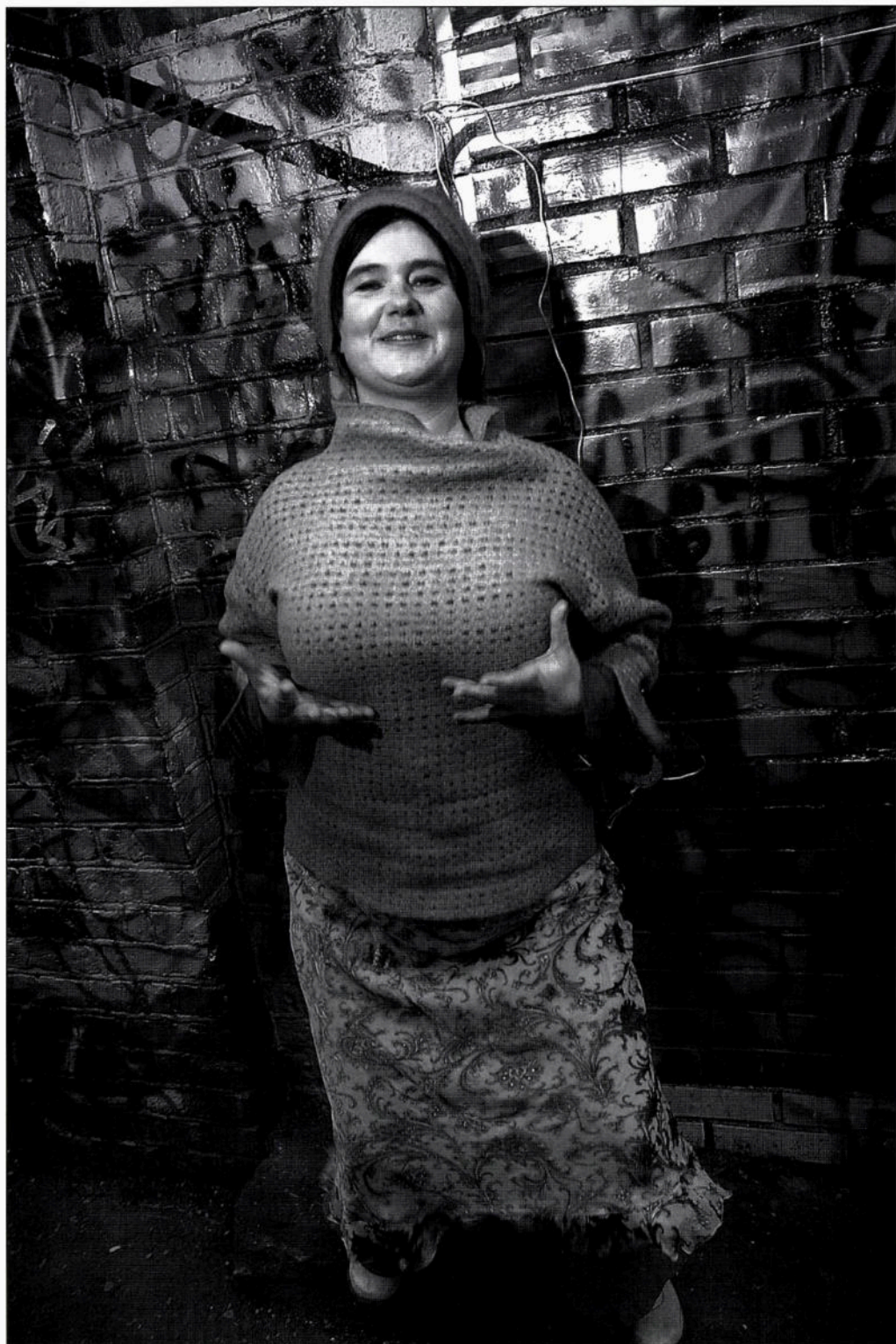
Skeive iscenesettelser

Tematiserer vi kjønn som estetisk iscenesettelse i dagens medie verden er det vanskelig å komme utenom en tydelig skeiv trend ikke bare i subkulturelle medier, men også godt plassert i mainstream-medier. Vi er vitne til en vedvarende utvikling siden 90-tallet som innebærer en kulturell oppvurdering av skeive iscenesettelser. I mainstream-annonser, -reklame og -motemagasinene finner vi iscenesettelser av kjønn og seksuell tve- eller flertydighet, ukonvensjonelle iscenesettelser, crossdressing, tegn på homoerotisk begjær og transkjønnede kulturelle koder.

Denne skeive estetiske trenden gjelder også en rekke selskap som ønsker å befinne seg i forkant av trendene. Disse har reklamekampanjer i blader, magasiner, på tv og i filmreklame som for eksempel Calvin Klein, Christian Dior og Jean Paul Gaultier samt reklame for alt fra alkohol og kosmetikk til støvsugere og biler. Disse iscenesettelsene utfordrer det heteronormative blikket og forventningene. Samme tendens ser vi på film og fjernsyn. I Norge har seere hyllet den svenske filmen *Fucking Åmål*, med to lesbisk iscenesatte ungdommer som hovedpersoner. Likeledes har de omfavnet Robert Stoltenbergs kjærlige parodi på den feminiserte homoseksuelle i *Borettslaget*. Satirikeren Otto Jespersen hadde stor suksess med å drage en hysterisk parodiert karrierekvinne, og Anne Holts krimbøker er blitt fjernsynsserier med en lesbisk etterforsker i hovedrollen. Dette er en internasjonal trend. Og på samme måte som noen kan hevde at filmer og

fjernsynsserier med kvinnelige krim- og actionheltinner er medienes svar på feminismens kritikk av kvinners begrensede rolle repertoar, kan vi lese den skeive trenden i mainstream-mediene som et svar på den postmoderne, *queer*-orienterte feminismens tematisering av kjønnet og seksualitetens ustabilitet. En mer kritisk tolkning ville selvfølgelig legge vekt på at dette bare er forbrukerkulturens evne til å kapitalisere og mainstream subkulturer og estetiske avantgarder, i jakt på å utnytte annerledesheter og sette nye forskjeller og distinksjoner i omløp i det kommersielle kretsløpet. Her er vi tilbake til Björks argumenter. Selv om denne analysen har noen poenger, undervurderer den de rekontekstualiseringer som finner sted i mediekulturen (jf. Sasha Roseneil 2000). Det eksisterer krav om fornyelse både estetisk og innholdsmessig for å appellere til publikum. Disse forventede fornyelsene tar utgangspunkt i endringer eller trender og tilblivelsesprosesser enten disse er sosiale eller estetiske.

Diverse former for *genderbending* er trendy. Kanskje innebærer dette ikke bare trend, stil og overflatefenomen. Det kan også tolkes som en politisk ikke uvesentlig og i hvert fall produktiv kulturell og massemediert forhandling av kjønn og seksualitet. De visuelle og virtuelle mediens løsrivelse fra materialitetens begrensninger ser ut til å gi rom for utopiske utkast og frigjørelsesfantasier. Kjønn- og seksualitetsforvirringsstrategier eller skeive iscenesettelser befinner seg midt inne i det alltid tvetydige forholdet mellom kulturelle utkast, subversjon og assimilering. Kjønnforholdets grunnleggende binære forankring er neppe en fortidig forestilling, og likevel kan vi spore en massemediert kulturell lengsel etter *postkjønn*. Disse tendenser må ses på bakgrunn av det senmoderne samfunnets refleksive modernisering og gradvise demokratisering av kjønn- og seksualitetsrelasjonene.

Christine Koht. (Foto: Scanpix)

Blikkfangfunksjonens betingelse

I min avhandling (Mühleisen 2002) foretar jeg næranalyser av noen programledere i eksperimentell underholdning på NRK, i slutten av 90-årene. Analysene viser kjønns ustabile iscenesettelse. Det er et interessant fenomen at noen kvinnelige og mannlige programledere har skapt seg et refleksivt og utvidet rom for iscenesettelsen av kjønn og seksualitet i dereguleringens og den postmoderne feminisms tid. Likevel er det noen «tegn på kroppen» (Søndergaard 1995) som er mer seiglivet – noen ville si klissete – enn andre forhandlingsbare tegn. Tross noen kvinnelige programlederes offensivt iscenesatte omfavelse av maskulint konnoterte koder, enten det gjelder aggressivitet, humor eller seksualitet, framstår den heteroseksualiserte blikkfangfunksjonen som avgjørende premiss. Denne iscenesetter kroppsholdninger, kostyme, makeup og kommunikasjonsmåter i et konvensjonelt femininitetsregister. Tross eventuell parodi eller overdrivelse virker den feminine blikkfangfunksjonen som et nærmest uomgjengelig kulturelt pålegg for kvinner i fjernsynet. Jeg har påpekt hvordan dette pålegget, og ønsket om hereroseksualisert gjenkjennelse og anerkjennelse, kan være et alvorlig hinder for kvinnelige aktører i medier, kunst og populærkultur. Jeg viser til at det neppe er en tilfeldighet at vi vanskelig kan forestille oss en slags kvinnelig Kristopher Schau i fritt kroppslig forfall. I denne konteksten er Christine Koht, med sine sketsjer i programmet *Stereo* på NRK2 og med ny realityserie, interessant. Hennes credo høsten 2002 var for eksempel å slå et slag for hverdagspuppene. Hun trekker i større grad på den lesbiske subkulturens koder og setter dermed fingeren på den heteroseksualiserte blikkfangfunksjonens avgjørende pålegg om etterfølgelse i dagens medieoffentlighet.

To representasjonstrender

I medieoffentligheten kan vi iakttå to tilsynelatende motsatte trender: Den ene utgår fra medierte representasjoner basert på refleksivitet, estetisering og teatralitet. Disse virkemidlene er særlig framtreddende i eksperimentelle kulturelle uttrykk og bestemte typer underholdning, som for eksempel «den nye humor» i fjernsyn og standupkomedie. Den andre er basert på iscenesettelse av autenticitet, biografisk troverdighet, bekjennelse og realitetseffekt. Særlig i det deregulerte seer- og markedsorienterte fjernsynets talkshowprogram eller i de såkalte realityformatene, spiller autenticitet og bekjennelse en vesentlig rolle. Det samme gjør uproblematiskerte identitetskategorier som kvinne, mann, homo eller hetero etc. Representasjonsmåter med vekt på autenticitet og virkelighetseffekt (f.eks. talkshow og realityformater) tillegger identitet og selvbiografisk erfaring stor vekt. Den refleksive, distanserende representasjonsmåten (f.eks. i eksperimentell underholdning) står derimot i stor grad for dekonstruksjoner av konvensjonelle identiteter og kommunikasjonsmåter.

Motsetningen mellom refleksivitetens distanserende virkemidler kontra autenticitet og virkelighetseffekter, er imidlertid ikke en reell opposisjon, selv om de kan iakttas som ulike uttrykksformer og kommunikative vektlegginger relatert til genre, format og medieformer. Også talkshowprogrammets og realityformatenes virkelighetseffekt og bekjennelsesdiskurs er til syvende og sist iscenesatt med høy dramaturgisk og retorisk bevissthet. Uansett med hvilke virkemidler subjekt eller kjønn representeres, innebærer det alltid en estetisk iscenesettelse basert på performativitetens virkemidler.

De to kulturelle trendene for representasjon i medieoffentligheten har en parallell til en sentral problematikk og diskusjon i feministisk forskning relatert

til endringsperspektiver som eksisterer innen den postmoderne feminismen. Spissformulert kan vi i dag se en tilsynelatende polarisering mellom en (trendy) *queer*-feminisme i tett dialog med kommersialitetens, populærkulturens og samtidskunstens kulturelle, estetiske uttrykk og en (gammeldags) feminisme med vekt på identitetskategorier, erfaring, rettigheter og politisk handling. Disse to iscenesettelsestrendene har konsekvenser for kjønns estetik som kan relateres til spenninger innen postmoderne feminisme som jeg har diskutert i denne artikkelen: Realitets- og autentisitetstrenden tar opp i seg synliggjøring av såkalt kvinnelige erfaringer og kvinner som gruppe, som kan relateres til tradisjonell feministisk politikk og synliggjørings- og representasjonskrav. Den reflektive, estetiserende trenden kan forbindes med den poststrukturalistiske og *queer*-inspirerte feminismens krav om friheten som ligger i å unndra seg kategorisering, gjennomskiktighet og normalisering. Det vil ha ulike konsekvenser for synliggjøring om det foregår innenfor autentisitetens, bekvemhetens og virkelighetseffektens representasjonsmåte eller via refleksivitetens og distanseringens. Det er i et endringsperspektiv strategisk viktig å produsere kunnskap om hvordan og med hvilke estetiske, etiske og politiske konsekvenser medier og populærkultur iscenesetter kjønn og seksualitet. Ved å åpne opp for spenningene, tvetydighetene og de ulike representasjonsformene i den postmoderne feminismen og i dagens medieverden, kan vi øyne en paradoksal samtidighet av *repetisjon* av og *distanse* til rådende kjønns- og seksualitetsdiskurser på begge disse arenaer.

Wencke Mühleisen
post.doc.

Senter for kvinne- og kjønnsforskning
Universitetet i Oslo

Note

1. Denne artikkelen er basert på oppgitt emne til prøveforelesning for dr.art.-graden i medievitenskap 23.11.02.

Litteratur

- Björk, Nina 1999. *Sirenarnas Sång: Tankar Kring Modernitet och Kön*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Braidotti, Rosi 1994. *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. Columbia University Press, New York.
- Brunsdon, Charlotte 2000. *The Feminist, the Housewife, and the Soap Opera*. Clarendon Press, Oxford.
- Butler Judith 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, New York, London.
- Butler, Judith 1993. *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of «Sex»*. Routledge, New York.
- Derrida, Jaques 1988. *Limited Inc*. Northwestern University Press, Evanston IL.
- Dow, Bonnie J. 1996. *Prime-time Feminism. Television, Media Culture and the Women's Movement since 1970*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Foucault, Michel 1990 [1976]. *The History of Sexuality*, vol. 1. Penguin, London, New York.
- Gamson, Joshua 1998. *Freaks Talk Back. Tabloid Talk Shows and Sexual Nonconformity*. The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Glick, Elisa 2000. Sex Positive: Feminism, Queer Theory, and the Politics of Transgression. *Feminist Review* 64, 19–42.
- Halberstam, Judith 1998. *Female Masculinity*. Duke University Press, Durham and London.
- Haraway, Donna J. 1991 (1985). *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. Free Associations Books, London.
- Harbord, Janet 1996. Performing Parts: Gender and Sexuality in Recent Fiction and Theory. *Women: a Cultural Review* 7 (1), 39–47.
- Hollows, Joanne 2000. *Feminism, Femininity and Popular Culture*. Manchester University Press, Manchester.
- Krewani, Angela 1995. «Harte Mädchen weinen nicht.» Narrative Strategien des Post-Feminist-Writing. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*. Heft 98, 162–170.
- Lauretis, Teresa de 1987. *Technologies of Gender. Essays on Theory, Film and Fiction*. Indiana University Press, Bloomington.
- Lauretis, Teresa de 1991. *Queer Theory: Lesbian*

- and Gay Sexualities. An Introduction. *Differences. A Journal of Feminist Cultural Studies* 3 (2), III–XVIII.
- Lotz, Amanda D. 2001. Postfeminist Television Criticism: Rehabilitating Critical Terms and identifying Postfeminist Attributes. *Feminist Media Studies* 1 (1), 105–121.
- Lykke, Nina og Rosi Braidotti (red.) 1996. *Between Monsters, Goddesses and Cyborgs: Feminist Confrontations with Science, Medicine and Cyberspace*. Zed Books, London.
- McRobbie, Angela 1997. Pecs and Penises: The Meaning of Girlie Culture. *Soundings* 5, 157–166.
- Magasinet, Dagbladet. Kvinner vil ha porno. 19.10. 2002.
- Mühleisen, Wencke 2002. Kjønn i uorden. *Isenesettelse av kjønn og seksualitet i eksperimentell talkshowunderholdning på NRK fjernsynet*. Dr.art.-avhandling, Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo.
- Petersen, Alan 1998. *Unmasking the Masculine. «Men» and «Identity» in a Sceptical Age*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Plant, Sadie 1997. *Zeros + ones : digital women + the new technoculture*. Doubleday, New York.
- Prieur, Annick og Bera Moseng 2000. Sorry, we don't speak Queer. *Kvinneforskning* 3–4, 140–155.
- Roseneil, Sasha 2000. *Queer frameworks and queer tendencies: Towards an understanding of postmodern transformation of sexuality. Sociological Research Online*.
- Scott, Joan W. 1988. *Gender and the Politics of History*. Columbia University Press, New York.
- Solheim, Jorunn 1998. *Den åpne kroppen. Om kjønnssymbolikk i moderne kultur*. Pax forlag, Oslo.
- Soufoulis, Zoe 1999. Cyberfeminism. The world, the flesh, and the woman-machine relationship. I <http://206.251.6.116./geekgirl/003broad/zoe.html> (sist besøkt 10.11.1999).
- Stone, Sandy 1994. The «Empire» Strikes Back: A Posttranssexual Manifesto. <http://www.actlab.utexas.edu/-sandy/empire-strikes-back> (sist besøkt 11.4.2002).
- Søndergaard, Dorte Marie 1995. *Tegnet på kroppen. Køn: Koder og konstruksjoner blant unge voksne i Akademia*. Dr.philos.-avhandling, SV-fakultetet, Universitetet i Oslo.
- Threadgold, Terry 1997. *Feminist Poetics. Poiesis, Performance, Histories*. Routledge, London, New York.
- VNS Matrix 2003. Bitch mutant manifesto. <http://www.aec.at/meme/symp/contrib/vns.html> (sist besøkt 19.1.2003).
- Walters, Suzanna Danuta 1995. *Material Girls: Making Sense of Feminist Cultural Theory*. University of California Press, Berkeley.

KOMMENTAR

Fra befolkningskontroll og menneskerettigheter til reproduktiv helse og seksuelle rettigheter

Samtale mellom Johanne Sundby og Gro Hagemann

Johanne Sundby er lege, til og med klinisk spesialist i gynekologi og fødselshjelp, men har senere endret retning til internasjonal samfunnshelse. Hun har sitt daglige virke på Seksjon for internasjonal helse ved Universitetet i Oslo. Hun har vært en sentral aktør innenfor medisinsk kvinneforskning og er godt kjent fra den offentlige helsedebatt. Hun var leder for den offentlige utredningen om kvinners helse i Norge (NOU 13/99).

Under programmet «Kjønn i endring» har Sundby ledet et stort paraplyprosjekt omkring reproduktiv praksis. Et stort antall forskere har tatt for seg høyst ulike temaer og hentet sine forskningsdata fra

en rekke land i Vesten og i Afrika. Blant temaene er omskjæring, hiv/aids, abort, nyere reproduksjonsteknologi, familieplanlegging og barnebegrensning. Fokus har vært rettet mot tolkningen av repro-

duktive rettigheter i ulike sammenhenger. Fellesprosjektet har bestått i å drøfte sentrale begreper og arenaer der reproduktive rettigheter spilles ut og materialiserer seg i menneskerettslig sammenheng, i konkret handling og i helseprogrammer. Med utgangspunkt i de ulike prosjektene har målsetningen vært å nærme seg en presisering og utvikling av begrepet «reproduktive rettigheter». I sin faglige tilnærming plasserer Johanne Sundby seg i det utfordrende skjæringspunktet mellom samfunnsmedisin og politikk.

– *Johanne Sundby, du har ledet et større paraplyprosjekt som har hatt reproduktive rettigheter som ledetråd. Hva legger du i dette begrepet?*

– Hensikten med å snakke om reproduktive og seksuelle rettigheter burde være å garantere alle mennesker retten til kroppslig integritet og menneskeverd i alle forhold som berører reproduksjon og seksualitet. Dette er forhold som både er individuelle og interpersonlige og derfor innebærer rettigheter til to personer i samme handling og kontekst. Av og til har disse to personene veldig ulike forutsetninger for å få sine behov hørt og rettigheter tatt vare på.

I diskusjoner om reproduktive rettigheter vil det være en rekke spesielle forhold som krever oppmerksomhet:

– Enhver burde ha rett til å gifte seg med en person man har valgt, eller til å la være å gifte seg. Man har rett til å forme en familie, men ingen plikt til å være med på det dersom man ikke vil.

– Alle kvinner bør ha tilgang til svangerskapsomsorg og fødselshjelp av god kvalitet, slik at hun ikke behøver å risikere liv og helse for å føde sine – og mannens – barn.

– Alle kvinner skal ha rett til å bestemme når, hvor mange ganger og hvor hyppig man vil ha barn, og rett til å unngå å bli gravid om man ønsker det. Dette forutsetter tilgang til adekvate og trygge pre-

vensjonsmidler, så vel som informasjon om risiko og begrensninger ved å bli gravid dersom forholdene ikke er optimale. Det impliserer også tilgang til abort.

– Alle burde ha tilgang på moderne og oppdatert seksualundervisning og tilgang på helsetjenester for problemer relatert til seksualitet og reproduksjon. Denne informasjonen og disse tjenestene burde gis i tillit, konfidensielt og uten tvang eller restriksjoner. Dette gjelder ikke minst for ungdom og unge voksne, også før man er gift eller myndig.

– Alle – og især kvinner – bør ha rett til å praktisere sine seksuelle behov i en gjensidig respektfull og likeverdig relasjon, og rett til å bli beskyttet fra uønskede seksuelle tilnærmelser inkludert voldtekt, uønskede eller voldelige seksuelle møter, eller incest.

– *På det politiske plan er jo dette et minebelagt område. Alle de spørsmålene du nevner er kontroversielle, og svarene på hvilke regler som skal gjelde er langt fra opplagte, selv i vår rettighetsorienterte vestlige verden. Er det overhodet mulig å finne fram til entydige regler her som kan oppnå tilslutning på tvers av kulturelle, religiøse, maktpolitiske skillelinjer?*

– Jeg skal medgi at dette ikke er enkelt. Det som er spesielt med reproduksjonsspørsmål rent politisk, er at de befinner seg i mellomrommet mellom menneskerettigheter og befolkningspolitikk. I motsetning til menneskerettighetsbegrepet, har internasjonale humanitære lov hensyn ikke egentlig blitt nedfelt i internasjonale kontrakter. Men det er en stor forståelse for at menneskerettigheter er universelle, og også gjelder under væpnet konflikt.

I dag er heller ingen eksplisitte eller universelle reproduktive rettigheter tatt med i internasjonale menneskerettighetskonvensjoner. Men flere slike rettigheter kan likevel tolkes ut fra allerede eksisterende dokumenter. Det felles mål for menneskerettighetslover og -konvensjo-

ner er å sikre respekt for og beskyttelse av menneskeverd. Dette impliserer at det finnes noen basisnormer som er der for å beskytte individer mot tilfeldig misbruk fra autoriteters ståsted. De skal også sikre respekt for menneskeverd, integritet, frihet, sikkerhet og full deltagelse i alle livets aspekter. Regulering av sosial interaksjon mellom borgere, å sikre fred, sikkerhet og sosial og økonomisk rettferd i samfunnet, er også viktige mål. Noen menneskerettigheter regulerer forhold mellom individet og staten, og andre regulerer interpersonlige forhold. Det er vanlig å differensiere mellom politiske eller borgerrettigheter på den ene side, og økonomiske, kulturelle og sosiale rettigheter på den annen side. Reproduksjon er en nesten universal menneskelig adferd, og hører egentlig hjemme under sosiale menneskerettigheter. Men seksualiteten, som er en del av det, sees ofte som privat, slik at dette faller utenfor det autoriteter legger seg opp i. Reproduksjon og seksualitet er imidlertid ikke fritatt fra kulturelle og sosiale verdivalg, eller normative føringer.

Ethvert land har et legalt rammeverk som kan analyseres med henblikk på om det er egnet til å garantere enhver borger retten til fritt valg i forhold til seksualitet og reproduksjon. Fritt valg betyr her uten tvang, uten diskriminering og uten å bli skadet. Samtidig er det også viktig å understreke at det må trekkes en grense for de frie valgene der disse kommer i konflikt med andre borgers rettigheter. Det betyr for eksempel at retten til pedofili ikke kommer inn under dette begrepet, mens rett til å unngå voldtekt er sentralt.

Dette legale rammeverk må studeres og eventuelt revideres, for eksempel med henblikk på legal alder for seksuell debut. Men like viktig er enkelte helselover og gjeldende helsepolitikk. Reprodutve rettigheter omfatter også retten til helse-tjenester, legal beskyttelse av mindreårige, lovverk og tjenester som beskytter

mot vold, voldtekt og seksuelt misbruk, og den legale rammen som finnes rundt familiedannelse, partnerskap og ekteskap. Enda mer kontroversielt er lovverket rundt adgangen til svangerskapsavbrudd og prevensjonsmidler.

– Dette er selvsagt forhold som dreier seg om langt mer enn legale rettigheter. Samtidig er det jo slett ikke uten betydning hva som er nedfelt i det enkelte lands lovgivning og i internasjonale avtaler og konvensjoner. Kan du si litt mer om hvordan disse rettighetene står i dagens verden, rent legalt?

– I Europa er det mange dokumenter og konvensjoner som bare gjelder Europa. «Den europeiske konvensjonen for beskyttelsen av menneskerettigheter og fundamental frihet» (1950) omhandler retten til liv, til respekt for privat- og familieliv, retten til informasjon og ytringsfrihet samt retten til å gifte seg og lage familie. «Det europeiske sosiale charter» (1961) og revisjonen (1996) definerer rettigheter i relasjon til helse og helsetjenester, retten til familie og barns og ungdoms rettigheter til sosial, legal og økonomisk beskyttelse. Det finnes også europeiske konvensjoner som beskytter menneskerettigheter i forhold til biologi og biomedisin («Convention on Human Rights and Biomedicine», 1997), som også omfatter en resolusjon som forholder seg til fertilitet og familieplanlegging, og en annen resolusjon som omfatter seksuell utnyttelse, pornografi, prostitusjon og trafficking av barn og unge.

I en større internasjonal sammenheng er man kommet kortere på dette området. Både FN-konvensjonen mot alle former for diskriminering av kvinner, fra 1979, og konvensjonen om barns rettigheter (1989) er relevante i denne sammenheng. De kan brukes som støtte for et synspunkt som sier at reproduktive og seksuelle rettigheter inkluderer individers rett til å kontrollere sine liv og bestemme

selv, på en ansvarlig måte, over sin seksualitet, valg av partner og hvordan man lever ut sin seksualitet. Samtidig er de for generelle til å gi rettighetshensyn tilstrekkelig vekt når de kommer i konflikt med religion, lokal sedvane eller andre institusjonelle forhold.

Befolkningsspørsmål har vært viktige globale tema i mange tiår. Den økende globale interessen for befolkningsspørsmål har likevel bidratt til å styrke interessen for dette feltet. Kontroll over befolkninger har vært sett som en av hjørnesteinene for bærekraftig utvikling, især i områder med rask befolkningsvekst (Kina, Sørøst-Asia). På den annen side har kloden til nå kunnet bære alle som er født på den, og det har vært rettet mer oppmerksomhet mot ujevn fordeling av ressurser mellom rike og fattige regioner. Man har vært mer opptatt av befolkningsbevegelser enn befolkningsvekst i seg selv. Men «befolkningspolitikk» har vært anklaget for å være preget av ulike former for tvang og mer opptatt av nasjonale interesser enn individets rett til reproduktiv frihet. Derfor har de siste befolkningskonferansene (ICPD i Cairo 1994, Cairo pluss 5 i 1999) og kvinnekongressen i Beijing i 1995 bidratt til et paradigmeskifte i befolkningsdebatten gjennom å utvikle en plattform for handling i forhold til reproduktive og seksuelle rettigheter og helse som de sentrale drivkreftene. Det er derfor satt på dagsordenen at nasjonalstaten har en rolle i å sikre muligheten for å implementere slike rettigheter. Det som har skjedd i det siste er at noen, først og fremst de som styrer i USA, har stilt spørsmål ved innholdet i sentrale dokumenter (som ICPD 1994 Plan of Action) som verden har akseptert, og vil åpne for å reforhandle hva reproduktiv helse skal omfatte. Det er først og fremst abort som er det springende punkt.

– *Nettopp befolkningsspørsmål har historisk ofte blitt definert på en måte som står i motsetning til individrettigheter. I Vesten*

var den økende interessen for befolkningens kvantitet og kvalitet nært knyttet til framveksten av nasjonalstaten og nasjonalismen. Historisk har nettopp befolkningspolitiske hensyn svært ofte blitt brukt som argument mot kvinners individuelle, medborgerlige rettigheter. Samtidig kan vi jo ikke benekte at det finnes en spenning mellom de individuelle rettighetene og hensynet til det større fellesskapet, til det som gjerne blir betegnet som samfunnsnytt. Hvordan ytrer slike spenninger seg i dagens globale verden?

– Befolkningsspørsmål spenner over en rekke temaer, slik som global bekymring over befolkningsvekst og kontroll over folketall og migrasjon, befolkningens alderssammensetning og pensjonsrettigheter, og tilgang på sosial- og helse-tjenester til en stadig større befolkning som ønsker bedre kvalitet på disse tjenestene. Individuelle og intime forhold som valg av seksualpartner, bruk av prevensjon, forebygging av uønskede svangerskap og sykdommer relatert til seksualitet er selve basisen der programmer for endrede befolkningsmønstre kan legges. Den globale agendaen kan være ganske forskjellig fra individers ønsker i øyeblikket. Hvor stopper statens ansvar, og hvor begynner privatlivet?

Rammen for å sette standarder i forhold til adekvate betingelser for menneskelig liv har sin basis i menneskerettighetskonsensus. Menneskerettigheter er sett på som universelle i sin natur. Men konteksten som regulerer beslutninger i reproduktive og seksuelle forhold, har sterke kulturelle og kjønnete føringer. Men selv om man skulle overlate alle forhold som tilhører seksualiteten til private sfærer, er seksualitet og reproduksjon for de fleste mennesker uløselig knyttet til hverandre. At det i internasjonale handlingsplaner lages et kunstig skille mellom reproduktiv helse og seksuell helse, er en kuriositet, som sier noe om hvor tabubelagt – og mannsdominert – seksualite-

ten er i mange deler av verden.

I det hele tatt er det helt sentralt å forstå at seksuell og reproduktiv helse ikke har like implikasjoner for menn og kvinner. Det er kvinnen som bærer den reproduktive byrden, som en fysisk bør direkte forankret i hennes kropp. Derfor må hun i noen tilfelle bli garantert spesiell beskyttelse eller spesiell rett til å fatte beslutninger. Kvinners kroppslige integritet er essensiell. Derfor er det et helseforankret likestillingsspørsmål. Selv i Norge finnes det ikke særregler for den friske gravide kvinnekroppen i arbeidslivet. Hvis kvinnen skal arbeide mindre i graviditeten, må hun sykemeldes. Vi behandler altså den normative kroppen hennes som en «voksen manns kropp». Men 50 % tar ut sykemelding likevel.

Verken seksualitet eller reproduksjon bør skade kvinnens kropp eller sjel. Kvinner er mest sårbare her, men det er viktigst for både kvinner og menn at seksualitet er uten tvang, vold og diskriminering, og at den fysiske integritet er respektert fullt og helt. Men selv det som ser nøytralt ut, kan i høy grad være kjønnet. Tilsvarende kan det også være en falsk motsetning mellom kvinners individuelle rettigheter og befolkningspolitiske hensyn. Kvinners status er nøye knyttet til individuelle valg med hensyn til prevensjon og seksualitet. En kvinne som ikke har egne midler til livsopphold, kan for eksempel bli nødt til å bli værende i voldelige eller utnyttende parforhold fordi hun ikke kan forsørge seg selv utenfor slike relasjoner. Barns overlevelse og fertilitet er kjente faktorer som er påvirket av kvinners utdannelsesnivå. Utdannede kvinner rår over flere ressurser og kan stå friere i å gjøre valg som er gunstige for egen helse.

Hvis kvinnen ikke har midler til å kjøpe seg helsetjenester, kan hennes egen trygghet i forhold til svangerskap og fødsel bli satt i fare. Reell likestilling i forhold som har med reproduksjon og seksualitet å gjøre, kan derfor ikke ses som

atskilt fra reell økonomisk likestilling.

For eksempel kan realkostnadene ved å fostre opp en familie sees forskjellig fra en kvinnes og en manns ståsted. En reell innsikt i hva som kreves, kan menn bare få dersom de trekkes inn i barneoppdragelse og omsorg. Reproduktive rettigheter er derfor også uløselig knyttet til familiepolitikk. Nyere ideer om fleksibel arbeidstid, betalt mødre- og fedrepermisjon og subsidierte barnepassordninger kan hjelpe kvinner å gjøre valget mellom barn og arbeid til et mer fleksibelt et. Men bare politikk som gjør at mannen avlastar kvinnen for noen av byrdene i hjemmet, gjør dette valget likeverdig.

– Når jeg ser på de ulike forholdene du omfatter i reproduktive rettigheter, slår det meg at dette er rettigheter med ulik status. Dels dreier det seg om rettigheter som uten videre plasserer seg innenfor det vi i vest forstår som personlige friheter. Det gjelder for eksempel retten til å gifte seg med en person man har valgt, eller til å la være å gifte seg. Dette vil derfor oppfattes som forholdsvis opplagt og ukontroversielt innenfor en moderne vestlig kontekst, selv om det slett ikke er selvsagt i en global sammenheng. Også enkelte sosiale rettigheter vil det være stor oppslutning om, som retten til å bære fram og føde sine barn uten å risikere sitt eller barnets liv og helse. Men så finnes det spørsmål som politisk er langt mer kontroversielle, også i vest. Dette er spørsmål som vi kjenner igjen fra vestlige feministers dagsorden: retten til å bestemme når, hvor mange ganger og hvor hyppig man vil ha barn, og rett til å unngå å bli gravid om man ønsker det. Dette er en rettighet som impliserer en rekke brennbare spørsmål. Du har selv nevnt adgangen til svangerskapsavbrudd og prevensjonsmidler.

– Et opplagt konfliktområde er abortspørsmålet. Europa har historisk sett vært en region som har endret abortlovene mot

enklere tilgang på avbrutt svangerskap. Det er få land i Europa som hindrer adgang til abort dersom kvinnens mentale eller fysiske helse er i fare. Kanskje tvert imot, det er i Europa vi finner flest land som gir kvinnen eksklusiv rett til å bestemme selv omkring abortspørsmålet, i alle fall i første tredjedel av svangerskapet. Europa har også de grelleste eksemplene på hva som skjer med mødredødeligheten dersom man gjør abort mindre tilgjengelig – Romania er det mest ekstreme. I andre regioner av verden kan abort i prinsippet være legalt, men tjenestene er så vanskelige å finne at de i prinsippet er utilgjengelige uansett. Og i sentrale og østlige deler av Europa er det et problem at abort er mer tilgjengelig enn prevensjon, slik at det er det mest brukte fruktbarhetsregulerende midlet. Reproductive rettigheter som perspektiv skulle tilsi at ethvert land skulle gjøre det mulig for kvinner å unngå uønskede svangerskap, burde gi fri tilgang på prevensjon, men også gi henne tilgang på abort dersom hun har blitt uønsket gravid eller ikke vil føde barn. Dette er likevel ikke en selv-sagt rettighet i de fleste land i verden. Likevel ser vi at innvandrere til Norden fra Sør har høyere abortrate enn kvinner som er født i Norge, Sverige og Danmark. Dette kan skyldes at disse kvinnene har enda høyere terskel for å si om seg selv at de er seksuelt aktive; og da velger de ikke å bruke prevensjon, for det er et signal om at de er seksuelt tilgjengelige. De er også fattigere og har mindre nettverk enn skandinaviske kvinner, og det er også med på å påvirke beslutningen om å ta abort.

Mange land forsøker å gi en slags «aksepterte grunner» type tilgang på abort, dvs. at noen former for uønsket svangerskap kvalifiserer mer enn andre. Dette kan være voldtekt, prevensjonsvikt eller incest. På den annen side vil et likeverdsperspektiv tilsi at enhver kvinne som ikke vil gå svangerskapet ut, bør kunne få abort, at det ikke vil være mulig

å skille mellom aktverdige og mindre aktverdige årsaker til graviditeten. Fra vår egen historie vet vi at tolkningen av aktverdighet, slik det ble praktisert i våre abortnemnder på 60- og 70-tallet, ikke førte til at det var noe skarpt skille mellom de som fikk og de som ikke fikk abort etter nemndbehandling.

Senaborter er et annet tema. De fleste land har en tidsbegrensning på tilgang på abort. Dette er selvsagt en refleksjon av at et foster gradvis utvikler seg til å bli mer og mer «menneskelig» og levedyktig, og vil kunne tenkes å ha egne interesser av «liv». Det er ikke noen skarp overgang i fosterutviklingen fra et stadium til et annet, så valg av grenser for abort er mer valgt pragmatisk og etisk, enn basert på noen klar og entydig definisjon. Her har vi kommet i reell knipe etter at ny teknologi kan gi oss kunnskap om egenskaper ved fosteret allerede meget tidlig. Hensynet til å utføre aborter tidlig kommer her i konflikt med hensynet til å ikke abortere friske fostre på et vilkårlig grunnlag, som at det har feil kjønn eller liknende. Avgjørelsen om handling etter positiv ultralyd eller fostervannsdagnostikk vil til syvende og sist likevel måtte forholde seg til de kommende foreldrenes vilje og evne til å ta seg av et barn med skade, lyte eller handicap, siden det neppe er noen andre som kommer til å stille grunnleggende opp.

– Du mener altså at muligheten til selvbestemt abort må inngå i de reproduktive rettighetene. Samtidig ser du faren for at abort blir det enkleste prevensjonsmidlet. Hvilke krav må etter din mening stilles til en god abortomsorg? Og hvilken plass skal seksualundervisning og prevensjon ha i denne sammenheng?

– God politikk på abortområdet, lovregulering av adgang til selvbestemt abort, må inngå som en del av en effektiv politikk for å hindre uønskede svangerskap.

Det bør gis tilgang på aborttjenester i

et helsevesen som er tilgjengelig for alle, uavhengig av sosial posisjon eller økonomi. Det må være sikkerhet for at abortene utøves på en forsvarlig måte, og valgmuligheter i forhold til metode for abortinngrepet.

Samtidig må disse mulighetene knyttes til andre elementer som er essensielle for å få en bra abortomsorg. Muligheten til abort må kombineres med god prevensjonspolitik og tilgang på effektive midler for å hindre svangerskap. Det må finnes tilgang på tjenester, informasjon og kunnskap for kvinner som ønsker å avbryte svangerskapet, og tilgang på sosial støtte og økonomisk assistanse til de som likevel velger å fortsette selv om de er i en vanskelig situasjon.

Familieplanlegging blir altfor ofte sett som synonymt med prevensjon. Tilgang på prevensjonsmidler er bare ett element innenfor et effektivt familieplanleggingsprogram. Noen mennesker vil ha helt sikker prevensjon, men andre ønsker metoder som ikke i så stor grad interfererer med kroppens funksjoner, og aksepterer noe større preventiv usikkerhet. Når en stor andel av en befolkning bruker prevensjon, betyr det også at en stor andel av befolkningen mener at fertiliteten kan kontrolleres. Derfor kan de bli mindre tolerante overfor ideen om at ethvert svangerskap er velkomment, og vil bruke abort dersom en uønsket situasjon oppstår.

Prevensjon er ofte splittet opp i «moderne midler» (piller, kondom, spiral) og tradisjonelle metoder (sikre perioder, avbrutt samleie, avholdenhet i perioder, etc.). Mange programmer nekter å gi informasjon om tradisjonelle metoder fordi de ikke anses å være sikre nok. Men et fritt valg i forhold til prevensjon betyr at også disse tradisjonelle metodene må være en del av valgmulighetene. Et eksempel er metoden med full-amming. Dette er en like sikker metode som p-piller de første seks månedene etter en fødsel. Metoden har vært folkekunnskap i

århundrer, men har først helt nylig fått vitenskapelig anerkjennelse.

I planleggingen av prevensjonsprogrammer må man huske på at betingelsene for effektiv spredning av midler og kunnskap må defineres etter hvilke brukergrupper man ønsker å nå. Deler av befolkningen kan, etter normer for seksualitet, ha problemer med tilgang på tjenester. Det kan være kvinner som ikke er gift, tenåringer eller folk med funksjonshemninger. Makthavere kan – ut fra et ønske om å skjule eller et ønske om å hindre at disse befolkningsgruppene faktisk er seksuelt aktive – nekte dem tilgang på tjenester.

– Slik du nå snakker om de reproduktive rettighetene har de jo nær sammenheng med hele det sosialpolitiske feltet. Hvor viktig er lovgivning og internasjonale konvensjoner på dette feltet? På den ene siden kjenner vi jo alle til at veien kan være særdeles lang fra en lovfestet rettighet til en reell frihet (mulighet). Det krever både normendringer og penger. På den andre siden er det jo slett ikke all menneskelig adferd vi ønsker at loven skal blande seg inn i?

– Det er jo klart at reproduktive rettigheter ikke bare kan ivaretas gjennom de legale rammene. I de fleste tilfelle er det et essensielt behov for at helsetjenester responderer på individers behov. Noen av de reproduktive helsespørsmålene er ikke sykdommer som sådan, men bærer med seg en innebygget risiko for sykdom og skade. Universell tilgang er derfor viktig, og regjeringer bør sørge for en politikk som spesifikt ser på denne typen tjenester. For eksempel: i noen land er fødsels hjelp og prevensjon gjort til gratis tjenester, eller er godt subsidiert. I andre land forventes det at brukerne selv betaler for tjenestene. I land der kvinner har lite penger, kan dette være en reell barriere i forhold til å utøve sine reproduktive rettigheter.

Noen ganger er dette temaer som regjeringer ikke klarer å ta stilling til eksplisitt. Intime og kontroversielle som de er, vil noen av spørsmålene være bedretjent med at de tas opp av aktivistorienterte organisasjoner, som kan forhandle fram kompromisser mellom styresmakter og utøvere av helsetjenester. Dette kan for eksempel gjelde aborttjenester i land der regjeringen enda ikke tør gi tilgang på fullt ut legal abort. Det samme kan gjelde seksual- og prevensjonsopplysning til noen grupper av befolkningen som i noen land oppfattes som kontroversielle; seksuelt aktiv ungdom eller homoseksuelle for eksempel.

Det er også grunn til å understreke at ikke enhver seksuell praksis eller reproduktiv beslutning kan gjøres til gjenstand for lovregulering eller internasjonale konvensjoner. Seksualitet er oftest en handling mellom to, og den ene persons valg kan komme i konflikt med den andres. Således er seksuelle handlinger mellom voksne og barn ikke akseptert, og ikke seksualisert vold eller voldtekt. På den annen side vil seksuell praksis som innebærer sex mellom mennesker som frivillig er med på det, ikke rammes av et strengt lovverk. Dette betyr at lesbisk og homoseksuell praksis eller sex utenfor ekteskap kan være et tema man kan diskutere på et etisk eller religiøst nivå, men som ikke bør rammes av et prohibitivt lovverk.

– Du har selv understreket behovet for å sette grenser for den individuelle friheten der den rammer andre. Et område der dette er påtrengende er selvsagt alt som omhandler seksualisert vold. Samtidig er jo dette særdeles vanskelig, fordi seksuell praksis i prinsippet tilhører privatlivet. Derfor er det et felt som er vanskelig – og heller ikke ønskelig – å lovregulere. Hvordan skal et prinsipp om seksuelle rettigheter tillempes?

– Det er en trist virkelighet at ikke all sek-

suell kontakt er frivillig. Flere kvinner enn menn lider under konsekvensene av en tvetydig seksualmoral med dobbel standard og ulike koder for kvinner og menn. Flere menn enn kvinner benytter unge, umodne partnere, eventuelt barn, i sine seksuelle møter. Flere menn enn kvinner utsetter sin partner for vold, voldtekt eller andre former for tvangsseksualitet, eller truer partneren med dette. Det er en klar konsekvens av seksuelle rettigheter at det skal finnes et legalt system som beskytter kvinner og menn mot uønsket sex, og at et ønske om å ikke ha sex bør bli respektert. Spesielt i forhold til mindreårige er dette viktig, fordi de kan ha et forhold til overgriper som overhodet ikke representerer noen likeverd. Alle samfunn bør ha entydige signaler om at den som har et barn i sin varetekt, har ingen rett til å benytte seg av dette barnets seksuelle tjenester, selv om barnet ikke setter seg imot det eller nekter, endog til og med kan se ut som han eller hun er med på «leken». Det bør også være en udiskutabel rett til å slippe voldsbelagt seksualitet. Noen ganger er seksualisert vold ikke egentlig en fysisk akt alene, men en akt som også bidrar til å svekke offerets selvfølelse og integritet. Denne form for skadevirkning får ofte ikke den oppmerksomhet den krever, det er ofte den fysiske volden som blir «sett» eller undersøkt. Dette er mest tydelig der hvor vold og voldtekt brukes mot kvinner i krig eller væpnet konflikt. Ydmykelse av fienden er her et sentralt element, og vold mot kvinner brukes som våpen i denne kampen. Tilsvarende gjelder handel med sexarbeidere. Her er det ofte en hallik eller en maktperson som utnytter fattige kvinners kropp i seksuell handel der de enkelte møtene verken er frivillige eller likeverdige. Selv om mange hevder at prostitusjon bør sees på som et valg kvinner har, og at man ikke skal kaste skam over de som praktiserer dette, er selve grunnelementet i prostitusjon og sexhandel en ulikevekt i makt, penger og

seksuelle behov som til syvende og sist rammer fattige kvinner. De vil dessuten være ekstra utsatt for vold, skader, sykdommer og uønskede graviditeter, og kan i de mest ekstreme tilfellene sette livet til.

Dette betyr igjen at ved tilfeller av rapportert seksualisert vold, bør offeret bli tilbudt beskyttelse, etterforskning, rådgivning, helsetjenester og tilgang på advokat. Hvis man ikke klarer å møte disse behovene med spesielt trenet, sensitivt personale, kan etterforskningen legges til byrden. Og i arbeidet med å forhindre salg av seksuelle tjenester er man nødt til å se på reelle muligheter for rehabilitering av kvinnene også i forhold til egen selvfølelse og økonomi.

– *Vold og seksuelle overgrep er et område der det synes å være et økende behov for internasjonale konvensjoner. For det dreier seg jo slett ikke bare om vår mest intime sfære; det er jo i økende grad også et globaliseringsfenomen. Seksualitet og seksualisert vold er en sentral del av internasjonal handel og storindustri, godt sammenvevet med annen organisert kriminalitet. Historisk er dette i og for seg ikke nytt. Allerede i forrige århundre var den internasjonale feministbevegelsen opptatt av det de den gangen kalte «hvit slavehandel». Feministene bidro sterkt til at forbudet mot denne virksomheten ble vedtatt som en av de aller første internasjonale konvensjonene. Samtidig er det noe med skalaen og omfanget som øker dramatisk. Hvordan håndtere dette?*

– Det som er viktig å være klar over, er at noen kvinner er så fattige at de ikke eier noe annet enn kroppen sin. Og vil de bli litt rikere, er noen steder rammene for kvinnelig kommersiell aktivitet så snever at kvinner må yte seksuelle tjenester for å oppnå tjenester der andre kan betale med penger. Det kan gjelde så hverdagslige ting som å ville fortolle varer, eller få stempel på nødvendige papirer. Der hvor nøden er stor, vil kvinner forsøke alle

muligheter for å komme ut av et fattigdomsuføre. Handel med kvinner er først og fremst et fattigdomsanliggende. Kyniske aktører utnytter de fattige kvinnenes håp og ønsker om et bedre liv, og menns vilje og evne til å kjøpe seg seksuell tilfredsstillelse uten andre forpliktelser. Kvinneskjebner som den vi har fått visualisert gjennom filmen «Lilja 4-ever» finnes over alt. Selv har jeg sett illegale innvandrere lide av kjønnssykdommer vi ikke lenger ser her i landet, som de har pådratt seg gjennom sitt arbeid som «barpiker».

– *Enda et felt som hører hjemme her, er at verden er i endring, reproduksjon er ikke lenger hva det var. Man kan vel hevde at de verktøy som kvinner – og menn – har for å utøve sine reproduktive rettigheter er under rask utvikling. Noen av disse verktøyene er vitenskapelige eller tekniske, noen er sosiale. Noen av dem reiser etiske spørsmål og dilemmaer. Hvilke tendenser og nye utfordringer ser du her?*

– Innenfor medisinen er det i dag store endringer på gang. I forhold til prevensjon blir det stadig flere metoder å velge i. Noen metoder må introduseres og overvåkes av medisinsk utdannet personell, mens andre kan være generelt tilgjengelige. Derfor er det ulike nivåer av sperrer for å få tak i ulike metoder. Det finnes fremdeles ikke mange nok metoder som kan brukes av menn, og for de som finnes, er det et betydelig underforbruk (flere kvinner steriliseres enn menn, selv om det er lettere å sterilisere menn, osv.). Mens den medisinske verden stadig enes mer og mer om styrker og ulemper med moderne prevensjon, og det finnes en betydelig forskning på feltet, er det fremdeles mange misforståelser og mye skepsis ute og går, både blant de som praktiserer medisin og de som bruker – eller lur på å bruke – metodene. I noen land vil lovverket begrense eller forby enkelte metoder. Det er for eksempel svært ulike

landsspesifikke lover som regulerer adgangen til frivillig sterilisering, og et land som Japan har inntil nylig forbudt p-piller.

Også abortmetodene utvikler seg. Provoserte aborter kan gjøres både medisinsk, kirurgisk og som en kombinasjon av de to tilnærmingene. Gjort i en utviklet medisinsk sammenheng med utøvere som har fått opplæring, er bivirkningene små og risikoen svært lav hvis svangerskapet er avbrutt tidlig. Likevel er det mange land som har et så komplisert lovverk rundt abort at det i praksis er vanskelig å få abort utført selv på vital indikasjon, og det har vært svært vanskelig å få introdusert medisinske aborter i en rekke land.

Reproduktiv teknologi og genetikk har gjort det mulig å stille diagnoser før fødsel, behandle syke fostere eller abortere dem. Dette kompliserer beslutninger omkring svangerskapsavbrudd, selvbestemmelse og tolkning av begreper som «rett til liv».

Infertilitet kan nå behandles med en rekke assisterte befruktningsmetoder. Noen av disse prosedyrene er dyre og teknisk utfordrende. Mange aspekter representerer etiske utfordringer og sprenger grenser for tradisjonelle definisjoner av moderskap og farskap.

Fødsler behøver ikke lenger representere en fare for morens eller fosterets liv, takket være moderne obstetrikk (fødsels-hjelp på sykehus). Men en rekke kvinner med sykdommer og handikap som før gjorde det umulig å føde barn, kan nå velge å sette barn til verden.

– Men det er vel også snakk om endringer av demografisk og sosial art? Giftermålsmønster og livsløp forandres. Man får andre forventninger til eget liv og andre normer som regulerer forholdet mellom menn og kvinner. Som historiker har jeg sett hvordan det også tidligere har vært klare sammenhenger mellom demografiske endringer og feministiske

rettighetskrav. De mange ugifte kvinnene bidro sterkt til den første feministiske bølgen på 1800-tallet. På 1900-tallet var det de gifte kvinnenes sivilrettslige særstilling som ga opphavet til konflikter og rettighetskrav.

– Giftermålsmønster og livsløp er i forandring også i dag. Ikke minst er det flere mennesker som starter sine samliv i arrangementer som likner, men ikke er, legale ekteskap, enten som midlertidige eller permanente ordninger. Lovreguleringen følger ofte etter instituering av praksis. Kvinner som føder barn utenfor ekteskap, har i mange land bedre muligheter for å klare seg, både sosialt og økonomisk. Likevel er fattigdom utbredt blant enslige unge mødre. Ekteskap og samliv er mindre stabile over tid, men kvinner kan i større grad enn før livnære seg med eget lønnet arbeid.

Vi ser også at barnefødsler utsettes til høyere alder, kvinner får færre barn, men flere kvinner føder barn. Tidsepoken som kvinner får barn i, er kortere enn før. I utviklede land er fertiliteten lavere enn det som skal til for å opprettholde befolkningen. Befolkningsnedgangen i utviklede land oppveies til en viss grad av innvandring. Samtidig er det til dels stor motstand mot arbeidsmigrasjon i mottakerlandene. Den viktigste innvandringen er den som følger med flyktningespørsmål, der opphold ofte har en midlertidig karakter. Verken arbeidsinnvandring eller flyktningepolitikk tar sikte på å legge forholdene til rette for en stabil bosetning, noe som gjør det vanskeligere å sikre vel fungerende reproduktive rettigheter.

Det er store forskjeller mellom utøvelsen av seksuelle og reproduktive rettigheter for de som lever i land der dette er en selvsagt ting man tar for gitt, og de som lever i sammenhenger der dette overhodet ikke er akseptert. Men forskjellene skal heller ikke overdrives. For det er ikke bare i «andre kulturer» man møter symboler på den doble standarden i kvin-

ners klesdrakt og samfunnspålagte restriksjoner. Overalt er det sammenhenger der det forventes at kvinner skal ivareta hele samfunnets seksualmoral – ved å dekke seg til, ved å holde seg innendørs, ved ikke å opptre utfordrende – alt for ikke å utfordre menns iboende seksualitet. Krenker hun disse kulturelle reglene, «har hun seg selv å takke». Dette er lett å få øye på i land der kvinner er helt tildekket av slør og ikke får snakke med menn i offentlige rom. Men samme type tankegang finner vi også i moderne,

vestlige samfunn, selv om det er litt vanskeligere å få øye på. Også her blir kvinner sett på som «medskyldige» i egen skjebne ved å ikke flytte fra voldelige ektemenn, eller ved å drikke for mye og bli med fremmede menn hjem om natten. Kvinnens ukrenkelige rett til å eie egen kropps grenser er fremdeles ikke anerkjent som en selvsagt rettighet. Den settes på prøve gang etter gang i møtet med vold, overgrep, uønskede svangerskap, men også gjennom krenkelser i møtet med politi og helsevesen.

FELTRAPPORT

Kvinneforskning i nord: Med distriktskvinnekår som kompassnål

Ved Jorid Hovden

Perspektiv og profil

Kvinneforskningsmiljøet i Alta har alltid vore orientert mot å utvikle kunnskap for distriktskvinner. Mandatet inkluderer i tillegg til kunnskapsutvikling også eit fagpolitisk ansvar for kunnskapsformidling for å kunne skape ei meir kvinneretta distriktsutvikling. Dette betyr at miljøet framleis held fast ved sitt litt tunge og omstendelige namn: Faggruppa for distriktskvinneforskning og utvikling (heretter kalla Faggruppa).

Å drive kjønnsrelatert forskning med særleg relevans for distriktskvinner inneber store utfordringar. Det betyr nye kop-

lingar både innan og mellom allereie etablerte kunnskapsfelt. I tillegg til å kjønne den (manns)generelle regionalforskinga, ligg hovudutfordringa i å regionalisere kvinne- og kjønnsforskinga i eit senter-periferi-perspektiv. Utgangspunktet er ei skuggeboksing med det urbane med den eine handa og med (manns)generelle periferiperspektiv med den andre. Målet med ei institusjonalisert faggruppe er å synleggjere relevansen av eit distriktskvinneperspektiv. Å vere lokalisert i eit geografisk område med kjønnsubalanse, og der færre kvinner enn menn vil bu, inneber kunnskapspolitiske forpliktelser. Det blir t.d. viktig å synleg-

gjere korleis smalspora og såkalla kjønnsnøytrale regionalpolitiske modellar, med einsidig vekt på næringsutvikling og ressursorientering, har distriktsmannen som utgangspunkt og aktør – og kvinner som instrument. Slike kjønnsblinde modellar som ikkje tek omsyn til forskjellar og ulik situering mellom kvinner og menn, medfører ofte at distriktskvinner blir gjort til ein ressurs for utviklinga snarare enn det motsette – at utviklinga også skal vere ein ressurs for kvinner. Slike perspektiv er paradoksalt nok enno dominerande, sjølv om statistikkar og undersøkingar viser at distriktskvinner både har høgre utdanningsnivå og jamt over er meir likestillings- og heilhetsorienterte i sine bustadsønsker enn sine mannlige medborgarar (Fredriksen 2001). Kvinners bustadsønsker er i større grad enn menns retta mot både arbeidsmuleghetar, fritidsmuleghetar og tilgang på offentlege omsorgstilbod. Modellar og kunnskap som ikkje kan gripe slike forskjellar, kan i liten grad medverke til utvikling av bærekraftige distriktssamfunn.

I dei fleste kommunane i Finnmark er det eit markert kvinneunderskot. Det betyr at vi er omgitt av ei empirisk verkelegheit der det er lett å få auge på slike koplingar mellom kjønns- og distriktsvilkår og vårt kunnskapspolitiske ansvar for synleggjering og endring. Det var også desse omgivelsane som utfordra oss mest då vi starta opp Faggruppa i 1983. Men før vi rettar søkelyset mot kva mål, forskningstema og arbeidsmåtar som har prega miljøet, vil vi innleiingsvis seie litt meir om kven vi er – og korleis det heile starta.

Start og institusjonalisering

Faggruppa for distriktskvinneforskning og utvikling sprang ut av eit nyetablert forskingsmiljø ved Finnmark distriktshøgskole. Gruppa vart etablert vinteren 1983.

Dette forskingsmiljøet hadde få kvinnelege forskarar, men relativt mange kvinneforskarar. I sin midte hadde miljøet imidlertid den første som definerte seg som distriktskvinneforskar i Norge. Sissel Fredriksen var den første som tematiserte korleis kjønn har forma distriktpolitikken. Då Siri Gerrard, med sitt kunnskapsblikk retta mot fiskerikvinner og deira rolle i fiskerinæringa, kom til Alta hausten 1982, tok det ikkje lang tid før initiativet om å skape eit fagleg forum for kvinneforskning, med eit særleg fokus på distriktskvinnerens vilkår, kom.

På skipingsmøtet vart det, etter ein del diskusjon, semje om at gruppa primært skulle vere ei fag-forskningsgruppe for kvinneforskning og i mindre grad ei interessegruppe for kvinnelege forskarar eller likestillingsorienterte fagpersonar. Den skulle vere eit forum som tematiserte kjønn som analytisk kategori i eit senter-periferi-perspektiv. I tillegg fekk Faggruppa eit tydeleg formidlingsmandat – eit ansvar for å formidle distriktsrelevant kjønnskunnskap til relevante brukarar og distriktskvinner flest. Frå starten av – som i dag – har gruppa ivaretatt ei sentral forskingspolitisk rolle i forskingsmiljøet – ei rolle der vi har kjempa for integrering av kvinne- og kjønnsperspektiv på alle forskingsområde. At Høgskolen i Finnmark i dag har kjønn som eit satsingsområde i forskning, og at tematisering av kjønn har blitt ein del av grunnlaget for prosjektstøtte, viser at Faggruppas arbeid har sett spor etter seg i skolens forskingspolitikk. Vi har fleire forskingsgrupper i miljøet, men Faggruppa for distriktskvinneforskning og utvikling er både den eldste og største. Sjølv om vi som forskingsmiljø framleis føler oss usynleggjort og marginalisert, blir det likevel stadig vanskelegare å neglisjere oss, og ikkje minst blir det vanskeleg å neglisjere dei betydingar kjønnsdimensjonen har når det gjeld utvikling i periferiområde som Finnmark.

Faggruppa har alltid vore tverrinstitu-

sjonell og tverr- og fleirfagleg. Frå starten av inkluderte den forskarar frå Finnmark distriktshøgskole, Alta lærarhøgskole, NIBR Nord-Norge, og frå slutten av 80-talet også forskarar frå Finnmarksforskning. I etableringsfasa var vi rundt ti forskarar som utgjorde kjernen i dette miljøet. Sjølv om tyngdepunktet alltid har vore samfunnsvitskapleg, har også forskarar med humanistisk og teknologisk bakgrunn deltatt.

Forskingsmiljøet i Alta har – som elles i regionen – vore prega av stor mobilitet, fråflytting og tilflytting. Det har betydd at interessa for kjønn og distriktskvinneforskning har variert over tid. Vi har i dag ca. 40 interesserte på «mailinglista», men den jamne oppslutninga om Faggruppas verksemd er langt mindre. Vi er likevel ei kjernetropp med forskarar som har hatt og har Faggruppa som vårt mest betydningsfulle fagmiljø, og som blir sett på som «eldsjeler» i og for feltet.

Leing og finansiering

Faggruppa har flat struktur; ingen formelt valt leiar. Arbeidet har vore basert på eit ideal om eit aktivt deltakardemokrati og ei førestilling om at kvinner fungerer best i flate organiseringsformer. Dette idealet fungerer ikkje alltid i praksis. Etter kvart har vi innsett at eit aktivt og mangefasettert forskingsmiljø krev fagleg styring og fagadministrativ organisering og tilrettelegging. Og etter ein del tautrekking fekk vi i 1993 gjennomslag for at Høgskolen i Finnmark gjennom «rektors pott» skulle gi ein 100-timars årleg ressurs til fagadministrativ koordinering av Faggruppas verksemd. I tillegg får Faggruppa, etter søknad, miljøstøtte frå Høgskolen i form av finansiering av seminarer og gjesteførelesarar. For 2003 utgjør dette 60 000 kroner. Slike institusjonaliseringsformer har med andre ord ikkje kome over natta, men er resultat av mange forhandlingar knytt til kva Faggruppa

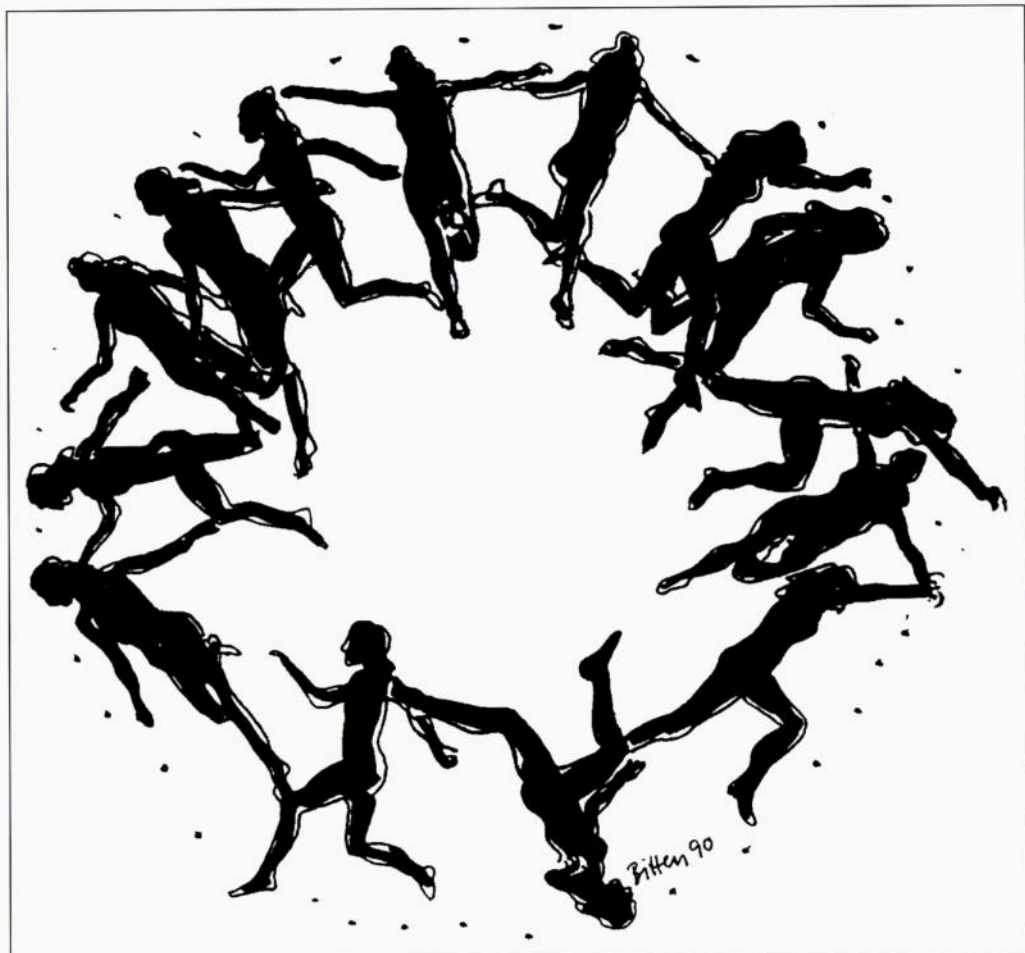
betyr internt i forskingsmiljøet så vel som for Høgskolens regionale mandat.

Fagleg og fagpolitisk verksemd – basisaktivitet og merkesaker

Som nemt har Faggruppa eit mandat basert på eit politisk og kunnskapspolitisk ansvar for å utvikle og formidle kunnskap for kvinner i distriktsområde. Det har betydd ei profilering mot problemstillingar knytt til kvinners rammevilkår og kvardagsliv i distrikta, samt arbeid med å utvikle strategiar og visjonar for ei distriktutvikling som tar kvinners behov og livsprosjekt på alvor. Perspektivet vårt har vore både lokalt, nasjonalt og globalt, og det har prega dei aktivitetane og prosjekta gruppa har initiert og arbeidd med.

Aktivitetane har alltid variert mellom innadretta og utadretta verksemd. Målet med innadretta aktivitetar har vore konsentrert om skolering og fagutvikling i kjønnsrelevante emner, samt tilrettelegging for faglege forum for framlegging og diskusjon av prosjektidear og initiering av fellesprosjekt. Når det gjeld skoleringsbiten, har denne i stor grad vore basert på inviterte gjesteførelesarar, der ønske og behov frå medlemmane har vore styrande. Denne verksemda har blant anna medverka til at åtte av våre medlemmer har avslutta eller er i gang med doktorgradsarbeider som tematiserer kjønnsrelaterte problemstillingar. Når det gjeld ekstern aktivitet, har denne hovudsakleg vore konsentrert rundt formidling. Vi har lagt vekt på å formidle lokalt og regionalt og på ulike måtar få kvinnene rundt oss i tale. Vi skal i det vidare konkretisere kva typer eksterne aktivitetar og oppdrag vi har arbeidd med ved å gi ei skisse av ulike merkesaker knytt til Faggruppas verksemd i ulike perioder.

– Allereie hausten 1981 sto fleire av dei

Logoen til Faggruppa for distriktskvinneforskning og utvikling

som seinere vart sentrale medlemmer i Faggruppa, bak eit seminar om «Likestillingspolitikk og distriktsutbygging». Hovudmålet var å sette fokus på ein storbyorientert likestillingspolitikk så vel som på ein mannsorientert distriktspolitik. Seminaret vart arrangert i samarbeid med det dåverande Likestillingsrådet og med økonomisk støtte fra Distriktenes utbyggingsfond (jf. rapport fra Likestillingsrådet 1982).

- I 1983 og 1984 arrangerte Faggruppa kurs/seminarer om «Kvinner og ledelse» for kvinner i regionen. Det vart halde kurs både for offentleg og

privat sektor. Føremålet var å motivere og dyktiggjere kvinner for leiarfunksjonar og skape nettverksdanning mellom kvinnelege leiarar i eit distriktsutbyggingsperspektiv (Finnmark distriktshøgskole 1984).

- I 1986 vart det arrangert seminar om «Kvinner i fiskeriene – muligheter og utfordringer» med bakgrunn i Siri Gerrard sitt forskingsprosjekt om «Kvinner i fiskerinæringa» (Gerrard og Kristoffersen 1986).
- Faggruppa engasjerte seg i å få til eit samarbeid mellom kvinneforskarar og kvinnelege forskarar ved distriktshøg-

skolane. Målet var å styrke kvinneperspektivet i forskning og undervisning, opprette fagleg samarbeid mellom kvinner og auke kvinnerekrutteringa til distriktshøgskolane både med omsyn til vitskapleg personale og studentar. I 1986 arrangerte Faggruppa eit seminar i Alta der dette stod i fokus. Dei fleste distriktshøgskolane var representert på seminaret (jf. Finnmark distriktshøgskole 1986).

- Faggruppa sto mot slutten av 1980-talet og på begynnelsen av 1990-talet sentralt i visjonsbygginga og utforminga av en rammeplan for et nasjonalt distriktskvinnesenter (t.d. Fredriksen 1989). Bakteppet var erfaringane av eit stort behov for distriktskvinneforskning knytt til utfordringa om å utvikle distriktssamfunn som gir muleghetsrom for nye kvinneliv. Det var i dette muleghetsrommet distriktskvinnesenteret skulle vere ein ressurs. Ifølgje visjonen skulle det ivareta ei strategisk og innovativ rolle som utviklar og formidlar av kunnskap. Dei sentrale styresmaktene stilte seg i første omgang positive til etablering av senteret, blant anna gjennom finansiering av planleggingsarbeidet og uttalt støtte til etablering i 1. mai-taler og i andre retoriske samanhengar. Men brått snudde velviljen, og bildet endra seg heilt. Etter finansiell støtte til planlegging på nærare ein million kroner, vart støtten til etablering trekt tilbake! Motkreftene vart tydelegvis for mange og for sterke. Vi merka oss at enkelte sentrale aktørar likevel var heilt mot denne type senter, medan andre var for, men for lokalisering andre stader og/eller med eit anna kvinnefokus.
- I 1989–90 var Faggruppa medarrangør på den store nordkalottkonferansen «Nordkalottkvinner mot år 2000». Faggruppa hadde blant anna ansvar

for fleire work-shops og profilerte seg sterkt både som miljø og gjennom individuelle bidrag.

- Etter å ha fått kompetanseoppbyggingsstøtte frå forskingsprogrammet «Grunnleggende kvinneforskning» arrangerte Faggruppa i 1990 ei nasjonal forskerkonferanse om temaet «Kjønn, kultur og regional endring. Nye perspektiver i distriktskvinneforskning» (Pedersen & Gerrard 1992). Sentrale kvinne- og kjønnsforskingsmiljø frå heile landet var representert på konferansen.
- På slutten av 80-talet fekk Faggruppa eit prosjekt i Tiltaksprogrammet for Finnmark som fekk tittelen «Tiltak for kvinner». Innhaldet i prosjektet var tredelt. Den tredje delen gjekk blant anna ut på å etablere eit kvinnesekretariat innan Finnmark fylkeskommune (jf. Hitland 1990). Oppdraget resulterte i at Finnmark fylkeskommune fekk sitt Kvinnesekretariat, som det første i landet. Fylkeskommunen engasjerte i etterkant Faggruppa til å lage ei skisse til eit forskingsprogram om «Kvinner og omstilling i Finnmark». Faggruppa arbeidde fram eit omfattande og tverrfagleg programforslag, der 11 ulike projektskisser inngjekk (Hovden & Skålnes 1995). Programforslaget vart imidlertid ikkje realisert. Berre eit fåtal av projektskissene vart følgt opp med vidare finansiering.
- Faggruppa var sentral i etableringa av kvinnenettverket i Barentsregionen: «Femina Borealis» i 1993. Dette nettverket har i dag over 100 medlemmer frå ulike forskings- og utdanningsinstitusjonar. Det har arrangert fleire konferansar for kvinne- og kjønnsforskarar i Barentsregionen og publisert fleire bøker og rapportar.
- I 1995 arrangerte Faggruppa i samar-

beid med Likestillingsutvalet ved Høgskolen i Finnmark likestillingskonferansen for universitet og høgschooler med «Kunnskap – kjønn – makt» som hovudtema. (Harper 1997).

- Høgskolen i Finnmark ved Faggruppa fekk i 1999 i oppdrag frå Kommunal- og regionaldepartementet å utføre eit scenarieprosjekt med fokus på kvinner i Distrikts-Norge. Føremålet med prosjektet var dels å sette fokus på kvinners situasjon i Distrikts-Norge, dels å utvikle framtidssorientert kunnskap for kvinneattraktive distriktssamfunn blant anna for den planlagde stortingsmeldinga om regional- og distriktspolitikk. I prosjektet inngjekk det også eit prosjekt om nettverksbygging mellom distriktskvinneforskarar. Scenarieprosjektet vart gjennomført i samarbeid med NIBR med Sissel Fredriksen og Sigrid Skålnes som leiarar, medan Liv Byrkjeflot var leiar for nettverksprosjektet. Det er publisert fleire rapportar frå prosjektet (jf. t.d. Fredriksen 2001, Skålnes 2001, Byrkjeflot 2001) og ein brukarretta «Framtidsguide for distriktskommuner. Behov for ny kvinnekurs?» (Fredriksen & Skålnes 2002). I etterkant av prosjektet har prosjektleiarane vore engasjert i å utprøve «framtidssverkstad» som læringsmetode for å kjønne regional utvikling og i fylkesvis tematisering av scenarieprosjektet. Dei siste åra har Faggruppas arbeid vore konsentrert rundt dette prosjektet. Det gjeld aktivitetar både knytt til prosjektinitiering og formidling.

Framtidsmål og visjonar

Som det einaste miljøet som har distriktsrelatert kvinne- og kjønnsforskning som uttrykt mandat, ser vi det som eit viktig mål å arbeide for å få oppretta og institusjonalisert eit senter for distriktsrelatert

kvinne- og kjønnsforskning knytt til forskingsmiljøet i Finnmark. I tillegg til forskingsadministrative ressursar og samlokalisering av dei som arbeider med kvinne- og kjønnsforskning, ønsker vi å få tilsett ein professor II knytt til miljøet. Dette har vi fått gjennomslag for i høgskolens handlingsplan for likestilling, men så langt ser det ut til å vere eit stykke å gå – frå planar til realitetar.

Faggruppa har utkrystallisert følgjande temaområde som hovudfokus i vår framtidige kunnskapsutvikling og kunnskapsformidling:

1. Kjønnning av regional utvikling og utvikling av kvinnerobuste distriktssamfunn.
2. Kjønn og makt i eit senter-periferiperspektiv.
3. Kultur, natur og kjønn i eit Barentsperspektiv.
4. Kjønnning og regionalisering av høgre utdanning.

I tillegg har Faggruppa framleis ambisjonar om å vere ein pådrivar og ei «urokråke» i fag- og forskingspolitiske spørsmål både lokalt og nasjonalt gjennom å situere kvinne- og kjønnsforskninga i eit senter-periferi-perspektiv og gjennom å kjønne den etablerte regionalforskninga.

Jorid Hovden

*Faggruppa for distriktskvinneforskning
og utvikling*

Litteratur

- Byrkjeflot, Liv 2001. *Nettverk mellom distriktskvinneforskere. Et grep for å skape kvinneattraktive distriktssamfunn*. HIF-Notat 2002:3, Alta.
- Finnmark distriktshøgskole 1984. *Kvinner og ledelse i et distriktsperspektiv*. FDH-informasjon 1984:1, Alta.
- Finnmark distriktshøgskole 1986. *Kvinneperspektivet i forskning og undervisning ved distriktshøgskolene*. Rapport fra seminar i Alta 21.–22.

- februar, Alta. FDH-informasjon 1986:2, Alta.
- Fredriksen, Sissel 1989. *Rammeplan for distriktskvinnesenteret*. Finnmarksforskning / Finnmark distriktshøgskole, Alta.
- Fredriksen, Sissel 2001. *Distriktskvinnescenarier 2010. Å tyde distriktsveier mot kvinneframtid*. Samarbeidsrapport NIBR/HIF.
- Fredriksen, Sissel og Sigrid Skålnes 2002. *Framtidsguide for distriktskommuner. Behov for ny kvinnekurs?* NIBR, Oslo.
- Gerrard, Siri og Ingunn Kristoffersen 1986. *Kvinner i fiskeriene*. Seminarrapporter. FDH-rapport 1986: 2d og 2g, Alta.
- Harper, Anne Mari (red.) 1997. *Likestillingskonferansen 1995 for universiteter og høyskoler*. HIF-rapport 1997:14, Alta.
- Hitland, Synnøve 1990. *Kvinnepolitikk på dagsorden. Kvinnepolitikk i planprosessen og etablering av Kvinnesekretariatet i Finnmark Fylkeskommune*. FDH-rapport 1990:2 / NIBR-rapport 1990:8.
- Hovden, Jorid og Sigrid Skålnes mfl. 1995. *Kvinner og omstilling: Skisser til eit framtidig forskningsprogram om kvinner i Finnmark*. NIBR-notat 1995:101, Alta.
- Likestillingsrådet 1982. *Likestilling og distriktsutbygging*. Rapport. Likestillingsrådet, Oslo.
- Pedersen, Kirsti og Siri Gerrard (red.) 1992. *Kjønn, kultur og regional endring. Nye perspektiver i distriktskvinneforskning*. Rapport fra seminar i Alta 21.–23. november 1990. Faggruppa for distriktskvinneforskning og utvikling. Alta.: FDH/ALH-rapport: 1992:6
- Skålnes, Sigrid 2001. *Distriktskvinnescenarier 2010. På leit etter ei framtid*. Samarbeidsrapport. NIBR/HIF.

Kjønnsforskningens utfordringer i dag – en refleksjon rundt tre p-er

Ved Anne-Jorunn Berg

Bakgrunnen for at jeg er bedt om å si noe om kjønnsforskningens utfordringer i dag er jobben min som programstyreleder for det nye programmet *Kjønnsforskning: kunnskap, grenser, endring*. Jeg vil først si noen få ord om programmet, og deretter bruke denne anledningen til å komme med en personlig refleksjon rundt det jeg ser som noen sentrale elementer i kunnskapsfeltet kjønnsforskning. Jeg vil trekke fram og sveipe gjennom (minst) tre utfordringer som jeg ser som spennende. De kan sentreres rundt stikkordene politikk, post(-) og patriarkat. Dette er stikkord som peker mot forskningsperspektiver, det vil si måter å forstå ulike virkeligheter på. Men først noen ord om det nye programmet.

Kjønnsforskning: kunnskap, grenser, endring

Programmet lyste ut midler høsten 2001 og mottok 110 søknader innen søknads-

fristen. Mange av søknadene var samarbeidsprosjekter som omfattet flere forskere og ulike delprosjekter, så søknadsmengden var enorm. Det ble søkt om prosjekter for godt over 200 millioner kroner, og vi har innvilget ca. 10 % av dette beløpet.¹

Vi fikk inn mange gode og spennende søknader. Eksterne fageksperter fra ulike nordiske land vurderte søknadene, og de vurderte nærmere halvparten av dem som «meget god» eller «fremragende». Dette er et svært godt resultat som understreker at norsk kjønnsforskning holder høy faglig kvalitet. Søknadene til programmet viser også en faglig *entusiasme* og et engasjement som er utrolig verdifullt for et kunnskapsfelt. Som programstyre er det en kjempeutfordring å legge til rette for at det faglige engasjementet skal kunne bevares og videreutvikles. Vurdert ut fra både mengde og kvalitet på søknadene så er kjønnsforskningsfeltet et høyst levende og faglig sett spennende kunnskapsfelt i norsk forskning.

Politikk – kritisk forskning og det å ville endre verden

Deler av dagens norske politiske bilde er kanskje heller ufrivillig komisk. Feminisme er et ord man støter på både her og der selv om gleden over fenomenet vel kan sies å være noe blandet. Men heldigvis snubler ikke alle like kraftig som Arbeiderpartiets Bjarne Håkon Hanssen. I uforvarende begeistring over den svenske krimforfatteren Liza Marklund kom han, i beste sendetid på NRK, i skade for å opplyse en noe forbauset Marklund om at norske feminister nok (dessverre?) ikke var spesielt pene. Vi er også vitne til en kvinnekvoteringsdebatt knyttet til styresammensetting i privat næringsliv som vel forfjamser mange av oss. Men vi ser også et nytt kjønnspolitisk *alvor* – jeg tenker spesielt på innvandringsdebatten. Den er reist av unge norske feminister fra ulike etniske minoriteter. Den utfordrer ikke bare minoritetenes, men også majoritetssamfunnets kjønnspolitikk – og på sitt vis også norsk kjønnsforskning. Norge er et flerkulturelt samfunn uten at det gjenspeiler seg godt nok i den generelle forskningsdebatten eller innen kjønnsforskningen.

Feminisme, manns- og kvinnekvoterings og innvandring er dagsaktuelle politiske tema. Men dersom vi skal videreutvikle kjønnsforskningsfeltet og bevare den tyngden og trøkket som er i feltet – det som gjør det både alvorlig, engasjerende og artig – så må vi også tenke «tradisjonell» forskningspolitikk som en del av feltet. Forskningspolitikk er ikke bare et interessant forskningsfelt i seg selv. Det er også et veldig viktig *praksisfelt* for oss som vil bedrive kjønnsforskning. For eksempel så kommer ikke forskningsprogrammer som skal bygge og vedlikeholde kjønnsforskning som eget forskningsfelt, rekende på ei fjøl. Det er mange persons arbeid og forskningspolitiske virksomhet som gjør det mulig å få gjennomslag for kjønnsforskning. Vi må ha en

løpende debatt om strategier for slikt arbeid. Det er ikke nok å være faglig helt i front.

Kvinne- og kjønnsforskningen trenger institusjoner eller organer som kan drive forskningspolitisk virksomhet. Et viktig tiltak kan bli Forening for kvinne- og kjønnsforskning (FOKK). Vi må spørre oss om hvordan vi kan sikre kjønnsforskningen gode vilkår i et forskningspolitisk felt som i Norge tenderer mot enøyd å se forskning som innsatsfaktor i utvikling av næringspolitikk. La meg understreke at næringspolitikk er viktig og at kjønnsforskning trengs også der. Men det vi *ikke* trenger, er forskningspolitikk som opererer med en snever forståelse av «nytte» som en kortsiktig økonomisk kategori. Her må vi på banen i debatten om hva som er «nyttig forskning». Vi må bidra til å sette på dagsordenen et nyttebegrep som omhandler flere aspekter av livet, også det som går ut over økonomisk vekst. Hvordan skal vi argumentere for at kritisk refleksjon er nyttig? Hvordan kan kjønnsforskningen bidra til å utvikle et nyttebegrep om kunnskap og kunnskapsproduksjon som rommer mer enn den instrumentelle forståelsen av hva som er verdier i et samfunn?

En annen og mer tradisjonell faglig vri på stikkordet «politikk» er sjølsagt å trekke fram kvinne- og kjønnsforskningen sin lange tradisjon som eksplisitt handlingsorientert og endringsfokustert. Kvinneforskningen var forskning for forandring. Vi skulle være med å skape gode kvinneliv og et bedre samfunn. Vi forsker vel fortsatt fordi vi vil at noe skal skje – gjør vi ikke? Jeg deler bekymringa for det trange rommet som *kritisk forskning* gis i dag. Refleksjon tar tid, og tid er i økende grad en knapphetsressurs. God kunnskapsproduksjon krever også tid til å tenke lange tanker. Å videreutvikle kunnskapsteori, å tenke gjennom grunnlaget for forskningsvirksomhet, har vært et viktig og vitalt element innen kjønnsforskningen. Det har på mange måter

vært en dyd av nødvendighet. Kvinneforskningen ble – og blir? – anklaget for å være partisk og fordreid forskning. Den hadde ikke «sannheten» som sin ledestjerne, men «særinteressene». Slik kritikk har på sitt vis bidratt til utvikling av den tyngden feministisk vitenskapsteori har i dag. Begreper som for eksempel «situerte kunnskaper» og «sterk objektivitet» er utviklet i feministiske kontekster i samtale med kunnskapssyn som hevder nødvendigheten, for ikke å si muligheten, av ren sannhet og ubesudlet kunnskap. Vidtfavnende og spennende metodologisk og kunnskapsteoretisk arbeid pågår innen kjønnsforskningsfeltet, men kanskje skal vi nå igjen stille spørsmål om hva kritisk forskning innebærer. Kanskje trenger vi en ny argumentasjon og nytenkning omkring begrepet «kritisk forskning», og det bringer meg over på koblinga mellom politikk og post(-).

Post(-) – å destabilisere og desentrere

Post(-) er et mangslungent vesen. Post(-) kan stå som stikkord for flere av de diskusjonene og endringer vi har sett ikke bare innafor kjønnsforskningen, men innafor humaniora og samfunnsforskning mer generelt. Poststrukturalisme, postfordisme, postmodernisme eller det postindustrielle. Motsetningene er og har vært mange. De fleste diskusjonene rundt denne vendingen kjenner vi vel til uansett om vi er «for» eller «imot». En sentral innvending mot post(-), spesielt mot postmodernisme og poststrukturalistisk tenkning, har vært at den politiske dimensjonen mangler. Det hevdes at i verste fall oppfordres det til amoralsk forskning og en mangel på standardsetting ut fra relativistiske prinsipper som medvirker til at «anything goes». Det tror jeg er en kritikk som rammer skeivt. Men det er uansett en *faglig* utfordring å få til en bedre kobling.

«Kritikken av kategoriene» er et sentralt element i dette. Når jeg kobler

post(-) med politikk, er det blant annet fordi det ligger mye politisk sprengkraft i å vise nettopp at kategorier *ikke er entydige*. Å brette opp svart/hvitt-tenkinga om virkeligheten kan sprengte forståelsesrammer og åpne for noe nytt, annerledes og bedre. Den norske innvandringsdebatten kan tjene som eksempel. Den er proppfull av forestillinger både om «dem» og «oss». Personer fra ulike minoritetsgrupper i Norge i dag tar til orde for å nyantere oppfatninger om hvem «innvandrere» er. Å sette fokus på forskjellighet ikke bare mellom, men også *innafor* «tatt-for-gitte» kategorier er en viktig forskningsoppgave. Det er også en viktig politisk oppgave for kritisk forskning som skal bidra til forandring.

Vi er midt i en helt nødvendig rising av vedtatte sannheter. Vi har rista ganske lenge nå, men er ikke ferdige enda. At rising er nødvendig er det vel ikke så stor uenighet om uansett hvordan en velger å forholde seg ellers til de ulike post(-)retningene.

Men hva er så den sentrale utfordringa her? Mitt svar på det samstemmer med mange andre. Å utvikle begreper og kategorier som holder fast på et innhold, men som *ikke* signaliserer entydighet. Det betyr at vi må lete etter begreper som *fanger flertydighet*, men som *samtidig er tydelige og gir mening*. Det er ikke enkelt, men det er viktig. Og det bringer meg – pussig nok kanskje? – til den tredje p-en som er patriarkat.

Patriarkat – med blikk for strukturer

Vi kan vel også på mange måter si at vi nå er inne i en post-patriarkats-diskurs. Jeg tror det kan være nyttig med en gjennomtenking hva det kan innebære.

Patriarkatsteori fokuserer på makt og strukturer. Kritikken av patriarkatsteori handler om at den blir en slags storstruktur som kan forklare nesten alt rundt kjønnsmakt. Undertrykkinga *ruller* lik-

som ut av patriarkatet. Denne tenkinga har blitt kritisert – med rette – for å være statisk og gi lite rom for forståelse av motstandsformer og for å utvikle endringsstrategier. Det sterke fokuset på strukturene låste ikke bare aktørene fast, men også tenkningen eller teorien.

Patriarkatsteori er opptatt av makt og strukturer, menns makt over kvinner, men også eldre menns makt over yngre menn. Patriarkatsbegrepet rommer i tradisjonell forstand begge disse elementene. Innafor kritisk mannsforskning er blikket i dag retta om ikke akkurat mot eldre menns makt over yngre menn, så i hvert fall mot kampen mellom ulike maskuliniteter. Det sies, med rette tror jeg, at en av de viktigste kjønnspolitiske utfordringene i dag er kampen mellom ulike maskuliniteter. Her gir kjønnsforskningen viktige bidrag til utvikling av nye perspektiver på menn og maskuliniteter.

Å italesette menns makt over kvinner er i mange sammenhenger i dag kontroversielt.² Det er også forholdsvis utrendy å komme drassende med det. 70-tallsfeminisme hviskes det, og av en eller annen grunn kan det lett oppfattes som et skjellsord. Den tidligere nevnte Hanssens noe uheldige bemerkning om forskjellen på norske og svenske feminister – er på sitt vis et eksempel på det.³ Men feminisme-kategorien er under endring. Likevel – når vi vil bedrive kritisk forskning kan vi ikke unngå å tematisere menns makt over kvinner eller, for å omformulere det, hvordan mannlighet ofte rangeres høyere enn kvinnelighet. Men det er viktig å understreke at det må tematiseres der det er relevant. Dagens debatt, delvis reist av norske innvandrerdøtre, er igjen en grell påminnelse om at vi trenger begreper, perspektiver og forståelsesformer som fanger denne type undertrykking og urettferdighet. Og ikke minst at vi trenger mot til å si fra! Dette er ikke et gufs fra 1970-åra – det er hardbarka norsk samtid. Når jeg sier «der det er relevant», så er det et viktig poeng. For meg handler kjønns-

forskningens målsetting om endring på mange måter om å finne og utvikle de rommene hvor kjønnsmakt *ikke* er en relevant kategori. Det er rom hvor forskjellighet eller ulikhet kan få lov til å eksistere *uten* at ulikhet blir til urettferdighet. Dette er for meg den (naive?) drømmen om at kunnskap skal kunne bidra til en bedre verden.

Patriarkatsbegrepet omfatter det at mannlighet ofte rangeres høyere enn kvinnelighet, og kampen mellom ulike maskuliniteter. Men patriarkatsbegrepet er vanskeligere å anvende for å fange opp det vi kan kalle «kampen mellom ulike kvinneligheter». Ulikhet mellom kvinner var en viktig del av den tidlige kvinneforskningen. En berettigta kritikk av kvinneforskningens fortelling om Kvinnen med stor K må ikke overskygge at også den tidligere forskningen tok høyde for forskjellige former for ulikhet mellom kvinner. Men de siste ti års forskning har fokusert på mange flere og andre aspekter ved kvinnelighet, femininitet og kvinner enn det vi har vært vant til. Et spennende felt hvor dette debatteres heftig, er nyere seksualitetsforskning hvor det som kalles «den skeive vendingen» har revitalisert forskning om både ulikhet og forskjellighet.

Mellom politikk, post(-) og patriarkat

Etter min oppfatning ligger det spennende utfordringer og kilder til nytenkning i mellomrommene mellom politikk, post(-) og patriarkat. Her er det store rom som innbyr til annerledeshet og nytenkning. Jeg har trukket fram tre stikkord av mange mulige som kan illustrere noen av kjønnsforskningens utfordringer i dag. De tre stikkordene kan summeres opp i et bilde av et nettverk. Tenk deg et nettverk med tre noder, hvor de tre nodene er politikk, post(-) og patriarkat. Mange av de utfordringene kjønnsforskningen som kunnskapsfelt møter i dag, befinner seg

nettopp i *spenningen* mellom disse tre. Spenninger mellom *politikk* forstått som kritisk forskning, *post(-)* forstått som desentrering av kategorier og *patriarkat* forstått som et strukturorientert blikk. Det er i spenningene mellom disse at både det som er artig og det som er alvorlig befinner seg. Kanskje kan mottoet for studier av slike spenninger være en lett omskriving av et godt, gammelt slagord. Vær realist – forsk fram det umulige!

Anne-Jorunn Berg
førsteamanuensis
Institutt for tverrfaglige kulturstudier
NTNU

Noter

1. En oversikt over prosjektene som har fått støtte finnes på <http://www.program.forskningsradet.no/kjonnforskning/>. Etter den første utlysningen har det vært to mindre utlysninger knyttet til forskning om seksualiteter. KILDEN, norsk kvinne- og kjønnsforsknings egen informasjons- og dokumentasjonstjeneste, har også informasjon om prosjektene på sine nettsider, se <http://kilden.forskningsradet.no/>.
2. For eksempel har jeg erfart at det å forelese om Hanne Haavinds artikkel fra 1984 «Makt og kjærlighet i ekteskapet», hvor begrepet om kvinners «relative underordning» skrives fram, kan skape diskusjoner med svært høy temperatur.
3. Det Bjarne Håkon ikke vet, er at de svenske egentlig er akkurat like ille (og stygge) som de norske, men det får være en annen historie.

Mot en kvinnehistorisk nettportal i Norge?

*Ved Fride Eeg-Henriksen i samarbeid med
Nina Kristiansen og Marte Ericsson Ryste*

En kvinnebevegelsens nettutstilling i Norge, www.kampdager.no ble, om alt gikk etter skrivende stunds plan, lansert i anledning den internasjonale kvinne-dagen 2003. Den er resultat av et samarbeid mellom KILDEN (Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge) og NIKK (Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning) som med midler fra Kulturnett startet arbeidet høsten 2002. Det er et håp at dette kan bli første ledd i etableringen av en mer omfattende kvinnehistorisk nettportal som en form for realisering av en gammel drøm om et kvinnehistorisk arkiv i Norge.

Utstillingen som nå skal være på plass, gir tilgang til en rekke fortellinger fra 1970-tallets kvinnebevegelse, nyskrevne artikler og intervjuer, innskannede artikler, litteraturoversikter og annet relevant materiale om den nye kvinnebevegelsen i Norge. I utstillingen finnes faksimiler av omslag på et utvalg sentrale bøker og tidsskrifter, avisoppslag, løpesedler, buttons, foto samt lyd. Videre fin-

nes linker til relevante utstillinger, arkiver, biblioteker og organisasjoner i andre land, først og fremst Norden.

Stoff om bakgrunnen for kvinnebevegelsens framvekst, om organiseringen og om innholdet i aktivitetene er på denne måten gjort tilgjengelig for et bredt publikum med interesse for feminisme og kvinnehistorie. Mer spesifikt er målgruppen lærere og elever i videregående skole, studenter og politiske aktivister. I arbeidet med prosjektet har vi dratt nytte av kontakt med institusjoner og ressurspersoner i andre land, herunder erfaringer med den svenske utstillingen «Kärlek, makt & systerskap» (www.ub.gu.se/systerskap) samt det danske prosjektet Kvindekilder på KVINFO (www.kvindekilder.dk).

Norsk bakgrunn

Beatrice Halsaa har skrevet historien bak opprettelsen av KILDEN.¹ Her har hun også beskrevet den norske om lag 30-

årlige historien av initiativer, idéer, prosjekter og tiltak for å bedre sikringen og tilgjengeligheten av kvinnehistorisk materiale i Norge, herunder materiale om kvinnebevegelsen. Blant idéene som har vært lansert, er dokumentasjons-, arkiv-, biblioteks- og museumstjenester og brukersammenslutning for arkiv- og bibliotekområdet. Som initiativtakere finner vi bibliotekarer, kvinneaktivister og kvinne- og kjønnsforskere. Dette utgjør et viktig bakteppe for nettutstillingen, og ønsket om at den skal bli til noe mer omfattende og permanent.

Halsaa beskriver de konkrete tiltakene som kom i stand før KILDEN ble etablert i 1998. Ett var opprettelsen av dokumentasjonstjenesten for kvinnelitteratur ved Universitetsbiblioteket i Bergen i 1974, men som i dag er nedlagt. Det andre var et prosjekt finansiert av det daværende Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) 1974–1978, som var en kartlegging av kvinnehistorisk arkivmateriale. I tillegg kan utstillingen «Alma Maters døtre» om kvinner på universitetet 1882–1982 nevnes. Og det kan føyes til at et kvinnemuseum ble etablert i Norge i 1995, som fikk nasjonal status i 1998.

KILDEN, som er en nettbasert tjeneste, har et nasjonalt ansvar for både å formidle norsk kvinne- og kjønnsforskning og å dokumentere områdets ressurser og aktiviteter. I løpet av de årene KILDEN har vært i drift, er det bygget opp en nasjonal kompetansekatalog, oversikt over ressurser innenfor kvinne- og kjønnsforskning og et nettbasert nyhetsmagasin samt dokumentasjon av publikasjoner.

I en utredning finansiert av Norges forskningsråds daværende sekretariat for kvinneforskning i 1994, som resulterte i opprettelsen av KILDEN, ble tanken lansert om at ny teknologi kunne gjøre etableringen av et eget Kvinnebevegelsens arkiv overflødig. Samtidig ble følgende foreslått som arbeidsoppgaver:

«at det [...] kan inngå å skaffe oversikt over hvilke typer av data og materiale som finnes hvor, hvilke vilkår som er knyttet til sekundæranalyse o.l. Dette må ikke minst gjelde det mer tradisjonelle arkivmateriale, det er behov for å videreføre arbeidet fra NAVF-prosjektet 1974–1978 om kvinnehistoriske arkiver. I den grad det er hensiktsmessig, kan man også tenke seg egne databaser med kvinne-relevante opplysninger basert på f.eks. folketellinger, SSB-undersøkelser o.l. eller spesielle samlinger eller dokumenter overført til elektronisk form. Det finnes også en rekke andre slags opplysninger som en dokumentasjonstjeneste med fordel kunne utarbeide oversikter over; bilder, filmer, videoer, klipparkiv o.l. Dette vil antakelig være et kapasitetsspørsmål.»

Halsaa konstaterte i sin historikk at det løpende informasjons- og dokumentasjonsarbeidet i Norge etterhvert har vist seg å få en bedre skjebne enn arkivarbeidet. Vi vil her si at etableringen av en kvinnehistorisk nettportal i Norge kan bli et bidrag til å styrke arkivarbeidet, og at dette kan tolkes inn under KILDENs mandat. Men det finnes ikke ressurser i KILDEN til denne type virksomhet i dag. Det er på bakgrunn av dette at nettutstillingen er blitt et eksternt finansiert KILDEN-prosjekt.

Internasjonal kontekst

Bakgrunnen for ønsket om etablering av en form for kvinnehistorisk og kvinnebevegelsens arkiv er også internasjonal. Det er ikke bare i Norge at kvinne- og kjønnsforskningen, herunder kvinnehistorie og kvinnebevegelsens historie, sjelden løftes fram i såkalte mainstream-informasjonskilder. En felles erfaring er at kvinnerelevant informasjon blir for

dårlig ivaretatt hvis det ikke gjøres noe spesielt for å sikre ivaretagelsen. Derfor har det, ofte med kvinnebevegelsen som pådriver, blitt etablert egne bibliotek og informasjonsenheter innen feltet. Både i Nord-Amerika, Europa og Norden finnes det egne kvinnehistoriske samlinger, arkiv, bibliotek, dokumentasjonssentre osv. De har ulike historiske røtter og er organisert på ulike måter – selvstendige eller integrert i mainstream-institusjoner. Et nettbasert kvinnehistorisk arkiv i Norge ville altså bli del av et internasjonalt nett av tilsvarende institusjoner. De som arbeider på slike institusjoner har for eksempel jevnlig konferanser på verdensbasis for bibliotekarer, arkivarer og dokumentalister på feltet.

Det nordiske samarbeidet på feltet er spesielt nyttig og interessant, med blant annet følgende institusjoner i de andre nordiske landene:

- Kvinnehistorisk samling, en spesialsamling ved Statsbiblioteket i Århus, http://www.statsbiblioteket.dk/om_sb/samlingsopbyg/kvind.htm
- Kvindemuseet i Danmark, <http://www.kvindemuseet.dk/>
- Kvindekilder, <http://www.kvindekilder.dk/> ved KVINFORM, <http://www.kvinform.dk/kvinform.htm>
- Kvindehistorisk Arkiv ved Nasjonalbiblioteket på Island, <http://www.kona.bok.hi.is/>
- Kvinnohistoriska samlingarna i Göteborgs universitetsbibliotek, <http://www.ub.gu.se/samlingar/kvinn/>

Kvinneshistorisk nettportal

Det kvinnehistoriske materialet finnes i dag mer eller mindre tilgjengelig spredt rundt i mange ulike institusjoner, arkiv,

bibliotek, museer samt ved andre institusjoner og organisasjoner. Det er sjelden merket tilstrekkelig for gjenfinning ut fra et kvinnehistorisk perspektiv. Innsamlingen er også ofte mangelfull, mange organisasjoner og personer sitter med verdifullt materiale som de ikke vet hvor de skal levere, og materiale er allerede gått tapt. Dette er i korthet bakgrunnen for behovet for en nettportal. Arbeidet med prosjektet har gjort at vi nå er enda mer overbevist om at en slik portal trengs enn vi var da vi begynte arbeidet i fjor høst.

En nettportal, slik ideen nå framstår for oss, skal ikke selv samle inn eller oppbevare materiale fysisk, men gi oversikt over hvor det er tilgjengelig, og hvor det kan avleveres. Gjennom å etablere en portal skal det gjøres mulig for brukerne selv å finne veien til arkivinstitusjoner og deres tilbud. Arkivinstitusjonene har primæransvaret for å formidle informasjon. Mange av dem har laget nettsider hvor det legges ut slik informasjon, men mange er ennå ikke kommet så langt. Som nasjonal veiviser kan det lages og vedlikeholdes en oversikt over alle arkivinstitusjoner som har kvinnehistorisk kilde materiale.

En viktig målsetting med portalen vil være, som for den nye nettutstillingen, å gjøre materialet mer kjent og tilgjengelig for et bredt publikum. En annen målsetting er å synliggjøre forskningsbehov og inspirere til mer forskning og høyere prioritering av forskningsmidler til kvinnehistorisk forskning, særlig om kvinnebevegelsen. Nettutstillingsprosjektet skal også etablere kontakt med, og være inspirator og eventuelt samarbeidspartner for, norske institusjoner og organisasjoner med tanke på bedre ivaretagelse, innsamling, synliggjøring og andre typer anvendelse av kvinnehistorisk materiale.

Vi har noen foreløpige ideer om hvilke funksjoner en nettportal kunne ha. For det første skal den gi oversikt over kvinnehistorisk materiale, som litteratur,

Logoen til nettutstillingen er laget av Vanja Kodzman, Ravn Webveveriet.

arkivmateriale, museumsgjenstander, nettressurser, bibliografier, kataloger, osv. Dernest skal de ansatte som driver nettstedet, veilede institusjoner og enkeltpersoner og svare på spørsmål om hvor materiale finnes eller kan avleveres. Nettportalens ansatte skal for det tredje inspirere og oppmuntre ansvarlige institusjoner til å bedre sitt arbeid med kvinnehistorisk materiale. Til dette hører å vise gode og lærerike eksempler på hva andre gjør, hvilke systemer som kan tas i bruk, osv. Som en del av virksomheten kan det for det fjerde tenkes at det blir laget digitale utgaver av sentralt materiale som kan være arkivert ved ulike typer andre institusjoner. De ansatte vil kunne ta initiativ til å digitalisere for eksempel kvinnetidsskrifter og kvinnepolitiske tidsskrifter. Dette vil måtte skje i samarbeid med arkivinstitusjoner, eventuelt ved at en søker eksterne prosjektmidler. Nettportalens ansatte vil for det femte kunne ta initiativ til at det blir satt i gang innsamlingsprosjekter for materiale som er i ferd med å gå tapt, og som trengs for eksempel i forbindelse med forskningsprosjekter.

KILDEN i samarbeid med andre

Det er rimelig å tro at KILDEN, med tilførsel av relativt sett små tilleggsressurser, ville kunne påta seg ansvaret for å drive den nettportalen vi tenker oss, som ledd i et nettverkssamarbeid med arkiver, bibliotek, museer og andre relevante organisasjoner og institusjoner. Imidlertid trengs nok noe mer utredning av saken før en eventuell søknad kan konkretiseres og aktuelle finansieringskilder finnes.

*Fride Eeg-Henriksen
instituttleder, NIKK
Nina Kristiansen
leder, KILDEN
Marte Ericsson Ryste
prosjektmedarbeider, KILDEN*

Note

1. Beatrice Halsaa: Fra drøm til virkelighet. Historien bak KILDEN, versjon 10.3.2000, http://kilden.forskningsradet.no/omkilden/dokumenter/historien_bak_kilden.htm#1.

En tilstandsrapport fra Stavanger

Ved Ingrid Milde og Thonette Myking

Det begynte våren 1999. Kvinner Viser Vei skulle ha sitt arrangement i Stavanger 14.–17. juni 2001. Vi benyttet tiden frem til da, for å samle kvinner og noen menn, innen de ulike forskningsintitussjonene.

Avdeling for helse- og sosialfag ved Høgskolen i Stavanger tok initiativet. Høgskolen bidro med økonomi for å få et nettverk i gang. Siden den gang har det ballet på seg. I dag er det åtte institusjoner som deltar i Prosjekt sentrum for feministisk teori, kvinne- og kjønnsforskning.

Samarbeidspartene er: SIK (Senter for interkulturell kommunikasjon/Misjons-høgskolen), Arkeologisk museum i Stavanger, Rogalandsforskning, Kvinner Viser Vei-nettverket, Helse Stavanger HF, Fylkesmannen i Rogaland, Høgskolen i Stavanger og Høgskolen Stord/Haugesund.

Et 3-årig prosjekt er startet, hvor ulike modeller for organisering og samarbeid prøves ut. Prosjektet er plassert organisatorisk under Avdeling for helse- og sosialfag. Håpet er å utvikle videre det beste fra sentrene fra kvinne- og kjønnsforskning ved universitetene i Norge.

Foreløpig er det lagt vekt på oppbyg-

ging av Senteret i forhold til tre nivåer:

- Bygge opp felles og individuell kompetanse innenfor feministisk teori.
- Synliggjøre og kartlegge alt som finnes av forskning i regionen, i forhold til kvinneforskning, kjønnsforskning, homse/lesbeforskning, maskulinitetsforskning, etc.
- Ha nær kontakt med grupper og enkeltpersoner i regionen som kan nyttiggjøre seg feministisk teori og forskning.

I dag er en meget aktiv prosjektgruppe og styringsgruppe i gang med arbeidet så vel faglig som administrativt.

I årene som har gått, har vi ikke møtt ett eneste nei når feministiske teoretikere er blitt invitert til å komme hit. En takk derfor til Elin Svenneby, Linda M. Rustad, Cathrine Holst, Kirsti Malterud, Kari Wærness, Ellen Mortensen, Toril Moi, Nawal El Saadawi og Karin Widerberg. Alle har stilt opp for magre honorarer. Til gjengjeld har de møtt et entusiastisk, lydhørt og engasjert publikum. Post-strukturalistisk teori, omsorgsrasjonalitet, Simone de Beauvoir og Judith Butler. Vi

er like begeistret for alt. «Sektenes» tid i kvinne- og kjønnsforskningen har enda ikke hatt sitt inntog i Stavanger. Med andre ord, vi er i den romantiske fasen.

Eller kanskje ikke. Kanskje er det heller slik at i sektenes by er det rom for mange. Pionerdamene i denne byen har hatt raushet, varme og trygghet nok til å heie Senteret frem. En spesiell takk til Anne Kristine Solberg, Lotte Selsing, Jenny-Rita Næss, Ingerid Bøe, Grete Lillehammer, Sigrid Bø Grønstøl og Nina E. Molven.

Denne høsten har det vært som en eksplosjon på de ulike avdelinger og institusjoner i forhold til kjønnsforskning. Det er derfor å håpe at av søknadsstrømmen til NFR fra regionen, så vil vi løpet av kanskje et par års tid få et napp eller to. Uansett begynner vi i dag å bli en kjerne på 20–30 personer i regionen som forsker innenfor dette feltet, noe som vil merkes også innen undervisning. Det kommer til å bli vanskeligere å legge opp bachelor-, master- og doktorgradsundervisning uten å trekke inn feministisk teori og kvinne- og kjønnsforskning heretter.

Stavanger er i en fase med universitetsbygging. Stavanger universitet skal være et annerledes universitet. Håpet er at Senteret kan stå for annerledeshet, en oase og et nettverk hvor en tør å tenke nytt og hvor en har høy takhøyde for hverandres forskjellighet og mangfold.

Ett uttrykk for mangfoldet er ForskningsCafeen som er satt i gang ved Arkeologisk museum. Ikke minst unge forskere har og skal få et rom her hvor både tanker, meninger, prosjekter og forskning som har kjønnsdimensjon kan få en møteplass. Vi er allerede godt i gang med Cafeen og skal ha rekke arrangementer i 2003.

Dette er ett av flere tilbud til nettverket på mellom 200 og 250 interesserte. For å holde kontakten med nettverket er det egen nettside og et svært høyt aktivi-

tetsnivå i forhold til foredrag og seminarer.

Klart vi har videre planer for Prosjekt sentrum for feministisk teori, kvinne- og kjønnsforskning i 2003. Kari Wærness skal ha egen fagdag om feministisk velferdspolitikk i januar. Den 20. og 21. mars blir det regional konferanse hvor prosjekter og forskning innen feltet blir presentert. I mai avholdes et nytt seminar om kvalitative metoder med Karin Widerberg.

På nyåret tar Senteret ett administrativt steg videre. Mandana Meskat kommer og jobber for Senteret i halv stilling. Mandana skal føre oss organisatorisk videre. Hun snakker flytende persisk, engelsk og norsk. Hennes iranske bakgrunn og kontakter i internasjonalt og nasjonalt miljø peker også ut muligheter for nye spennende allianser.

Apropos allianser, den 25. november, på den internasjonale dag for Nei til vold mot kvinner, markerte Senteret dette, sammen med kvinneorganisasjoner i byen, Amnesty International, Internasjonalt Hus og de fleste politiske partier. Det lover godt for 8. mars. Kanskje kan vi få det største 8. mars-toget i Stavanger noensinne. Mot vold mot kvinner. Mot bombing av folket i Afghanistan, mot krig i Irak og for fred.

Etter jul starter Senteret opp vervekampanje for FOKK. 30 medlemmer skal vi klare på kort sikt. Er det noen vi kan utfordre?

Klart vi er optimister. Over det vi alle har fått til, over det vi skal få til. Ingen grunn til panikk. Det er fremdeles 3000 kroner igjen i kassa.

*Ingrid Milde
deltaker i prosjektgruppen fra Kvinner
Viser Vei-nettverket
Thonette Myking
leder for Prosjekt sentrum for feministisk
teori, kvinne- og kjønnsforskning*

Maskulinitetenes politiske potensial

Ved Helene Aarseth

Judith Kegan Gardiner (red.):
Masculinity studies and feminist theory – new directions
Columbia University Press, New York, 2002

Ligger det politiske endringspotensialer i forståelser av begge kjønn som sosialt konstruert, eller er det slik at de «nye» konstruktivistiske tilnærmingene til kjønn fortsatt bærer med seg en form for «politisk essensialisme»? Kan møter mellom maskulinitetsstudier og feministisk teori åpne opp teoretiske og politiske blindveier i det feministiske endringsprosjektet?

Det er få som setter spørsmålstegn ved at den «nye» kritiske mannsforskningen står godt plantet på skuldrene til kvinneforskning og feministisk teori. Den økende interessen for menn og maskuli-

nitet kan sees som en logisk følge av framveksten av tilnærminger der begge kjønn sees som historisk og sosialt konstruert. Maskulinitetsforskningens «gjennombrudd»¹ går da også sammen med kvinneforskningens «turn to gender», både i tid og innhold. En slik utvidelse av kvinneforskning og feministisk teori til å omfatte både menn og kvinner som kjønnete subjekter er et viktig prosjekt, ikke minst i forhold til feminismens ambisjoner om endring. Spørsmålet er om det overskridende potensialet i dette prosjektet står i fare for å gå tapt dersom maskulinitetsstudier og etablerte feministiske forskningstradisjoner uten videre smeltes sammen i politisk nøytrale «gender»-perspektiver.

Antologien *Masculinity studies and feminist theory – new directions*, som er redigert av Judith Kegan Gardiner (2002), vil nettopp løfte fram møtet

mellom feministisk teori og maskulinitetsstudier og etablere en dialog mellom ulike «nye retninger» innenfor disse områdene. Artiklene er skrevet ut fra maskulinitets-, *queer*- og etnisitetsperspektiver. I tillegg lanserer boka to «nye» tilnærminger til kjønn: et generasjons- eller aldersperspektiv og et nasjonalitetsperspektiv. Boka handler slik jeg ser det om feministisk teori i møte med alle disse teoritradisjonene. Artiklene er skrevet ut fra poststrukturalistiske og dekonstruktivistiske perspektiver, og de fleste artikkelforfatterne har tilknytning til humanistiske fag.

Når boka har så stor appell til meg som samfunnsforsker, er det ikke minst fordi forfatterne eksplisitt knytter sitt teoretiske prosjekt til et politisk program: De vil bidra til en overskridelse av det de ser som en politisk polarisering mellom maskulinitetens lengsel tilbake til en idealisert fortidig kjønnsorden og feminismens lengsel etter en idealisert framtid.

Boka vil bryte seg gjennom disse stivnede forestillingene om det tapte og det utopiske ved å skape bevegelser og overskridelser mellom feminisme og maskulinitet. Dermed tar boka opp ikke bare feministiske teories møte med maskulinitetsteori, den reiser også viktige problemstillinger i rommet mellom teoretisk konstruktivisme og politiske endringsambisjoner.

Gardiner gir en spenstig analyse av «maskulinitetens krise», som kan sies å ha vært et viktig utgangspunkt for maskulinitetsstudiens frammarsj. Hun mener krisen både handler om en rasjonalisering av trangten til å opprettholde patriarkalske privilegier, og om mange menns søken etter nye former for ansvar, intimitet, modenhet og sårbarhet. Denne antologien skal komme inn mellom og bygge veier mellom disse posisjonene ved å ta utgangspunkt i og videreutvikle en dekonstruktivistisk tilnærming til statiske motsetningspar som offer/undertrykker, forskjell/normativitet og hege-

monisk og alternativ maskulinitet. Dette samspillet mellom et politisk og et teoretisk overskridelsesprosjekt er slik jeg ser det noe av mannsforskningens viktigste anliggende.

Den nordiske mannsforskningen har vist hvordan vi kan komme inn mellom maskulinitetens lengsel etter tapte privilegier og lengselen bort fra den normative maskulinitetens begrensninger ved å åpne opp en forståelse av mannligheten som tvetydig og motsigelsesfull. Det er utviklet teorier om mannlig selvkontroll / kontroll over andre (Ekenstam mfl. 1998), mannlig selvstendighet/avhengighet (Johansson 2000) eller mannlig dominans/underordning i familien (Holter og Aarseth 1993). Slike motsigelser i det mannlige har også vært tema i angloamerikansk mannsforskning. Mange av de angloamerikanske maskulinitetsforskerne skriver imidlertid ut fra et annet kjønnspolitisk landskap. Mye kan tyde på at den nordiske mannsforskningen har et bedre grunnlag for å studere slike tvetydigheter på et konkret og empirisk plan, i form av studier av forhandlinger og pågående og gjensidig omformende identitetsdanningsprosesser i relasjonen mellom kjønnene. Samtidig preges den nordiske mannsforskningen i dag av en storstilt import av angloamerikanske «profeministiske» maskulinitetsstudier som i stor grad appliseres direkte på det nordiske samfunnet. En slik teoriimport kan virke begrensende på noen av disse pågående «hverdagsoverskridelsene» i menns livssammenhenger som vi ser tegn til i de nordiske landene. Derfor er det viktig – også i en nordisk kontekst – å gripe fatt i den debatten om forholdet mellom teoretisk konstruktivisme og politiske endringspotensialer som jeg mener Gardiners antologi reiser. Slik jeg ser det, er den store utfordringen *både* å forstå mannlig subjektivitet som sosialt og historisk konstruert og å forstå strukturell mannsdominans.

Flere av artikkelforfatterne ser ut til å

møte denne utfordringen ved å etablere en ny polarisering der de bruker stor plass på en form for politisk manifest eller programerklæring der de tar eksplisitt avstand fra en bestemt mannlighetsform, nemlig den reaksjonære som lengter tilbake til en idealisert mannlighet – representert ved Robert Bly. Denne absolutte posisjonering og avstandstagen i forhold til enkelte maskulinitetsutforminger står i paradoksalt kontrast til bokas dekonstruktivistiske program for øvrig. Kanskje nettopp fordi denne kontrasten kommer så tydelig til uttrykk i enkelte artikler i denne boka, peker den på noen viktige dilemmaer i mannsforskningen som teoretisk og politisk prosjekt. Jeg har satt opp tre stikkord for det jeg mener er problematisk i artikkelforfatternes forsøk på å etablere reelle og gjensidige møter mellom maskulinitetsstudier og feministisk teori, og mellom teoretiske og politiske nivåer. Det er for det første *kjønn som gjensidig relasjon*, for det andre et *nyansert og konkret maktbegrep* og for det tredje *menns levde erfaring*.

Gjensidigheten som forsvant

Det første stikkordet handler om den gjensidige kjønnsrelasjonen som forsvant. Dette dreier seg rett og slett om det som skulle være bokas hovedanliggende; dialogen mellom maskulinitetsteori og feministisk teori, mellom maskuliniteter og femininiteter. Allerede i Michael Kimmels forord til boka er det noe som begynner å skurre. Den kjente amerikanske maskulinitetsforskeren skisserer her to typer av møter mellom feministiske perspektiver og maskulinitet i artiklene. Begge handler om hvordan feministisk teori kan håndtere maskulinitet som et nytt objekt for sine refleksjoner. Eller med Kimmels egne ord: hvordan feministisk teori kan *bruke* og *gjøre* feministisk teori i utforskning av maskulinitet. Her kan man ifølge Kimmel innta en av to

mulige posisjoner. Man kan enten være «strengt kritisk til menn og maskuliniteter» eller «generøs og overbærende i forhold til menns klossete forsøk på å tematisere menn som kjønn». I denne noe beskjedne programerklæringen på mannsforskningens vegne skisserer Kimmel kanskje noe av utfordringen i bokas prosjekt; handler det om et reelt møte mellom ulike perspektiver eller om det ene perspektivets møte med et nytt forskningsobjekt? Interessant nok påpeker Kimmel selv at de av bokas artikler som er skrevet av menn, ser ut til å havne i den mer kritiske posisjonen, mens de kvinnelige forfatterne ser ut til å være mer overbærende i forhold til menns tematisering av maskulinitet. Det kunne jo være interessant å reflektere litt rundt hvordan disse to posisjonene – kvinnelige feministers overbærenhet og Kimmels «innordningsstrategi» – passer sammen. Kanskje passer de ganske godt – nærmest som hånd i hanske – ved at ingen av partene trenger å ta inn over seg den reelle utfordring som ligger i den andres analyser? Spørsmålet er om feministisk teori og maskulinitetsteori er tjent med denne formen for komplementaritet? Når jeg leser videre er jeg imidlertid ikke så sikker på om Kimmel har rett i at de kvinnelige forfatterne er så overbærende – eller i hvert fall er det ikke nødvendigvis *det* som er problemet!

Jeg vil påstå at i den grad artiklene diskuterer kjønnede relasjoner, går de påfallende raskt over til å fokusere på relasjonen mellom ulike maskuliniteter, i form av «the male bond» og homoseksuelle relasjoner. Det er lite om hvordan maskulinitet og femininitet konstituerer hverandre gjensidig – ikke bare som forskjell, men også som polaritet, for eksempel gjennom en kjønnnet arbeidsdeling. Og det er lite om hvordan femininitet konstituerer seg i forhold til andre femininiteter, eller om mannlige femininiteter – for den saks skyld.

Maskulinitetens motstykke *femininitet*

er faktisk i liten grad til stede. Det er den for så vidt heller ikke i annen maskulinitetsteori jeg kjenner til. Men kunne man ikke forventet det i en bok som skal etablere en dialog mellom maskulinitet og feminisme? Gardiner påpeker selv at femininiteter ikke er gjenstand for særlig teoretisk interesse for tiden. Dette illustrerer ifølge henne at det ikke er noen som «savner» en tapt femininitet – noe hun ser som bevis for at maskulinitet i stor grad er en fortelling om mannlig norm og om privilegier. Kan det være at den manglende tematisering av femininitet også handler om at femininitetenes rolle i reproduksjonen av undertrykkende strukturer unndras oppmerksomhet?

I stedet etableres en parallell mellom *maskulinitet* på den ene siden og *feminisme* på den andre. Det er altså maskulinitet som er det fenomenet som er gjenstand for undersøkelse, mens feminismen er et perspektiv. Denne skjeve parallellen går igjen som et begrepspar i hele boka og blir for meg et bilde på bokas manglende evne til å gripe gjensidige overskridelser og dialektiske prosesser mellom feministisk teori og maskulinitetsteori og mellom femininiteter og maskuliniteter. Er denne begrepsbruken rett og slett tegn på at maskulinitet som begrep fortsatt bærer med seg den tidligere forståelsen av det mannlige i feministisk teori, nemlig mannen som et *avledet subjekt* eller bærer av abstrakt normalitet og dominans? (Widerberg 1987). Har det avledete subjektet bare tilsynelatende fått subjektivitet, mens det i virkeligheten tar form av en hybrid som i det ene øyeblikket er hegemonisk og kroppsliggjør det som tidligere ble kalt patriarkalske strukturer, og i det neste er marginalt og dukker opp som en turist i femininitetens Annethet? Mangelen på en gjensidig relasjon mellom to kjønnede subjekter framstår for meg som en hindring i forhold til å gripe mulige reelle overskridelser av de gjensidige konstitueringslogikkene femi-

ninitet og maskulinitet dannes innenfor. Så lenge vi blir stående i en feministisk posisjon der kvinnen er det egentlige subjektet, mens menn betraktes som et nytt forskningsobjekt, får vi ikke noen dialektisk prosess der begge perspektivene omformes av hverandre.

Mannen som forsvant – igjen

Felles for mange av artiklene er at de på et eller annet vis ønsker å dekonstruere den mannlige Normen, eller den kroppsliggjorte hegemoniske maskulinitet. Løsningen i denne boka, som i mange andre nyere maskulinitetsstudier, blir å flytte blikket til de alternative eller marginale maskulinitetene, «det Andre innenfor det Samme kjønnnet». Denne «hyllert» til alternative maskuliniteter – som for eksempel homofile, etnisk svarte eller pro-feministiske – kan for det første ende opp med et litt forenklet og forflatet fokus på skyld og ansvar, som i sin ytterste konsekvens minner om en utpekning av de som er bærere av sann og falsk bevissthet. På et mer grunnleggende plan kan slike nye skillelinjer handle om et forsøk på å unnslipe selve «det normerende» eller «det Samme» ved at man i realiteten overfører en feministisk søken etter «det Andre» også innenfor maskulinitet som forskningsobjekt. Men var det ikke nettopp det tilsynlatende nøytrale ved den hegemoniske maskuliniteten mannsforskningen skulle gå inn i?

Her ser det ut til at spenningsforholdet mellom en konstruktivistisk forståelse fra Foucault og en forskjellstenkning i tradisjonen etter Lacan blir vanskelig å håndtere for flere av artikkelforfatterne. Mens man innenfor den første forstår begge kjønn som innskrevet i institusjoner og praksiser som de som individer ikke skaper eller har kontroll over, vil man innenfor den andre se kjønnsrelasjonen konstituert som grunnleggende asymmetrisk, i den forstand at det mannlige sub-

jekt ikke kan forstås som kjønnnet på samme måte som det kvinnelige. I dette spenningsforholdet ligger nettopp det dilemmaet maskulinitetsbegrepet springer ut av. Maskulinitet refererer både til et abstrakt dominansprinsipp som både mannlige og kvinnelige kroppar innordnes under, og til mannlige subjekter og identiteter.

Flere av artiklene søker seg ut av dette spenningsforholdet ved å bevege seg bort fra menn og mannlig subjektivitet i betydning menns levde erfaring. Den mannlige normen blir noe man ønsker å forflytte seg bort fra, men dermed flytter man seg også bort fra mye av fellestrekkene ved menns levde liv i vårt samfunn og i vår kultur. Man går ikke inn i dette normative eller dominante, men bestemmer det i stedet gjennom sin negering. Den hegemoniske mannlighet manifesterer seg med andre ord gjennom forsøkene på å unnsnippe den, og vi ser ut til å ende opp med en form for abstrakt essensialisering av det mannlige. I nær sammenheng med dette er det en tendens i boka til at menns situasjoner og erfaringer forsvinner ved at «maskulinitet» ikke knyttes til en sammenhengende identitet eller subjektivitet – men dekonstrueres i ulike fragmenterte, varierende og flertydige subjektiviteter. Dette behøvde jo ikke nødvendigvis utelukke studier av menns subjektive erfaringer i samfunnsmessige og kulturelle posisjoner *som menn*. Man kunne jo tenke seg at man kunne studere maskulinitet i ulike kontekster, og *også* som maskulinitet som faktisk sammenfaller med mannlige kroppar, identiteter og mannlig praksis – for eksempel i form av heterofile familieforsørgere, stressede næringslivsledere eller menn som utøver vold. Men slike tilfeller av «sammenfall» har liksom en tendens til å forsvinne i de fleste artiklene.

I Robyn Wiegman's artikkel «Unmaking: Men and masculinity in feminist theory» blir denne bevegelsen bort fra mannlige kroppar, identiteter og menns

levde erfaring helt eksplisitt – faktisk som en ramme for artikkelens logiske oppbygging. Wiegman starter artikkelen i en feministisk posisjon der man er redd for at et fokus på maskulinitet vil innebære at den hegemoniske maskuliniteten vil overta feministisk teori. Dermed kan vi risikere å få en kjønnsteori som i virkeligheten blir «feminisme uten kvinner». Så viser hun hvordan den postmoderne vendingen i feministisk teori, sammen med *queer*-teori og maskulinitetsteori, åpner for at man kan studere maskulinitet uten menn, nemlig i form av kvinners maskulinitet for eksempel i forbindelse med lesbiske «butches» eller kvinne-til-mann-transseksuelle.

Wiegman's hovedanliggende er å vise at det feministiske prosjektet ikke er bundet til noen bestemte deler av et sammensatt kjønnnet univers, men kan gå på tvers av ulike kroppar, identiteter og seksualiteter. For meg blir det noe påfallende at hun velger å illustrere dette poenget med å overbevise om at feminismen kan ta opp i seg maskulinitetsstudier uten å komme i berøring med typiske – eller normative – mannlige identiteter, kroppar eller seksualiteter. Er ikke problemet nettopp at vi har kunnskap om maskulinitet som hegemoniske strukturer, men mangler de gode analysene av møtet mellom disse abstrakte dominansprinsipper og menns subjektive opplevelser, livssituasjoner og erfaringer?

Maktens tvetydighet som forsvant

I forlengelsen av dette vil jeg peke på det tredje problematiske punktet, som handler om maktens tvetydighet. Slik jeg ser det opererer boka med en forståelse av maskulinitet som på den ene siden knyttes til et abstrakt begrep om makt som kan dekonstrueres, på den andre siden knyttes til en overraskende konkret og entydig oppfatning av makt og dominans

slik jeg var inne på i forhold til artikkelforfatternes avstandtagen til Bly. I begge tilfelle er dominans *à priori* knyttet til maskulinitet og maskulinitet *à priori* knyttet til dominans. Men mens man i den ene posisjonen kan foreta teoretiske dekonstruksjoner, opererer man i den andre posisjonen med et ekstremt polarisert og strengt maktbegrep der menn nærmest blir forstått som overordnet klasse. Dette åpner for en uavklart tilnærming til relasjonen mellom maskulinitet og makt. Skulle ikke dialogen mellom feministiske teorier og maskulinitetsstudier kunne peke på noen veier ut av dette dilemmaet ved å bringe fram mer nyanserte, komplekse og innvendige forståelser av maskulinitetenes motsigelsesfulle posisjonering i rommet i forhold til makt/avmakt og hegemonisk/alternativ? I stedet ser det ut til at flere av artikkelforfatterne opererer med en ny polarisering mellom en teoretisk konstruktivisme på den ene siden og en politisk essensialisering av kjønn på den andre.

Særlig tydelig er dette i Thomas Calvins artikkel «Reenfleshing the bright boys; or, how male bodies matter to feminist theory». Artikkelen starter – nok en gang – med et slags manifest der Calvin tar avstand fra den destruktive og essensialistiske Bly-bevegelsen og alt den står for. Deretter slår han fast at det overordnede målet med all maskulinitetsteori bør være å bedre forholdene for kvinner(!). Hans prosjekt er å få maskuliniteten til å slutte å eksternalisere sin sårbarhet over på kvinnen og det feminine ved å skrive fram erfaringer av mannlig sårbarhet.

Når han skal skrive fram disse erfaringene, beveger imidlertid Calvin seg bort fra den normative eller hegemoniske maskuliniteten. Hans analyse av sårbarhet knyttes til den homoseksuelle mannens opplevelse av å penetreres uten at det framgår på hvilken måte denne opplevelsen er et godt eksempel på mannlig sårbarhet. Her virker det som om Calvin går fra en kopling mellom kvinners

penetrerbarhet og sårbarhet/underordnethet og slutter fra denne koplingen at homofile menn som deler erfaringen av penetrerbarhet, er sårbare og underordnet.

Problemet er at analysen av mannlig sårbarhet forblir totalt adskilt fra forståelser av de frustrasjoner og erfaringer som er knyttet til kroppsliggjøring av den normative maskulinitet. I stedet ser det ut til at vi får en slagt projisering av en (mannlig) forestilling om hva som er sårbarhet og underordning fra kvinners verden over i menns. Han knytter ikke dette til de former for sårbarhet som ligger innbakt i den maskulinitetens krise som ble skissert i bokas innledende problemformuleringer. Han kommer ikke på å spørre hvilken sårbarhet i menns erfaringsverden som transformeres til makt og dominans over kvinner og det feminine, og hvilke sider ved menns subjektive erfaringer og situasjoner som møter slik klangbunn i Blys tilnærming. Hvilket endringspotensiale kunne vi gripe om vi gikk inn i spenningsfeltet mellom dominans og sårbarhet som kanskje kommer til uttrykk nettopp i denne forestillingen om en essensiell maskulinitet?

Artikkelforfatterne i denne boka går ikke så langt inn i dette spenningsfeltet. I stedet står de – som Calvin – på den ene siden i en *politisk essensialisme*, der den maskulinistiske makten entydiggjøres og fornektes. På den andre siden foretar de teoretisk snertne forskyvninger og analyser av marginale erfaringer som for eksempel den penetrerbare sårbarhet hos homofile menn. Jeg savner analyser av motsigelser i det mannlige; av sprekken i makten og dermed også endringspotensialene. Slik jeg ser det blir dette vanskelig å gripe fordi man i utgangspunktet har fjernet seg fra et konkret og nyanserbart begrep om makt og i stedet blir hengende mellom makt som abstrakt organiserende prinsipp og makt som entydig og manifest.

Maskulinitetens krise – og endringspotensialet som ble vekk

Bokas ønske om å sprengne rammene for stivnede polariseringer og vise oss vei ut av maskulinitetens og feminismens krise handler vel i bunn og grunn om hvordan man skal gripe muligheter for endring. Å gripe endringer i virkeligheten krever kanskje modeller og metodiske redskaper som tar utgangspunkt i en analyse av «virkelige» strukturer og endringspotensialer. Slik endring er imidlertid – slik jeg leser det – ikke et tema i boka. Artiklene går ikke inn i pågående eller mulige forandringer av maktrelasjonen mellom kjønnene, men blir i stedet stående å spinne mellom ulike teoretiske begreper og politiske posisjoner. Artikkelforfatterne videreutvikler dekonstruktivistiske tilnærminger og viser en variasjon i tilgjengelige posisjoner mellom forestillingene om essensielle kjønn og utopier om fravær av dominans. Men de viser oss ikke veien ut av de strukturene og institusjonene den normative maskuliniteten formes innenfor. Dermed kommer vi slik jeg ser det ikke nærmere noen mulige gjensidige overskridelser mellom feministisk teori og maskulinitetsstudier, mellom maskuliniteter og femininiteter. For et slikt overskridende potensiale ligger ikke i å veksle mellom «politisk essensialisme» i det ene øyeblikket og teoretisk konstruktivismen i det neste. I stedet må vi gå inn i de motsigelsesforhold det mannlige konstitueres gjennom; i rommet mellom maskulinitetens abstrakte dominans og menns levde erfaring.

Likevel: Kanskje nettopp fordi dette spenningsforholdet mellom maskulinitet som dominans og som mannlig subjektivitet er så tydelig, reiser denne boka en rekke viktige forskningspolitiske, samfunnsmessige og teoretiske utfordringer innenfor det som – etter en del debatt – har fått betegnelsen «kvinne- og kjønnsforskningen». Gardiner peker på spenstige dilemmaer og analytiske utfordringer, og meisler ut et potensielt kontroversielt program for videreutvikling og nyanseering av våre forståelser av kjønn gjennom en bedre dialog mellom feministisk teori og maskulinitetsstudier.

Note

1. Gjennombruddet målt i antall bøker og artikler kan tidfestes til siste halvdel av 90-tallet (Johansson 2000).

Litteratur

- Borchgrevink, Tordis 1987. *Kjærlighetens dikatur. Kjønn, arbeid og modernitet*. Magistergradsavhandling i sosialantropologi, Universitetet i Oslo.
- Ekenstam, Claes mfl. (red.) 1998. *Rädd at falla: Studier i manlighet*. Gidlunds förlag, Hedemora.
- Holter, Øystein Gullvåg og Helene Aarseth 1993. *Menns livssammenheng*. Gyldendal, Oslo.
- Johansson, Thomas 2000. *Det första könet? Mansforskning som reflexiv praktik*. Studentlitteratur, Lund.
- Nordberg, Marie 2000. Hegemonibegreppet och hegemonier inom mansforskningsfeltet. I Per Folkesson mfl: *Hegemoni och mansforskning. Rapport från nordiska workshopen i Karlstad 19.–21. mars 1999*, Karlstad universitet.
- Widerberg, Karin 1987. Till en teori om kvinnoförtryck – barriärer och öppningar. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2–3.

Opplevelse av kjønn

Ved Linda Marie Rustad

Elsa Almås og Esben Esther Pirelli Benestad:

Kjønn i bevegelse

Universitetsforlaget, 2001

Kjønn i bevegelse er en bok som står i opplysningsarbeidets tjeneste. Som sexologer og familieterapeuter bringer forfatterne med seg interessante refleksjoner inn i debatter som for kvinne- og kjønnsforskere nok er kjent stoff, men som for medisinerne, psykologer og pedagoger kan virke urovekkende og provoserende. Kjønn er jo ikke lenger det det engang var eller kanskje noen gang har vært.

En av bokens overordnede intensjoner er å belyse kulturens normative oppfatning av kjønn, og hvordan det normative strider imot det mangfold som faktisk eksisterer. Forfatterne foretar bokstavelig talt en reise i ulike seksualitetsuttrykk og erfaringer som en slags dokumentasjon på at mangfoldet er kommet for å bli. I boken anvendes Pirelli Benestads transvetisme dessuten som eksempel for å problematisere det å ha en kjønnsopplevelse som ikke harmoniserer med kulturens normative oppfattelse av at de ytre kjønnskarakteristika må korrespondere med den indre opplevelsen av kjønn. I

forlengelsen av dette etterspør forfatterne metoder for å innlemme de subjektive kjønns erfaringene i medisinen og psykologiens vitenskapeliggjøring av kjønn. I diskusjonen om et mulig misforhold mellom den personlige kjønns erfaring og vitenskapeliggjøringen av kjønn trekker forfatterne veksler på egne erfaringer. Almås vies et kapittel hvor hun beskriver hvordan møtet med ektefellen Pirelli Benestad utfordret hennes forståelse av psykologiens tematisering av kjønn og seksualitet. Boken bygger således på både et sterkt faglig ønske om å skape brudd i hegemoniske kjønnsforståelser som råder i kulturen, representert ved medisinen og psykologiens diskurser, og forfatternes personlige erfaringer.

En fortelling om tilblivelsen av kjønn

For en som har oppholdt seg i kvinne- og kjønns forskningsmiljøet, er det besnærende å lese en bok om kjønn og seksualitet som ikke forholder seg til dette miljøets faglige diskusjoner. Forholdet mellom kultur og biologi, om essensialisme og forståelser av kjønn, diskuteres grundig, men ut fra en annen referanse-

ramme. Dette gjør boken interessant; det føles befriende å lese om biologi, om hormoner og gener, om x'er og y'er, som faktiske og tilstedeværende uten at det reflekteres over om synspunktene er politisk korrekte eller ikke. Forfatterne beskriver hvilke prosesser som pågår i fosterlivet for at et spedbarn skal få manne-like eller kvinne-like kjønns-karakteristika. Ikke minst beskriver de alle de varianter av x'er og y'er som befinner seg i et biologisk mangfold av friske, livsnyttende, kjønnede, og seksuelt aktive mennesker. Veien til mangfold starter på cellenivå, det er en begynnelse uten slutt.

Forholdet mellom kultur og natur diskuteres flere steder i boken. Selv om forfatterne legger størst vekt på den personlige opplevelse av kjønnsstilhørighet, er de åpne for at biologi kan ha en større betydning når det gjelder retningen kjønnsstilhørigheten tar enn det som er akseptabelt innen mer sosialkonstruktivistiske fortolkninger. Samtidig er de redd for den deterministiske holdning som kan ligge i fortolkningen av biologiens betydning. Dette gjelder særlig faren for kjønnsstereotyper som nettopp forhindrer det kjønns-mangfold forfatterne tar til orde for. I beskrivelsene sine av forholdet mellom kultur og biologi nevnes fenomenologien som en mulighet for å oppheve polariteten. De tilslutter seg fenomenologiens vekt på erfaring og opplevelse, noe som framgår av deres løsning på hva ved kjønn som er essensielt:

Mens mange har problemer med essensialistiske standpunkter, fordi de representerer en form for gammeldarwinisme, hvor et menneskes skjebne er determinert av den biologi man er gitt fra fødselen, vil vi hevde at essens rett og slett representerer de deler av oss som forandrer seg minst eller langsomst. Over tid vil det være deler av oss som oppleves som essensielle, fordi de erfares uforanderlige. Essen-

sielle egenskaper kan være psykologiske såvel som biologiske. (S. 77)

I så måte vil for eksempel en transseksuell nettopp oppleve sin indre opplevelse av kjønn som mer essensiell enn kroppens ytre kjennetegn. Opplevelsen av den kjønnede kroppen framstår som mindre determinerende enn den indre opplevelse av kjønnsstilhørighet.

Kjønnsstilhørighet og kjønns-bekreftelse

På slutten av boken skisserer forfatterne opp en slags modell som både viser mangfoldet av ulike muligheter av kjønnsstilhørighet samt forbindelsene mellom kjønnsbekreftelse (det ytre) og kjønnsstilhørighet (det indre). Modellen er et forsøk på å imøtekomme behovet for å skape modeller som tar høyde for ulike subjektive opplevelser av kjønnsstilhørighet. Samtidig poengteres det at modellen ikke representerer virkeligheten, at modellene må være dynamiske og under stadig revurdering. Opp mot en forståelse av kjønn grunnlagt i heteronormativitet foreslår forfatterne en modell bestående av åtte elementer som alle på ulikt vis handler om kjønnsbekreftelse.

1. *Somatisk kjønn* er det synlige kjønnnet. Altså hvordan kroppskjønnnet oppfattes av andre. Det er det somatiske kjønn som kjønns-plasserer oss ved fødselen og som slik gir oss en kjønnsbekreftelse som enten mann eller kvinne. Vesten har hatt en rigid oppfattelse av den somatiske kroppen. Veien til avvik er kort. Det somatiske kjønnnet er i dag gjenstand for store endringer, nettopp for å tilpasses kulturens normative somatiske kjønn. Her foreslår forfatterne at de kulturelle omgivelsene bør være mer tålmodige for å se hvordan den somatiske kroppen samspiller med andre sider

som er viktig for opplevelsen av kjønn. Dette betyr at det somatiske kjønnnet kan åpne opp for variasjon av kjønnsuttrykk hvis kulturen tillater det.

2. *Forplantningskjønn* er en side av kjønnnet som i kulturen anses for å være veldig viktig for kjønnsbekreftelsen. Medisinen og psykologien har satt forplantningskjønn i høysetet, noe som har sammenheng med en heteronormativ forståelse av kjønn. Forplantningskjønn har høy status og virker ekskluderende.
3. *Kjønnsidentitet* er en side ved kjønnnet som ikke kan sees. Kjønnsidentitet beskrives som en personlighetsegenskap som kan være et resultat av genetiske disposisjoner, av påvirkning før eller etter fødselen og/eller utviklet i møte med omgivelsene. Kjønnsidentitet er en sterk drivkraft. Og forfatterne viser hvordan tanken om kjønnsidentitet ofte divergerer i teori og på subjektivt nivå. For eksempel diskuteres forholdet mellom identitet som et resultat av noe indre eller av ytre påvirkning. Forfatternes standpunkt er at identitet utvikles gjennom et samspill mellom ytre bekreftelse og indre fortolkning.
4. *Kroppsbvissthet* er individets opplevelse av egen kropp. Dette eksemplifiseres med menns bevissthet om egen penis og seksualitet mens kvinner har en større bevissthet om eget speilbilde. Her finnes utallige varianter, for eksempel nevnes hermafroditter, eller transseksuelle som har valgt å beholde penis, men har operert inn brystproteser og foretatt hormonell påvirkning.
5. *Kroppsbilde* er den kjønnsbekreftelse som lettest lar seg manipulere. Dette er kjønnets overflate, staffasje, noe som forfatterne viser har stor betyd-

ning for kjønnsbekreftelsen. Samtidig hevder de at staffasje ikke alltid klarer å skjule somatikken bak. Her kan maskuliniteten og femininiteten reduseres eller økes eller blandes, variantene er mange.

6. *Kjønnsrolle* er ikke så viktig som det en gang var for å bekrefte kjønn, hevder forfatterne. Kjønnsroller kleber ikke lenger i like stor grad til det somatiske kjønnnet. Samtidig finnes noe som heter rolletransing. Og eksemplet som nevnes er en somatisk kvinne som klatrer i fjell med det ønske at de som observerer fjellklatringen skal tro det er en mann.
7. *Seksuell orientering og partnervalg* kan både rettes mot somatiske menn eller somatiske kvinner eller mot individuelle egenskaper. Et eksempel er en somatisk mann som har en kvinnelig kjønnsidentitet og som tenner på menn som har en heteroseksuell orientering. Et annet eksempel er når en kvinne som gifter seg med en mann som senere foretar kjønnskifteoperasjon, ikke opplever seg selv som lesbisk i den nye relasjonen. Forfatterne tilbakeviser sterkt den darwinistiske tanken om at seksuell orientering handler om forplantning. Opprettholdelse av arten menneske må altså ikke blandes sammen med seksuell orientering.
8. *Seksuelle tenningsmønstre* er uavhengig av de andre sidene ved kjønnsbekreftelsen. Her rettes seksualiteten mot situasjoner og/eller objekter.

Kategorisering og ønske om normbrudd

Et av bokens siktemål er å vise at dagens medisinske og psykologiske diskurser kommer til kort i sine beskrivelser av det

kjønnsmangfold som eksisterer empirisk. Dette gjøres blant annet gjennom å vise at det foreligger et misforhold mellom den subjektive kjønns erfaring og forskning på kjønn. Ofte ser vi at teori blir stående alene som grunnlag for forståelsen av et fenomen, og de subjektive erfaringer forlates eller neglisjeres som medspillere i slike forståelsesprosesser. Slik blir teori nærmest framstilt som en ontologi eller værensbeskrivelse heller enn et redskap for økt forståelse av fenomenet.

Forfatterne viser at det ikke er lett å integrere den subjektive opplevelse når man samtidig ønsker å utvikle mer generell teori for å forstå kjønn. Utfordringen som italesettes i boken, er å utvikle metoder som favner spennvidden mellom det personlige og det generelle. Selv forsøker de å utvide analyseapparatet ved å konstruere nye identitetskategoriseringer samt vise til kjønnskategorier som nok ikke er særlig kjent for allmennheten. Men her støter forfatterne på et problem som ikke diskuteres i boken. Selv tilslutter de seg 90-tallets oppmerksomhet mot «queer theory». Men i stedet for å diskutere subversive muligheter ved et *queer*-

perspektiv, appliseres *queer* som en ny identitet. I stedet for å betrakte *queer* som en evig destabilisering av enhver form for normdannelse, det være seg subkulturelle så vel som hegemoniske normer, etableres altså *queer* som en identitet for de som ikke befinner seg innenfor den kulturelt hegemoniske forståelsen av hva kjønn er. Dette bekreftes ytterligere i deres streben etter nykategoriseringer. Kategoriseringer er nødvendig med tanke på rettighetspolitiske spørsmål, noe forfatterne også påpeker. Men ligger det ikke en frihet i det å unndra seg kategorisering og italesettelse? Kan man unnslipe normeringskravene ved å stadig finne nye kategorier eller å streve etter å italesette enhver opplevelse? Et sentralt trekk ved et *queer*-perspektiv er nettopp å utforske muligheten av en slik unnsliplingsmulighet. Når forfatterne nitid forsøker å finne dekkende kategorier på mangfoldet av forbindelseslinjer mellom ulike variasjoner av kropp og opplevelse, blir spørsmålet om dette er en vellykket strategi med henblikk på ønsket om å unnslipe kulturens normative forståelse av kjønn.

Frivillig organisering som kanal for kvinners politiske innflytelse

Ved Line Nyhagen Predelli

Nina Berven og Per Selle (red.):
Svekket kvinnemakt? De frivillige organisasjonene og velferdsstaten
Gyldendal Norsk Forlag, 2001

Boken *Svekket kvinnemakt?* er utkommet som en del av Makt- og demokratiutredningen (1998–2003). Som sådan skaper den forventninger hos leseren til at dagsaktuelle temaer knyttet til emnet kvinner og makt blir grundig diskutert. Disse forventningene innfris imidlertid kun i begrenset grad. Boken diskuterer stort sett historiske utviklingstrekk, og relevansen for analyser av maktforhold i dagens samfunn er ikke alltid klar. Nina Berven og Per Selle har redigert boken, som inneholder et kapittel om kvinner som politiske aktører før og etter stemmeretten, to kapitler om sanitetskvinner, et om kvinners arbeid mot tuberkulose, et om offentlig hjemmebasert omsorg, et om husmorarbeid og lønnsarbeid for kvinner, og et om utviklingen av rettigheter for småbarnsforeldre. Først i bokens

siste kapittel diskuteres aktuelle endringer i kvinners deltakelse i frivillige organisasjoner. Som publikasjon i Maktutredningen virker boken noe tilfeldig. Når dette er sagt, har den likevel stor leseverdi, men med et annet utgangspunkt. Lest som et bidrag til en historisk gjennomgang av kvinners arbeid i enkelte frivillige organisasjoner og disse organisasjonenes innflytelse på velferdsstaten, fungerer boken ganske godt. Nedenfor skal jeg gå gjennom og knytte noen kommentarer til hvert enkelt av bidragene i boken.

I innledningskapittelet argumenterer Berven og Selle for å gi «sivilsamfunnet teoretisk status på linje med stat og marked». Når organisasjonssamfunnets rolle og betydning «oppgraderes» på denne måten, får det også følger for analyser av kvinners betydning for samfunnsutviklingen. Nettopp i organisasjonssamfunnet har kvinner spilt en svært viktig rolle, og frivillige organisasjoner har i mange tilfeller påskyndet utviklingen av velferdsstaten. Dette har særlig foregått gjennom uformelle strukturer, og ikke i mer for-

melle, korporative strukturer. Et interessant perspektiv som bringes inn for å forstå samspillet mellom kvinneorganisasjoner og staten, er forestillingen om et *politisk rom*, som hentes fra de amerikanske forskerne Theda Skocpol og Kathryn Sklar. Begrepet defineres ikke klart av Berven og Selle, men i et annet arbeid har Berven, med referanse til Skocpol,¹ definert det som «the fit between political institutions and group capacities». Begrepet kan brukes for å forstå under hvilke betingelser organisasjoner har muligheter til å utøve innflytelse på offentlig politikk. Et politisk rom kan bli *tildelt* organisasjonene av staten, eller organisasjonene kan selv *skape* seg et slikt rom for innflytelse. Videre legger Berven og Selle opp til at begreper som «idé- eller definisjonsmakt», i kontrast til «beslutningsmakt», er nyttige for å forstå kvinne-dominerte organisasjoners rolle som premissleverandører i offentlig politikk. De peker også på at samarbeid og integrasjon, og ikke konflikt, har dominert relasjonene mellom frivillige organisasjoner og staten. Men fra et ganske tett samarbeid, har organisasjonene nå fått en mer marginal rolle i forhold til utviklingen av politikk, hevder Berven og Selle. Dette skal ha sin årsak i at organisasjonene er gammeldagse og ikke har tilpasset seg nye omgivelser. Berven og Selles perspektiv gir en god oppsummering av hvordan forskere i dag analyserer kvinners rolle i utviklingen av velferdssamfunnet. Jeg har kun to innvendinger til fremstillingen: For det første nevnes ikke minoritetskvinner med et ord, selv om disse i løpet av de siste 25 årene har vært med på å påvirke og forandre innholdet i velferdsstaten. For det andre er det ikke helt klart hvem Berven og Selle argumenter *mot*: Hvem er det som ikke har sett at kvinner har hatt en viktig rolle gjennom sivilsamfunnet, og hvem er det som regner kvinneorganisasjoner på helse- og sosialfeltet som «sosialklubber»? Her synes fremstillingen å være

preget av stråmannsargumentasjon. Den ville ha styrket seg på henvisninger til konkrete arbeider.

Kari Melby viser gjennom flere eksempler fra de første tiårene av 1900-tallet at kvinner har vært viktige politiske aktører både før og etter de fikk tildelt stemmerett. Melby gjør også interessante koblinger mellom nasjonskamp og feminisme, og spør om innføringen av stemmerett for kvinner utgjorde en tidlig form for «statsfeminisme». Også gjennom eksempelet om ekteskapsreformen kort etter stemmerettsreformen, spør Melby om «staten dermed ble en alliert i et feministisk prosjekt». Videre diskuterer hun muligheten for at en «kvinnelighetsstrategi» kan ha hatt et frigjørende potensial for kvinner. Dermed plasserer Melby seg sentralt i dagens debatt blant kvinne- og kjønnsforskere, hvor et av hovedskilene går mellom forskere som fremhever betydningen av patriarkalske strukturer og de *begrensninger* disse skaper for kvinners handling, og forskere som fremhever betydningen av kvinners egen aktive deltakelse og *muligheter* innen ulike patriarkalske kjønnsregimer. Når Melby slår fast at de frivillige organisasjonene var den viktigste «offentlige og politiske arena» for kvinner frem til 1970-tallet, blir imidlertid følgende spørsmål stående igjen: Hvordan er dette i dag?

Både Bjarnar, Berven og Blom har valgt å skrive om sanitetskvinnene i sine bidrag. Dermed blir det en del overlapping mellom kapitlene, og leseren må finne seg i at de samme faktaopplysninger og analyser går igjen. Ove Bjarnars teser er at sanitetskvinnenes arbeid i det stille faktisk var en strategi som førte til innflytelse, og at Norske Kvinners Sanitetsforening har vært «en viktig bevegelse i arbeidet for kvinnefrigjøring».² Han viser at sanitetskvinnene hadde definitivt makt gjennom å definere hvilke behov velferdsstaten måtte fylle. Fremstillingen svekkes imidlertid ved at Bjarnar er mest opptatt av kjønn som en

variabel i samfunnsforskningen (s. 69–70). Denne snevre tilnærmingen finner vi igjen hos Blom, som hevder at kjønn var en viktig variabel i analysen av det danske tuberkulosearbeidet (s. 125). Kjønn er imidlertid langt mer enn en variabel; som sosial konstruksjon formidler det størrelser som identiteter, symboler og strukturer. I tillegg skriver Bjarnar at kjønn som variabel er mer «objektiv» enn størrelser som gruppe, klasse og sosial status. Dette indikerer at Bjarnar ikke har fått med seg den faglige diskusjonen om kjønn som en sosial, flytende og foranderlig kategori.

Bervens kapittel overlapper Bjarnars noe, men fornyer diskursen gjennom en sammenlikning av den kvinneedominerte Sanitetsforeningen med den mannsdominerte Nasjonalforeningen for folkehelsen. Bidraget fokuserer på betydningen av kjønn og profesjon som utgangspunkt for organisasjonenes forhold til det offentlige. Mens Sanitetsforeningen fokuserte på kvinners egenskaper i omsorgsarbeid, la Nasjonalforeningen vekt på medisinsk ekspertise. Begge klarte å skape seg handlingsrom for innflytelse på offentlig politikk. Berven trekker også tråder fra sin analyse til dagens kontekst, og hevder at en ensidig vektlegging av henholdsvis kjønn og profesjonalitet i dag resulterer i «meningsvegring og økende grad av usynlighet». Å tviholde på forestillinger om en egen «kvinnekultur» og «verdifri» profesjonalitet har bidratt til denne utviklingen. Berven påpeker at organisasjonene finner det «vanskeligere enn noen gang å nå frem og bli hørt» – på tross av at staten har «gjenoppdaget» de frivillige organisasjonenes rolle i velferdssamfunnet. Skyldes dette at organisasjonene har blitt «kulturelt gammeldagse», for å bruke Bervens uttrykk, og dermed er mindre relevante? Eller har kjønn i dag, som Berven sier, blitt en mindre relevant kategori? Her mener jeg det ville vært på sin plass å spørre om kjønn heller har blitt relevant på andre og nye måter. I kjølvannet

av Bervens analyse ligger det også et viktig forskningsfelt: i hvilken grad har de kvinneedominerte organisasjonene i dag kontakt og samarbeid med myndighetene?³

Ida Blom skriver om klasse og kjønn i forbindelse med arbeidet mot tuberkulose i Norge og Danmark, og er i likhet med Melby opptatt av de første tiårene av 1900-tallet. De danske og norske nasjonalforeningene mot tuberkulose var begge utpregede maskuline arenaer, viser Blom. Jeg savner imidlertid en diskusjon av i hvilken grad det foregikk forhandlinger om kjønn på disse arenaene. Videre diskuterer Blom i hvilken grad det fantes koblinger mellom de frivillige organisasjonene mot tuberkulose og sosialdemokratene. Hennes fremstilling handler mer om ulike politiske partiers ideologier enn om klasserelasjoner i de organisasjonene som arbeidet mot tuberkulose. Mer interessant blir det når Blom forsøker å vise at «det frivillige omsorgssystemet i Norge var en kjønnsblandet arena», mens det i Danmark var «primært et maskulint foretakende» (s. 123). Verdien av komparative analyser illustreres svært godt i denne delen av Bloms bidrag. I Danmark, sier Blom, måtte man faktisk «være mann for å delta både i det frivillige og i det offentlige omsorgssystems kamp mot sykdommene»! I Norge, derimot, var både kvinner og menn aktive i det samme arbeidet, men her kom det til konflikt mellom to organisasjoner som var dominert av henholdsvis kvinner og menn. Mens Melby avsluttet sine empiriske eksempler med hentydninger til statsfeminisme, velger Blom å bruke begrepet «offentlig patriarkat» for å beskrive det offentlige (i Norge og Danmark) og frivillige (i Danmark) omsorgssystemet. I sin artikkel hevder faktisk Melby at «patriarkatet falt» med de nye ekteskapslovene av 1918, og hun mener at kvinner hadde innflytelse på dette reformarbeidet som medførte økt likestilling av gifte kvinner og menn (s. 45). Blom ser der-

imot ut til å ha et annet inntak til forståelsen av staten og det offentlige, men fordi hun kun nevner dette kort på slutten av sitt kapittel, blir leseren sittende igjen med et uforløst ønske om flere refleksjoner omkring hennes analytiske perspektiv.

I sitt bidrag beskriver Kari Wærness utviklingen av offentlig hjemmebasert omsorg i Norge, Sverige og Finland. Kapitlet består stort sett av en empirisk gjennomgang som bl.a. illustrerer graden av profesjonalisering i den hjemmebaserte omsorgen i de ulike land. Wærness' bidrag er i liten grad relatert til kvinners eventuelle makt og til frivillige organisasjoner. Mitt spørsmål er hvorfor redaktørene har tatt med dette bidraget i boken.

Nina Raaum bidrar med refleksjoner over kjønn, arbeid og politikk i kapitlet «Norske likestillingsparadokser?». I tillegg til velformulerte analyser, presenterer Raaum en rekke faktiske opplysninger, noen kanskje mer overraskende enn andre. For eksempel var det så sent som i 1998 kun 6 % kvinner blant departementsråder, 15 % blant ekspedisjonssjefer og 16 % blant etatslederne. Disse faktaene inngår i et paradoks som består i at kvinner har oppnådd sentrale politiske roller, mens de er dårlig representert i arbeidslivets ledelse. Et sentralt poeng hos Raaum er å vise at «deltakelse i arbeidslivet er et grunnleggende aspekt ved medborgerskapet», og at «yrkeslivet dessuten [er] en stadig viktigere innfallsport for politisk innflytelse» (s. 156). Når kvinner i stor grad deltar på arbeidsmarkedet, men, som Raaum viser, arbeider mye deltid og er fraværende i arbeidslivets ledelse, er det etter mitt syn betimelig å spørre om forutsetningene for å utøve medborgerskap gjennom yrkeslivet er forskjellige for kvinner og menn. På denne måten knyttes Raaums bidrag opp til aktuelle maktforhold. Raaum viser også at komplementære kjønnsnormer, som understreker kjønnes ulike og gjensidig utfyllende roller i samfunnet»

(s. 156), i stor grad har blitt institusjonalisert på det norske arbeidsmarkedet, og at forskjellsretorikken også brukes aktivt i partipolitikken. I likhet med Wærness' omhandler Raaums bidrag i liten grad de frivillige organisasjonene. En strammere jobb fra redaktørenes side ville ha gjort boken mer enhetlig og «to the point».

Den samme innvendingen kan rettes mot Anne-Hilde Nagels bidrag om kjønnsdiskriminering av fedre. Hennes kapittel omtaler heller ikke de frivillige organisasjonene. I stedet gir hun en veldig detaljert beskrivelse av utviklingen i rettigheter for menn og kvinner som småbarnsforeldre. Denne utviklingen kan ifølge Nagel forstås som «en overgang fra en *velferdsfeministisk* til en *likerettsfeministisk* tenkemåte».

I det siste kapitlet, som boken for øvrig har hentet sin tittel fra, fremsetter Dag Wollebæk og Per Selle en tese om svekket kvinnemakt innen frivillig sektor, både ved at kvinnedominererte organisasjoner er i tilbakegang, og ved at kvinneorganisasjonenes betydning som kanal for innflytelse på offentlig politikk er svekket. Forskerne har et særlig fokus på perioden 1980–2000, og mener det er sannsynlig at «svekkelsen av de kvinnedominererte bevegelsene innebærer svekket kvinnemakt innen frivillig sektor – om man ser på kvinner som *gruppe*», og videre at «kvinner som kategori blir mindre synlige, og [...] også mindre viktige, i organisert aktivitet» (s. 249).

Disse konklusjonene reiser imidlertid flere spørsmål. For det første kan kvinners deltakelsesmønster ha endret seg, slik at nedgangen i frivillig sektor balanseres av økt deltakelse i andre typer virksomheter. Det kan hende at kvinners økte deltakelse i arbeidsmarkedet har medført en annen type «medborgerskap» som gjør at kvinner får sin stemme hørt gjennom andre fora enn frivillige organisasjoner. I sitt kapittel hevder som nevnt Raaum at selve yrkeslivet «er en stadig viktigere innfallsport for politisk innflytelse» (s.

156). For det andre kan vi spørre om i hvilken grad et analytisk perspektiv på kvinner som en enhetlig gruppe er hensiktsmessig i studier av sivilsamfunnet. I noen tilfeller vil et slikt perspektiv komme til kort, fordi det ikke fanger opp ulikheter mellom forskjellige grupper av kvinner. Det kan godt være at Wollebæk og Selle har rett i sine konklusjoner, men en mer detaljert gjennomgang av kvinners faktiske deltakelse i frivillig virksomhet vil kunne avdekke viktige nyanser og forskjeller mellom kvinner med ulik etnisk og/eller nasjonal bakgrunn. Som gruppe⁴ er minoritetskvinner relativt synlige i dagens norske samfunnsdebatt, men de er fraværende i denne boken om kvinnemakt, frivillige organisasjoner og velferdsstaten.

Jeg vil hevde at hvis betydningen av den frivillige sektoren for utviklingen av velferdsstaten skal tas på alvor, må også minoritetskvinners tilstedeværelse i Norge og deres påvirkning på utviklingen av velferdsstaten de siste 25 år inkluderes i analysen. Et annet aktuelt spørsmål i relasjon til Wollebæk og Selles bidrag er i hvilken grad påstanden om et «bortfall [...] av kvinnes organisasjonssamfunn» (ibid.) også er gyldig for kvinner med innvandrings- og minoritetsbakgrunn. Wollebæk og Selle mener også å ha observert at «[r]ene kvinnelag er [...] en organisasjonsform som så godt som ingen i dag velger. Det er få nystiftelser – med unntak av ett og annet damekor eller fagforeninger på kvinnearbeidsplasser [...]» (s. 238–239). Som en generell utviklingstrend kan dette bildet være riktig, men å bare nevne damekor og fagforeninger som unntak fremstår som for lite nyansert i forhold til utviklingsprosesser i ulike minoritetsmiljøer siden midten av 1970-tallet. I takt med økt kvinnelig innvandring til Norge, har minoritetskvinner i løpet av de siste 25 årene dannet en rekke «damelag», foreninger og organisasjoner med ulike formål. Målsettingene spenner fra religiøse

og kulturelle, til sosiale og politiske, og graden av formell organisering varierer. Når denne flerkulturelle virkeligheten i det sivile samfunn tas på alvor, vil det måtte få effekter på innholdet i samfunnsvitenskapelige analyser. Det er besnærende at ordene *minoritet* og *etnisitet* nærmest er fraværende i analyser av frivillig sektor, eller «sivilsamfunnet»/«organisasjonssamfunnet», som Berven og Selle bruker som overlappende begreper. I Norge finnes det trolig over 800 organisasjoner som arbeider for innvandrere og deres interesser (jf. Allern mfl. 2001). Det å overse minoritetskvinner er dog ikke spesielt for Berven og Selles bok, men er et gjennomgående trekk også i arbeider fra kvinne- og kjønnsforskere.

Noter

1. Se Berven 2000 og Skocpol 1992:54.
2. En parallell til Bjarnars analyse finnes i Nyhagen Predelli (1998), som omhandler kvinner i den norske misjonsbevegelsen i Norge og på Madagaskar i perioden 1870–1910.
3. For en studie av minoritetskvinners organisasjoner og deres kontakt og samarbeid med myndighetene, se Nyhagen Predelli (kommer i februar 2003).
4. Selvfølgelig er heller ikke «minoritetskvinner» en enhetlig gruppe. Det er f.eks. avdekket forskjeller i valgdeltakelse både mellom minoritetskvinner med ulik landbakgrunn og blant kvinner med samme landbakgrunn (se Bjørklund og Kval 2001, Tøgeby 2000).

Litteratur

- Allern, Elin Haugsgjerd, Marit Helgesen og Line Nyhagen Predelli 2001. *Mellom konflikt og integrasjon. Evaluering av Kontaktutvalget mellom innvandrere og myndighetene*. NIBR Prosjektrapport 2001:1, Oslo.
- Berven, Nina 2000. *Frivillig organisering, makt og demokrati – om betydningen av ulike perspektiv*. LOS-senter Notat 0014, Bergen.
- Bjørklund, Tor og Karl-Eirik Kval 2001. *Innvandrere og lokalvalget 1999*. Institutt for samfunnsforskning, Oslo.
- Nyhagen Predelli, Line 1998. *Contested Patriarchy and Missionary Feminism. The Norwegian*

- Missionary Society in Nineteenth Century Norway and Madagascar.* Upublicert Ph.D.-avhandling. University of Southern California, Los Angeles (kommer som bok fra The Edwin Mellen Press).
- Nyhagen Predelli, Line (publiseres i mars 2003). *Økt kvinnemakt? Minoritetskvinnens organisering, deltagelse og innflytelse på offentlig politikk.* Rapport i Makt- og demokratiutredningen.
- Skocpol, Theda 1992. *Protecting Soldiers and Mothers. The Political Origins of Social Policy in the United States.* The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Togeby, Lise 2000. Kan kvinner også stemme? Om politisk mobilisering af de etniske minoriteters kvinder. I Peter Kurruld-Klitgaard, Lars Bille og Tom Bryder (red.): *Valg, vælgere og vælferdsstat. Festschrift til Hans Jørgen Nielsen.* Forlaget Politiske Studier, København.

Feministisk endringsvilje i bokform

Ved Turid Markussen

Kristin Asdal, Brita Brenna og Ingunn Moser (red.):
Teknovitenskapelige kulturer
 Spartacus, Oslo 2001

En søken etter alternative vitenskapsforståelser og -praksiser preger boka *Teknovitenskapelige kulturer* og den forskningstradisjon den presenterer: det tverrfaglige feltet vitenskaps- og teknologistudier (STS – *science and technology studies*). Ikke minst preges de deler av STS-feltet der redaktørene mener kraften og dynamikken i feltet ligger i dag, av en slik søken, i såkalt aktør-nettverkorienterte studier og i feministiske arbeider med bakgrunn i kulturstudietradisjonen (*cultural studies*). *Teknovitenskapelige kulturer* er en oversatt og redigert samling tekster av sentrale franske, britiske og amerikanske STS-forskere, med særlig vekt nettopp på aktør-nettverksteori og feministiske vitenskaps- og teknologistudier. Målsettingen er todelt: Boka skal introdusere norske lesere for viktige diskusjoner innen STS, og den skal bidra til nye begreper som bedre setter oss i stand til å forstå og praktisere teknovitenskap.

Disse to målsettingene er tett integrerte, og tekstene er følgelig valgt spesielt ut fra det politiske engasjementet de er preget av og ambisjonene forfatterne har om selv «å delta i», og bidra til å «forme og forandre», de praksiser som studeres (s. 11). Dette er engasjement og ambisjoner redaktørene deler, og som introduksjon betraktet er boka følgelig ikke ment som en nøytral gjengivelse av et felt, men heller som et forsøk på selv å gi form til og videreutvikle det felt den omhandler.

Denne forskningsendrende motivasjonen henter sin begrunnelse i feltet selv: En tar utgangspunkt i en forståelse av at det ikke fins tette skott mellom vitenskap og teknologi (eller anvendt vitenskap), og – i forlengelsen av det – heller ikke mellom vitenskap og samfunn. Det vektlegges hvordan vitenskapelige praksiser er materielt produktive, og dermed selv er sammenvevd med, utgjør og skaper teknologi, og hvordan vitenskap derigjennom griper endrende inn i verden, skaper virkeligheter heller enn passivt å oppdage eller avdekke dem. En slik forståelse har den implikasjon at vi som «vitenskapere» må medreflektere oss selv som grunnleggende implisert i den

«viten» vi skaper, og begrepene som betegner våre praksiser må også overskride de operative grenser mellom vitenskap, teknologi og samfunn.

Redaktørenes intervensjoner understrekes av bokens uvanlig omfattende introduksjon. Med sine nærmere 70 sider (over 80 om noteapparatet tas med) skaper den en fyldig kontekst for bokens øvrige tekster, i form av å kontekstualisere den enkelte forfatter i en historie om STS-feltet og sette dem i relasjon til hverandre. Noteapparatet er solid og gjennomarbeidet og gir også gode utgangspunkt for videre lesing. Jeg fokuserer i fortsettelsen i hovedsak på introduksjonen, ikke bare fordi det ville føre for langt å «anmelde» alle artiklene som selvstendige bidrag, men fordi introduksjonen (sammen med utvalget artikler) gjennom sin spesifikke historie om vitenskaps- og teknologistudiene utgjør en selvstendig forståelse av og intervensjon i feltet.

Introduksjonen – en fortelling om bokens artikler

En klar styrke ved introduksjonen og utvalget tekster er at feministiske forskningstradisjoner gis en sentral plass i fortellingen om feltet. Til tross for at feministiske motivasjoner har spilt helt sentrale roller i utviklingen av STS-feltet, er det også i dette feltet klare tendenser til å relegere feministiske bidrag til bisetninger og fotnoter. Ei så her. Det vises til tidlige forløpere til feministisk STS, eksempelvis blant feministiske biologer, i økofeministisk filosofi, og i arbeidslivsforskningens fokus på nye husholdsteknologier og skillet mellom lønnet og ulønnet arbeid (s. 19). Men ikke minst vises det til feministiske tradisjoner som etter hvert har fått bredere gjennomslag i feltet, knyttet til utfordringen av ideen om forskeren som nøytral. I og med den refleksivi-

ve vendingen i STS-feltet, der en begynte å problematisere også egen forskerposisjon, lå det godt til rette for at feministisk vitenskapsteori i større grad skulle bli integrert i feltet. Spesielt blir Donna Haraway viktig her, idet hun skaper forbindelser mellom standpunktfeminismen, som hevder at en ser bedre fra undertrykte ståsteder og søker å gi stemme til undertrykte liv og erfaringer, og mer poststrukturalistiske posisjoner, der en unngår å privilegere spesifikke posisjoner, men heller skaper rom for flere fortellinger (s. 26).

Forholdet til bokens andre hovedinspirasjonskilde, aktør-nettverksteori (ANT), er mer ambivalent for redaktørene enn forholdet til den feministiske forskningen i feltet, for, som de sier, «feministiske vitenskaps- og teknologistudier levde sitt eget marginaliserte liv innenfor STS, og forskerne innenfor aktør-nettverk-tradisjonen var ikke synderlig interessert i feministiske kritikker og studier» (s. 30). Et viktig trekk som framheves som felles for feministisk STS og ANT, er at de er opptatt av «samproduksjonen» av vitenskap, teknologi og samfunn: En studerer hvordan vitenskap, teknologi og samfunn produseres som del av samme integrerte prosess, herunder hvordan grensene mellom dem blir til i disse prosessene (s. 29).

De mest sentrale forfattere i den klassiske aktør-nettverksteorien er Michel Callon og Bruno Latour. Bokens første artikkel, av Callon, er blant de mest (om)diskuterte innen ANT og foreslår å behandle ikke bare mennesker men også organisasjoner, teknologier og dyr – i dette tilfellet kamskjell – som aktører, altså ut fra symmetriske begreper. Callons tekst handler om hvordan en gruppe marinbiologer mobiliserte en lang rekke aktører – i denne utvidede forstand – i nettverk gjennom å oversette de ulike aktørenes identiteter, interesser og mål til sine egne. Utover det kontroversielle i å snakke om slike forhold som subjektivitet

og handlekraft i relasjon til organisasjoner, dyr og gjenstander, har en av de feministiske kritikkene av ANT dreid seg om det at ANT-erne har hatt en tendens til å følge kun de mektige aktørene, og dermed implisitt har underbygget deres makt. Dette er et poeng i Susan Leigh Stars artikkel, som er bokas andre tekst. Hun tar ikke avstand fra ANT, men basert i nettopp den form for feministisk endringsvilje som preger samlingen, prøver hun ut en annen strategi: å studere nettverkene «nedenfra», ut fra aktører som er marginale og ikke har noen egen stemme i nettverkene. Som redaktørene sier, om enn dette minner om standpunktsfeminisme og andre feministiske tradisjoner, er det også uttrykk for en komplisering av disse tradisjonene etter som hun er opptatt av at subjektiviteter kommer i flertall og deltar i flere ulike nettverk (s. 40), slik at hver og en av oss er å forstå som langt mindre lojale og samarbeidsvillige enn hva studier som Callons kunne synes å forutsette.

Blant de øvrige feminister i samlingen – mange av dem antropologer av bakgrunn – er det enkelte som kan hende ikke er spesielt godt integrerte i feltet, men som likevel velbegrunnet er skrevet inn i det av redaktørene. Dette gjelder Aihwa Ong, som i artikkelen i boka skriver om kambodsjanske flyktningers møte med det amerikanske mottaksapparatet, spesielt flyktningemedisinen. Perspektivet hennes trekker på både Marx og Foucault og er knyttet ikke bare til hvordan undertrykkende systemer (eller nettverk) virker, men til hvordan marginale posisjoner er viktige for hvordan systemene forstås, bekreftes eller endres (s. 43). Inkluderingen av Ongs tekst er også viktig som et av mange eksempler på studier av medisinsk praksis, som er en betydelig del av STS-feltet, der det fins særlig sterke feministiske forløpere, gjennom fokuset på kvinnehelse fra 70-tallet av.

Samlingens neste tekst, «Det beskjedne vitnet» av Donna Haraway, leses av

redaktørene inn i introduksjonens fortelling i kraft av Haraways fokus på en form for produkter av de vitenskapelige praksiser som vitenskapsstudiene har hatt en tendens til å overse, produkter som kjønn, klasse og rase. Der Ong posisjoneres gjennom sitt fokus på at systemene tar form også gjennom hvordan marginale aktører interagerer med dem, fokuserer Haraway så å si på systemenes «bi-produkter». Hun diskuterer Simon Schaffer og Steven Shapins studie av framveksten av en bestemt forskerposisjon knyttet til etableringen av eksperimentelle metoder i naturvitenskapen på 1600-tallet: det beskjedne vitnet, forskeren som en mann som vitnet om naturen uten selv å la personlige eller sosiale interesser influere på observasjonene han gjorde seg. Haraways spørsmål til Schaffer og Shapins analyse knytter seg til hvordan det hadde seg at det var menn, og dertil en bestemt type menn, som framsto som beskjedne. Kan hende var også kjønn en av de ting som ble medprodusert da det beskjedne vitnet ble etablert (s. 46). Det beskjedne vitnet Haraway skriver fram, er imidlertid annerledes: det praktiserer en kritisk refleksivitet, det setter uredde fram kunnskapskrav, men fra posisjoner som er «engasjert og lokalisert», heller enn «umerkete og nøytrale» (s. 47).

Teksten til en annen av de feministiske forskerne som er med i boka, Sharon Traweek, trekker ifølge redaktørene i samme retning som Haraway hva angår fokuset på egen forskerposisjon, idet Traweek er opptatt av at vi som forskere ikke skal bidra til å reproducere vitenskap som «kulturen uten kultur» – et begrep hun utviklet i sin studie av to kjernefysiske laboratorier – og heller bør fokusere på egne kunnskapspraksiser, egne «narrative politikker» (s. 51). Både John Law og Deborah Heaths tekster i boka skrives inn i fortellingen gjennom at begge er inspirert av både Haraway og Traweek. De er seg følgelig bevisst sine narrative politikker og utprøver på ulike vis ulike forsk-

ningsstrategier og -posisjoner. Law har vært tett assosiert med den franske ANT-tradisjonen knyttet til folk som Callon og Latour, og situeres her som viktig i videreutviklingen av tradisjonen i en retning som bedre tar høyde for dens egen politikk. Law jobber i et miljø av forskere som utvikler forståelser der ANT mer radikalt omformes gjennom fokus på den grunnleggende betydningen av inkonsistenser og ambivalenser i nettverkene, og gjennom sammensatte og stadig pågående forsøk på å lage nettverk på tvers av et utall forskjeller, på måter som bryter med de mektige og glatte metaforene i klassiske ANT-studier. I forhold til Heath trekkes blant annet begrepet «beskjedne intervensjoner» fram, et begrep hun har knyttet til sitt arbeid med å representere forskerens (kroppslige) deltakelse i forskningsprosessen.

Slik søker redaktørene å skrive fram en STS-tradisjon der feministers radikale vitenskapskritikk, deres fokus på forhold som marginaliserte og tause posisjoner, kjønn og rase, kropp og annet som ikke uten videre har passet inn i mainstream-forskningen, er integrert i feltet på måter som har vært og vil være avgjørende for dets videre utvikling. Redaktørenes grep bekrefter allerede sterke forbindelser og bidrar kanskje til å styrke andre, samtidig som de understreker det mangfold som ligger til grunn for fortellingen.

Dette mangfoldet blir også tydelig i valget av tekstene til Andrew Barry, Emily Martin og Brian Wynne. Disse er også studier av vitenskap og teknologi, ikke først og fremst i forskningsinstitusjonene, men henholdsvis i museene, i hjemmene og i samspill med politikkfeltet. Både Barry og Wynne bidrar på ulike måter i diskusjonen om «the public understanding of science», men med utgangspunkt i to ulike felt: vitenskapsmuseer og miljøpolitikk. Martins mer generelle poeng knytter seg til behovet for å forene studier av vitenskapens roller i masse-, populær- og subkulturer (her

trekker hun både på antropologi og kulturstudier) med studier av vitenskap i vitenskapens «egne» institusjoner – et poeng som også er av betydelig feministisk interesse. Gjennom at de flytter perspektivet på vitenskapen ut av forskningsinstitusjonene, er disse tre tekstene tematisk sett lokalisert like mye i andre felt som i STS, noe som kan leses som et argument fra redaktørenes side for at STS ikke bare bør fokusere tydeligere på egen forskningspraksis og for øvrig raffinere sine analyser og metaforer, feltet bør der-til utvide sitt empiriske nedslagsfelt.

En mektig aktørs tvil

Bokas siste tekst om politisk økologi er forfattet av Bruno Latour. Latour fikk også første ord i boka, ettersom den åpner med et sitat om teknovitenskap av ham. Sitatet er rett nok tett etterfulgt av et ditto sitat av Donna Haraway, men kommer altså først, muligvis fordi han er den som krediteres med å ha lansert begrepet. Latour ble, som Callon og andre, kritisert for å bidra til å befeste eksisterende maktforhold gjennom et ensidig fokus på teknovitenskapens mektige aktører, så som Louis Pasteur. I likhet med andre tekster i boka er også Latours tekst valgt ut fra dens politiske engasjement, dens endringsvilje. Redaktørene framhever det kanskje viktigste budskap i teksten – tross hans selvfølgelige og til tider nærmest arrogante skrivestil – som knyttet til «tvil» (s. 74). Denne tvilen er imidlertid av en annen karakter enn den ydmykhet som kan knyttes til Haraways refigurerte beskjedne vitne, Traweek eller Laws opp-tatthet av narrative politikker eller Heaths beskjedne intervensjoner. Latour knytter tvilen til spørsmålet om hva som utgjør det allmennmenneskelige, ettersom han mener dette ikke kan avgrenses til egen-skaper som er eksklusive for mennesket, men heller kan bestå av forhold som vi har til felles med dyrene eller vannet i

elvene, for å bruke eksempler fra artikkelen. Så sier Latour:

Men ordet «tvil» er ikke bra nok. Det gir inntrykk av skeptisisme heller enn nytenant interesse for gransking, forskning og eksperimentering. Det handler kort og godt om en *kollektiv eksperimentering* omkring mulige forbindelser mellom ting og mennesker uten at noen av disse størrelsene lenger av de andre vurderes som kun et middel. (S. 355)

Så vet vi hva Latours tvil eller usikkerhet knytter seg til: de mulige forbindelser mellom ting og mennesker. Vi vet også at Latour vil noe, og det er åpenbart noe radikalt, idet han ønsker å behandle mennesker og ting som symmetriske: ingen av dem skal vurderes kun som middel.

Latour sammenligner selv, om enn kun i en (knappt nok obligatorisk) fotnote, denne ambisjonen om å overflødiggjøre skillet mellom natur og kultur med feminismen, med eksplisitt referanse til Haraway (n. 23, s. 360). De feministiske forsøk på og begrunnelser for å overskride eller tilsidesette skillet mellom natur og kultur er assosiert med mer eller mindre klare eller uttalte politikker. Men hvorfra formuleres Latours politikk, og i solidaritet med hvem?, kunne en spørre med standpunktteoretikerne og deres arvtagere. Og hvor langt strekker hans tvil eller usikkerhet seg? Er tvilen for Latour del av en mer grunnleggende epistemologi, slik den er det når Donna Haraway

refigurerer det beskjedne vitnet? Tviler han også på de kunnskapskrav han framsetter selv? Jeg er ikke overbevist. Som redaktørene selv sier, «[d]et er [...] ikke å synliggjøre forskersubjektet, men i stedet å vise fram verden som materiell og levende, som er Latours prosjekt» (s. 27). Nå kan dét i og for seg være et både legitimt og viktig prosjekt, men tvilen kan dermed synes å knytte seg til andres kunnskapskrav heller enn egne.

Når det er Latour som får både første og siste ordet i boka, så er det et valg en kunne sette spørsmålstegn ved. Følger redaktørene her i litt for stor grad feltets mektige aktører, heltene? I tråd med den rollen Latour har fått spille i boka, en rolle redaktørene dog er seg bevisst og jeg med denne anmeldelsen har videreført, plasserer boka seg i en viss forstand tydeligere i forlengelsen av aktør-nettverksteori enn i feministiske vitenskapsstudier. Kanskje kommer det dels av at ANT er betraktelig mer avgrenset som tradisjon enn det langt mer mangefasettede feministiske landskapet som feministisk STS utgjør, og slik er lettere å representere i fortellingens form. Men også kommer det nok av et genuint ønske om å intervenere i denne tradisjonen.

Tross at en kunne ønsket seg en mer kritisk drøfting av Latours posisjon i feltet, boka er en sjeldent godt gjennomarbeidet og introdusert antologi og en viktig intervensjon i utformingen av feltet vitenskaps- og teknologistudier, en intervensjon mange feministiske forskere har grunn til å glede seg over.

AVHANDLINGER

Peppermøer og peppermøidentiteter

Ved Anka Ryall

Tone Hellesund:

Den norske peppermø. Om kulturell konstituering av enslighet 1870–1940

Doktoravhandling

Denne anmeldelsen er basert på min opposisjon ved Tone Hellesunds disputas ved Universitetet i Bergen i januar 2002. Avhandlingen er skrevet innenfor faget etnologi og handler om hvordan enslige borgerskapskvinner i perioden rundt århundreskiftet 1900 klarte å skape seg et rom utenfor det heteroseksuelle kjønns-systemet, og om hvorfor dette rommet etter hvert ble rasert. Opposisjonen berørte i liten grad fagspesifikke anliggender. I stedet konsentrerte jeg meg om noen metodologiske problemer knyttet til utvalg og behandling av kildemateriale.

Et sentralt spørsmål i avhandlingen er hva kvinnelighet betyr når den ikke primært defineres gjennom forholdet til

mannlighet, men utvikles, manifesteres og opprettholdes i relasjon til andre kvinner. Gjennom et stort eksempelmateriale belyser Tone Hellesund hvordan ulike kvinner opplevde sin enslighet, hvordan de etablerte en selvforståelse som enslige og hvordan en enslig livsform ble utviklet. Hun demonstrerer hvordan nye muligheter for arbeid, utdanning og samfunnsengasjement mot slutten av 1800-tallet ble grunnsteinene i utviklingen av det hun kaller et «peppermøsamfunn». Dette begrepet er en forskerkonstruksjon som i avhandlingen blir et bilde på enslige kvinners homoseksuelle identitet.

I avhandlingen diskuterer Tone Hellesund hvordan denne identiteten kom til uttrykk, blant annet gjennom peppermøenes syn på aseksualitet som en dyd og som bevis på en høyere sivilisasjon. Hun skisserer også den økende forakten for og motstanden mot enslige kvinner,

og antyder hvilke følger den fikk for kvinnes selvforståelse og organiseringsmåte. Tone Hellesunds hovedanliggende er å forstå hvilke mekanismer som skaper og vedlikeholder bildet av enslige kvinner som avvikende. Hun ser ikke avviksstempelet som et uttrykk for angst for kvinnelig homoseksualitet. Snarere ble annerledesheten forbundet med et svik mot biologisk moderskap og den romantiske kjærligheten, mener hun. Derfor kan peppermøen oppfattes som «skeiv», men det var en skeivhet som endret betydningsinnhold gjennom den heteroseksualiseringen av kulturen som fant sted i mellomkrigstiden.

Jeg synes Tone Hellesunds fremstilling av «peppermøsamfunnet» som et rom utenfor det hegemoniske heteroseksuelle kjønnssystemet er viktig, både fordi den representerer en verdifull synliggjøring av en glemt side av kvinnehistorien og fordi den gir en ny og inspirerende tolkningshorisont. Selv om jeg har innvendinger mot avhandlingen og ikke er helt enig i alle konklusjonene, har jeg derfor stor beundring for prosjektet og det jeg opplever som dets overordnede intensjon.

Siden jeg selv er litteraturforsker, var det naturlig for meg at jeg under arbeidet med avhandlingen tenkte mest på hvordan den på forskjellige måter skriver frem peppermøenes selvforståelse og deres «forhandlinger om selv-identitet» (s. 16). Jeg var opptatt av hvilke «fortellinger» som mobiliseres i denne prosessen og hvordan de blir behandlet i avhandlingen. Men jeg prøvde også å forholde meg til den større fortellingen som avhandlingen representerer. Jeg har derfor delt min vurdering i to hoveddeler. Først vil jeg ganske kort ta opp noen synspunkter i forhold til bruken av forskjellige skriftlige kilder. Deretter vil jeg se på avhandlingen som et narrativt forløp. Men også i denne delen vil bruken av kilder stå sentralt. Jeg vil forsøke å belyse noen prinsipielle og teoretiske poenger gjennom en

lesning av noen av de tekstene som utgjør avhandlingens primære materiale.

Kilder og tolkning

Avhandlingen er basert på en hel rekke forskjellige teksttyper med ulik status som primærkilder; blant de viktigste er brev, dagbøker, tidsskriftsartikler, memoarlitteratur og skjønnlitteratur. Det dreier seg i hovedsak om selvbiografiske kilder av forskjellige slag, men altså også om fiksjonssjangere som romaner og fortellinger. Tekstene er brukt for å belyse peppermøens «kulturelle konstituering» delvis innenfra og delvis utenfra.

Det overordnede perspektivet Tone Hellesund har på kildene sine, er at de representerer det hun kaller «fortellinger om den ugifte borgerskapskvinnen». Samtidig skriver hun at hun ikke behandler dem «som tekst i språklig og litterær forstand, men som inngangsporter til diskurser og levd liv». Derfor tolker hun dem «som kulturdokumenter heller enn som litterære tekster» (s. 54). Her etablerer hun et skille som er problematisk av mange grunner og spesielt fordi det ikke tar høyde for de nødvendige sammenhengene mellom form og innhold. Formen, for eksempel valget av sjanger og synsvinkel, legger helt bestemte føringer for tolkningen av en tekst. Derfor ville det ha styrket avhandlingen om Tone Hellesund hadde reflektert mer både omkring kildenes status og sammenhengene de inngår i.

Et eksempel er avhandlingens viktigste selvbiografiske kilde, et manuskript skrevet i årene 1895–98 av lærerinnen og barnebokforfatteren Lagertha Olea Sophie Broch (1864–1952). Manuskriptet omtales som en kombinert dagbok og selvbiografi, men uten at disse ulike tekstkategoriene og Lagertha Brochs spesielle blanding av dem drøftes. Den mest utførlige diskusjonen av manuskriptet dreier seg om en 40 siders beretning der

Lagertha Broch skildrer sin ungdomsforsøkelse i den litt eldre Maria Wang. Diskusjonen står i et underkapittel med tittelen «En kjærlighetshistorie». I denne sammenhengen lar Tone Hellesund kategorien selvbiografi ligge og omtaler teksten konsekvent som en dagbok, til tross for at hendelsene som skildres fant sted 9–10 år før de ble nedtegnet. Dette synes jeg er underlig, særlig siden Lagertha Broch selv bruker betegnelsen «erindring» (s. 170), som er mye mer dekkende. Det som først og fremst karakteriserer en dagbok er jo samtidigheten, eller – mer presist – nærheten i tid mellom skrivesituasjonen og de hendelsene som beskrives.

Dette betyr selvsagt ikke at en dagbok er «sannere» enn en retrospektiv beretning eller erindring – i begge tilfeller handler det om konstruerte tekstlige sammenhenger. Men dagbokens refleksjoner og konklusjoner er nødvendigvis provisoriske fordi de er preget av at forfatteren i skriveøyeblikket befinner seg midt i noe som er uavsluttet. I retrospektive selvbiografiske beretninger er det ofte stor avstand i tid og anskuelser mellom jeget som forteller og jeget det fortelles om. Philippe Lejeune, som det henvises til i avhandlingens metodekapittel, hevder derfor at selvbiografiens referensialitet må lokaliseres til utsigelsen (*énonciation*), den autobiografiske handlingen, for det er der identiteten mellom forfatteren, fortelleren og hovedpersonen postuleres (Lejeune 1989).

I sin avlesning av Lagertha Brochs «kjærlighetshistorie» er Tone Hellesund opptatt av selve fortellingen – i Lejeunes terminologi, ytringen (*énoncé*). Men hva med utsigelsen? For å være konkret: Hvordan kan vi tolke den selvbiografiske handlingen, det at Lagertha Broch, mange år etter at forholdet til Maria Wang er avsluttet, setter seg ned for å rekapitulere det? Det som synes opplagt er at beretningen om forholdet til Maria Wang er et ledd i en utforskning av egen

kjønnsidentitet, der Lagertha Broch via en viktig episode fra fortiden etablerer sin nåværende selvforståelse. Derfor tror jeg «kjærlighetshistorien» bør leses i sammenheng med hennes konklusjoner når hun et annet sted skriver om ungdomsårene, nemlig at hun var som andre unge «med undtak af forelskelser kanskje. Disse har jeg heldigvis overfor det mandlige kjønn været fritaget for [...]» (s. 14). Det det dreier seg om her, er altså hvordan selve kildetypen legger premissene for mulige tolkninger.

En representativ peppermø?

Ikke bare er Lagertha Brochs etterlatte manuskript Tone Hellesunds viktigste kilde. Noe av det som sterkest slo meg da jeg leste avhandlingen, var at den har et narrativt forløp. Den bindes sammen nettopp av Lagertha Broch, som gjennom prologen og i innledningskapittelet etableres som en «representativ» peppermø (s. 24). I prologen understrekes det at Lagertha Brochs historie er «historien om en livsform – om idealer og ideologier – som ble delt av mange ugifte kvinner av hennes klasse» (s. 13). Prologen innledes med et brev fra Lagertha Broch til en gift kvinne, fru Aagot Gjems Selmer, der hun uttrykker synspunkter, holdninger og idealer som til sammen utgjør det som i avhandlingen karakteriseres som «rygg-raden» i peppermøsamfunnet. Fordi brevet etablerer en identitet i opposisjon til den gifte venninnen, får Tone Hellesund på en elegant måte demonstrert hvordan Lagertha Brochs historie handler om en kvinnelighet som konstruerer seg selv i polarisert motsetning til en heteroseksuell norm. Lagertha Brochs rolle som den inkarnerte peppermø understrekes ved at avslutningskapittelet åpner med en henvisning til hennes død. Denne følges umiddelbart av en beskrivelse av peppermøsamfunnets undergang. Selv om det ikke postuleres noen direkte sammenheng

mellom disse to hendelsene, blir Lagertha Brochs rolle som symbol likevel understreket. Også i alle hovedkapitlene fremstår Lagertha som en typisk skikkelse, og hennes representative rolle understøttes gjennom en mengde eksempler fra andre peppermøliv som i store trekk sammenfaller med hennes – selv om dette selv sagt er et mønster med visse variasjoner.

Hvis man skulle karakterisere avhandlingens narrative forløp, kunne man si at den har form av en spiral. Den sirkler hele tiden tilbake til Lagertha Brochs historie, samtidig som den – noe løselig – følger den historiske utviklingen, det som i avhandlingen kalles «fortellingen om moderniteten» (s. 92). Det å bruke én og samme skikkelse som en gjennomgangsfigur fungerer på mange måter godt. Det virker tematisk samlende og hjelper leseren å holde fast på en rød tråd i mangfoldet av selvforståelser og peppermøskjebner. Men Lagertha Broch er mer enn avhandlingens røde tråd. Det kan faktisk hevdes at avhandlingens fremstilling av peppermøsamfunnet og peppermøen som «type» er tematisk overdeterminert av Lagertha Brochs posisjon slik den blir fremstilt i det brevet til venninnen som innleder prologen. Hun fungerer rett og slett som premissleverandør for argumentasjonen som følger, noe som etter min mening får noen nokså problematiske konsekvenser.

Det spørsmålet jeg som leser sitter igjen med er følgende: Hvor stor er Lagertha Brochs definisjonskraft i avhandlingen? Eller for å uttrykke det på en litt annen måte: I hvilken grad er det Lagertha Brochs brev og den identitetskonstruksjonen brevet formidler, som preger avhandlingens fremstilling av en stor og sannsynligvis svært sammensatt gruppe kvinner? Og i så fall, står vi ikke da i fare for å få et bilde av peppermøen som i siste instans blir for entydig og monolittisk? Jeg mener at bruken av Lagertha Broch som premissleverandør har ført til at avhandlingen – stikk i strid

med dens uttalte intensjoner – tilslører mangfoldet i peppermøsamfunnet. I teorikapittelet påpeker Tone Hellesund at peppermøen som opposisjonell kategori er med på «å slå sprekker i en forestilt kvinnelig enhet», og at vi dermed kan få øye på motsetningene og dissonansene i begrepet «kvinne» (s. 61). Og der synes jeg at avhandlingen langt på vei er vellykket. Men jeg synes altså – på grunn av Lagertha Brochs sentrale rolle – at Tone Hellesund ikke helt klarer å gripe det mangfoldet hun hevder at kategorien «peppermø» omfatter.

Lagertha Broch og Kitty Kielland

Jeg vil prøve å utdype dette poenget ved å trekke frem et brev skrevet av en annen peppermø, malerinnen Kitty Lange Kielland (1843–1914). Dette brevet – som Tone Hellesund gjengir et utdrag fra – ble påbegynt i slutten av desember 1887 og fullført i midten av mars året etter. I likhet med brevet som innleder prologen i avhandlingen, er det adressert til en gift kvinne, men Kitty Kielland gir uttrykk for synspunkter som skiller seg ganske radikalt fra Lagertha Brochs. Mens Lagertha Broch hevder at hun aldri har savnet kjærligheten til en mann og har vært helt tilfreds med sine kvinnelige vennskaper, skriver Kitty Kielland at hun som enslig står fattig fordi hun ikke får tilfredsstilt «den naturlige trang til kjærlighet og kjærligheds liv» som hun mener alle mennesker er født med. Hun har lært, skriver hun, «den ugiftes ensomme sorg over ikke at høre med i livet». Tone Hellesund kunne ha brukt dette brevet som hjelp til å dekonstruere og problematisere Lagertha Brochs posisjon. I stedet velger hun å utdefinere det. Begrunnelsen er at det er «liten tvil om at Kiellands røst er en marginal røst innenfor peppermøsamfunnet» (s. 176–177).

Mye tyder på at dette – i det store og

hele – er en riktig konklusjon. Den kjappe utdefineringen av Kitty Kielland er likevel paradoksalt i en studie som har som overordnet målsetning å fremme «et større mangfold, en større åpenhet for variasjon» (s. 76). Det kan synes som om Tone Hellesund i stedet har etablert noe vi kanskje kan kalle en «motnorm», en entydig og hegemonisk «peppermøidentitet» som ikke kan favne erklærte peppermøer med avvikende synspunkter. Men nettopp fordi Kitty Kielland er vanskeligere å kategorisere, ville det ha styrket avhandlingen om Tone Hellesund hadde tatt også hennes posisjon på alvor. Én av grunnene til at jeg mener man kan snakke om en utdefinering, er at Tone Hellesund nøyer seg med å sitere det utdraget av Kitty Kiellands brev som gjengis i Marianne Terjesens biografi. Derfor regner jeg med at hun ikke har lest hele brevet. Av den grunn får hun ikke med seg den sammenhengen brevet inngår i, og hun godtar Marianne Terjesens utsagn om at det var adressert til den kjente kvinnesakskvinnen Vilhelmine Ullmann f. Dunker. I sine kommentarer til utdraget under Tone Hellesund seg derfor over at Kitty Kielland anser «[at] den separerte Vilhelmine Ullmann [...] skulle stå så mye 'rigere' i forhold til kjærligheten enn [henne] selv» (s. 177). Men Kitty Kiellands brev var slett ikke skrevet til «gamle fru Ullmann», som ganske riktig var blitt skilt fra ektemannen i 1854 (Lorenz 1996:135, 155), selv om dette blir hevdet av Marianne Terjesen (Terjesen 1999:171), og selv om mottakeren faktisk også i Håndskriftsamlingen på Nasjonalbiblioteket, der originalen oppbevares, opprinnelig var feilidentifisert. Som brevetts innledning og flere sitater i det viser, ble det skrevet som en reaksjon på et debattinnlegg i *Nylænde* nr. 22, 1887. Dette innlegget var en respons på Kitty Kiellands kontroversielle artikkel «Et par ord i diskussionen» – en artikkel som *Nylænde* ikke hadde villet trykke uten samtidig å imøtegå den fordi den

etter redaktørens (dvs. Gina Krogs) mening var «i strid med bladets program», og som derfor hadde stått i *Nyt Tidsskrift* i stedet (Terjesen 1999:173; Kielland 1887a) – og er undertegnet Vilhelmine Ullmann, f. Erichsen. Denne Vilhelmine Ullmann var gift med den eldre Vilhelmines sønn, Viggo Ullmann, kjent blant annet som venstrepolitiker og kvinnesaksmann. Med andre ord er det kanskje likevel ikke så underlig at Kitty Kielland hevder at mottakeren av brevet, med sin solide forankring i et uvanlig egalitært ekteskap, i sitt innlegg «taler som rigmanden» – beroligende og forsonende, mens hun selv, fra sin posisjon som «den fattige, forpint fordi han kjender nøden selv, siger nogle heftige kanske overdrevne ord», som det står i utdraget som gjengis i avhandlingen (s. 176).

I likhet med Marianne Terjesen karakteriserer Tone Hellesund brevet som «sårt». Sammen med en ironisk kommentar om at det ikke synes «helt opplagt» hvorfor Kitty Kielland synes fru Ullmann står «rigere» enn henne selv i forhold til kjærligheten, kan denne karakteristikken leses som en bagatellisering av de synspunktene Kitty Kielland gjør gjeldende i brevet. For å åpne opp for andre lesemåter må vi blant annet se utdraget som siteres i avhandlingen i den større tekstlige sammenhengen det står i.

Brevet åpner med en henvisning til Vilhelmine Ullmanns debattinnlegg i *Nylænde*, der hun sier seg enig med Kitty Kiellands påstand i artikkelen i *Nyt Tidsskrift* om at kvinnebevegelsen har vært for ensidig i sin vektlegging av kvinners rett til arbeid. Hvis man ikke passer på, skriver Vilhelmine Ullmann, kan man risikere at «de selvstændige kvinder nu slaa sig sammen med mændene mod sine egne og bidrage til at hustruens og moderens gjerning fremdeles blev agtet ringere end aandeligt arbejde» (Ullmann 1887:339). Samtidig kritiserer hun Kitty Kielland for å idealisere ekteskapet. Selv om hun ikke har problemer med å godta

at enslige føler savn «ved dette at staa alene», mener hun likevel at «det er at vente for meget af et ægteskab, naar man tror, man kan flygte fra savnene og faa dem tilfredsstillet der» (Ullmann 1887:340). Og det er dette synspunktet som får Kitty Kielland til å gripe til penen for å protestere: «Jeg haaber,» skriver hun, «at jeg ikke trætter Dem, naar jeg her gjerne vil faa tale om de ting, hvori de erklærer Dem uenig med mig.» Og her kommer vi til det utdraget Tone Helle-sund gjengir:

De synes, at jeg hævder for stærkt den naturlige trang til kjærlighed og kjærligheds liv, hvis jeg gjør det, frue, saa er det vist nok, fordi vor stilling er saa forskjellig. De staar rig ligeoverfor denne naturlige trang til kjærlighed og kjærligheds liv, den ugifte staar aldeles fattig. Husk paa, frue, vi taler om den samme slags kjærlighed og liv. [...] De kan bare sige det langt mer harmonisk, fordi De taler som rigmanden. Det er altid saa, naar den rige, men medfølende mand taler om og beklager fattigdommen, saa lyder det langt penere, end naar den fattige, forpint fordi han kjender nøden selv, siger nogle heftige kanske overdrevne ord. Det ene beroliger og forsoner, det andet opirrer enten til modstand eller til medlidelse. De siger, at ligeoverfor mine ord er den indvending berettiget, at jo ikke alle kvinder kan blive gifte ikke alle blive lykkelige i ægteskab, saa slutter De videre: «Skal da disse kvinder, der ikke blir gifte staa haabløse overfor det at faa alt i sig udviklet eller ialfald naa saa langt som de gifte?» Ja de skal staa haabløse, ja for vi taler ikke her om ægdeviede par, vi taler om kjærlighed og kjærligheds liv. Den indvending om folkemængde om større antal af kvinder, den har da intet at gjøre med Guds natur i mennesket. Dette her finder De, at jeg sætter for betingelsesløst, ja kanske. Men

det ligger i, at jeg ikke tror at noget menneske, normalt, naturligt menneske, kan være uden denne naturlige trang, denne brændende længsel efter lykke efter kjærlighed, som er med eller uden vort vidende ligesaavel fysisk som aandelig, og denne længsel, den er ikke abstrakt, den er absolut personlig. I denne trang, denne længsel ligger en hel naturside gjemt med en hel del evner, som kræver liv og virksomhed, og fordi de ere skabte af Gud, vil de have sin ret, og faar de den ikke, ja saa faar ikke det menneske mulighed for fuld udvikling. Forhaabentlig ser jeg dette skarpere nu end det egentlig kan vare ved, thi jeg har lært at kjende den ugiftes ensomme sorg over ikke at høre med i livet. (Kielland 1887c)

Med dette slutter Tone Helle-sunds utdrag, men fortsettelsen av brevet er vel så interessant, for her understreker Kitty Kielland at det ikke bare er hos seg selv hun har lært å kjenne «den ugiftes ensomme sorg over ikke at høre med i livet». Hun har også observert den samme følelsen hos andre enslige kvinner, og derfor vet hun at det ikke bare dreier seg om et personlig problem.

Kjernen i Kitty Kiellands argument er kjønnspolitisk i bred forstand. Hun opplever Vilhelmine Ullmanns innlegg som en refleksjon av samfunnets nedlatende og diskriminerende holdninger overfor den gruppen kvinner hun selv representerer: «Der har vært gjort og gjøres en stor uret mod ugifte kvinder, der forlanges af dem, at de skal have nok ved at fryde sig i andres lykke, i sit arbeide at det skal være dem *nok*,» skriver hun, men det stemmer slett ikke:

[K]vinder skal opigjennem hele livet vide, at der er to naturer i dem, og hvad de saa kommer i som deres skjæbne, saa skal de klart kunne sige sig selv, at uden de faar sit hele af Gud

skabte menneske med, uden det blir der ikke mulighed for fuld udvikling. Om dere gifte ikke har forholde, som hjælper eder til at udvikles aandeligt, saa er det et samfundsspørgsmaal, og det har ikke været hovedtanken ved, hvad jeg skrev, jeg tænkte absolut paa det menneskelige ikke paa det praktiske. [...] De gjør selv en resumé op om, hvad livet er, «vi skal faa alt eller da saa meget som muligt i os udviklet, saa vi vinder hele vort menneske med alle dets muligheder og anlæg, og saa at vi faar det altsammen brugt og udnyttet.» Hvorledes kan De tænke Dem denne proces foregaa i Dem selv, uden at De havde havt Deres kærlighed, uden at De havde følt Dem havende part i livet, gennem alt De er med i det voxende liv, gennem Deres mand og Deres børn. Tag dette væk fra første stund af og til sidste øieblik. Mon De ikke har den varme i dem, at De kjender, at De da neppe vilde følt Dem hørende til livet. Det er det, som med et kaster sig knusende over den ugifte, der har bevaret livets varme i sig, kanske man faar en resignerende evne til at smyge sig ind etsteds, ikke blandt mennesker aa nei, nei ind i naturen, men det blir vel først, naar man tilsidst gaar tilbage og ind i det hele. For dette helt menneskelige gives ingen anden udvei end livet selv, det fysiske og psykiske sammen, uden det blir man intet ordentlig helt menneske. [...] Naar jeg da ser, at det skilnes mellem udvikling og ægteskab, det blir enten eller, da har jeg ondt af de strævende, arbejdende kvinder. Enda saa ondt jeg finder, det at være ugift iforhold til livet, til naturen, saa vilde jeg dog heller være det som jeg er, end en kone, som har livets mulighed, men som er individuelt dræpt, dog det er sjældent. Da kan vi blive enige om «at vort maal er det samme som mandens, vor personligheds frie udfoldelse i sandhed og

kjærlighed,» saa er jeg med paa alt. [...] Det maa ikke blive saa, at bare de ugifte skal have social frihed for sig, have mulighed for aands udvikling. Da kunde Gina Krog faa lov at sige, hvad hun skal gjøre, at cølibat er tidens løsen. Var det saa, ja da var det en fattigslig tid vi gik ind i, thi uden liv kommer ikke liv, naturen maa gaa sin gang, eller det blir unatur.

Dette er aldeles ikke skrevet saaledes som jeg ønskede det, men jeg er træt i mit hoved, og det er aften, dagen gaar med uafsladeligt arbejde. Man har ogsaa bestandig spændinger med udstillinger, hvor ens billeder skal konkurrere, med det samme én er ferdig, kommer en anden. For en maler som lever i sit arbejde, er hele tiden en stadig examen, hvorfor man altid lever i frygt og bæven, glæder sig en liden bitte stund, naar man har havt anerkjendelse af andre og lidt af sig selv med, men styrter sig atter ind i tvivl. Man maa jo prøve at lade arbeidet tage en urimelig stor plads i ens menneske. (Kielland 1887c)

Det som først slo meg da jeg leste dette etter å ha lest Lagertha Brochs brev i prologen i Hellesunds avhandling, er at disse to brevene har påfallende mye felles. Begge er skrevet av en middelaldrende peppermø og adressert til en gift venninne eller bekjent – frøken Lagertha Broch var 40 da hun i 1904 skrev til fru Aagot Gjems Selmer, mens frøken Kitty Kielland var 44 da hun skrev til fru Vilhelmine Ullmann. Begge brevene er formet som en protest mot synspunkter den gifte venninnen hadde gitt uttrykk for. Disse synspunktene refereres også: Som vi har sett, inneholder Kitty Kiellands brev flere lengre sitater fra Vilhelmine Ullmanns innlegg i *Nylænde*, mens Lagertha Broch nøyer seg med noen korte sitater, sannsynligvis fra et brev hun har mottatt. I begge brevene dreier det seg

altså om en *dialog* mellom en gift og en ugift kvinne, der den ugifte føler seg provosert til å ta til motmæle mot den giftes synspunkter på sin egen gruppes vegne. Vi har altså å gjøre med to brev der peppermons representasjon av egne erfaringer står i konflikt med en normativ kvinnelighet.

Begge brevene ender også påfallende analogt, med at brevskriveren understreker den betydningen arbeidet har i hennes liv. «De kan tro, jeg har det travelt!» skriver Lagertha Broch. «Er saa glad ved mitt arbeide og haaber, det skal lykkes» (s. 11). For Kitty Kielland ser situasjonen riktignok litt annerledes ut. Hun avslutter med å beklage seg over at hun som kunstner må «lade arbeidet tage en urimelig stor plads i ens menneske». Men selv om tonen i disse avslutningene er forskjellig, fungerer referansene til arbeidet – livsgjerningen – i begge tilfellene som en understrekning av den ugifte kvinnens selvstendighet og hennes status vis-à-vis den forsørgede gifte kvinnen.

Likevel er den ulike holdningen til arbeidet i de to brevene symptomatisk for det som skiller dem. Og nå begynner jeg å nærme meg poenget med å trekke opp denne sammenligningen. For her er det to peppermoner som i brev til gifte kvinner uttrykker uenighet med helt motsatt fortegn. Tone Hellesund hevder i avhandlingen at det er Lagertha Brochs holdninger som er representative, og som nevnt er jeg ikke uenig i dette som en generell konklusjon. Men betyr dét nødvendigvis at Kitty Kielland tar helt feil når hun i brevet til Vilhelmine Ullmann skriver at det ikke bare er hos seg selv hun har lært å forstå «den ugiftes ensomme sorg over ikke at høre med i livet»? Jeg har også lyst til å stille enda et – hypotetisk – spørsmål: Kunne man ikke tenke seg at også Kitty Kielland kunne ha vært tillagt en sentral og definerende rolle i en fremstilling av peppermonsamfunnet? For å være mer konkret har jeg lyst til å reflektere litt over følgende: Hva hadde

skjedd med argumentasjonen i avhandlingen – og bildet av peppermonsamfunnet – om Kitty Kiellands brev til fru Ullmann hadde fått plass som motvekt til Lagertha Brochs brev til fru Selmer?

En annerledes peppermonidentitet

Ut fra avhandlingens intensjonsformuleringer er det sannsynligvis ingen tilfeldighet at det nettopp er Lagertha Brochs holdninger som gjøres til konstituerende for peppermonsamfunnet, for der skriver Tone Hellesund at det som (for henne) fremtrer tydeligst i ugifte kvinners skrifter er «idealene og visjonene» (s. 48). Jeg tror ikke dette er feil. Jeg har også stor sympati for hennes ønske om å skrive en «annen» historie enn den gjengse, der enslige kvinner fremstår som «ufullbyrdede og stakkarslige» (s. 319). Men det ligger jo også noen visjoner og idealer bak Kitty Kiellands misnøye med tingenes tilstand. Kan det ikke tenkes at det ulmet tanker og lengsler hos mange peppermoner som gikk i retning av Kitty Kiellands synspunkter, lengsler de av politiske grunner og for å bevare sin verdighet utad verken offentliggjorde eller dvelte ved i mer private sammenhenger – særlig overfor gifte venninner? Og burde ikke disse understrømmene også løftes frem, selv om de sikkert ofte bare kan etterspores i forvansket form, for eksempel i de fortellingene om «tapt kjærlighet» som var så viktige i utformingen av mange peppermons selvforståelse? Også Lagertha Brochs skildring av forelskelsen i Maria Wang handler om kjærlighetstap og lengsel. Mange år etter at kontakten er brutt gir hun seg selv en romantisk fortid, selv om den ikke «passer» med det heteronormative kjærlighetsidealet.

Tone Hellesund har uten tvil rett når hun hevder at «heteroseksuell romantisk kjærlighet og moderskap var viktige konstitueringsfaktorer i forhold til kvinnelig-

het» (s. 177), men Kitty Kiellands argumentasjon kan ikke forklares som en passiv refleks av denne kvinnelighetsnormen. Jeg synes derfor at avhandlingen i farlig grad nærmer seg en overforenkling når brevet introduseres med følgende kommentar: «Mens Lagetha Broch fremholder kvinnevennskapet som den ideelle kjærlighetspakt, viser andre kilder at enslige kvinner absolutt betraktet sine nære relasjoner med andre kvinner som noe nestbest, noe som ikke kunne måle seg med den egentlige kjærlighetspakten, den mellom mann og kvinne» (s. 176). Fordi Tone Hellesund ikke har lest hele brevet, får hun heller ikke med seg det som åpenbart er hovedpoenget hos Kitty Kielland, nemlig erotikkens og seksualitetens plass i livet – «livet selv», skriver hun, er «det fysiske og det psykiske sammen». Når hun hevder at «det er Guds bestemmelse, at alle mennesker bør være gift», så mener hun sannsynligvis ikke annet enn at seksualiteten er en drift som også kvinner må vedkjenne seg. I motsetning til Lagertha Broch tror hun *ikke* at det er noen dramatisk forskjell mellom mannlig og kvinnelig seksualitet. Slik hun ser det, er det den manglende muligheten for seksuell utfoldelse som «kaster sig knusende over den ugifte, der har bevart livets varme i sig». Dette er synspunkter hun for øvrig også uttrykte offentlig i en kommentar til Gina Krogs redaksjonelle avvisning av artikkelen hennes i *Nyt Tidsskrift* (Kielland 1887b).

Tone Hellesund innrømmer i avhandlingen at Kitty Kiellands refleksjoner «er interessante fordi de viser at noen av pepper møene eksplisitt savnet erotisk kjærlighet, og at synet på seksualitet som en viktig naturkraft også i kvinner, var en oppfatning som også fantes blant kvinner» (s. 177). Kan hende er problemet først og fremst at vi av gode grunner rett og slett har få skriftlige kilder for å etterspore slike synspunkter? Men som vi har sett: Det fins kilder. Selv om Kitty Kielland var ualminnelig frittalende –

hun var jo en av de svært få kvinnene som offentlig støttet Hans Jæger etter beslagleggelsen av *Fra Kristiania-Bohemen*, og privat uttalte hun at «mange damer [...] burde lese den» (Terjesen 1999:132) – så var hun likevel ikke alene om å hevde erotikkens betydning. Til og med Gina Krog – sølibatets fremste forkjemper ifølge Kitty Kielland – skriver i sin avvisning av artikkelen i *Nyt Tidsskrift* at hun er enig på dette punktet: «At i det hele det kjønslige og alt, hvad dermed staar i forbindelse, er en særdeles vigtig faktor i de allerfleste kvinders liv, er en sandhed, som forkjæmperne for kvindernes ret vist stadig bør holde sig for øie, og man bør være taknemmelig for dem, der med eftertryk minder om det.» Gina Krogs problem i forhold til Kitty Kiellands argumenter er at hun «*betingelsesløst* hævder ægteskapet som det det gjælder om for kvinderne», mens «selvhjulpenheden og selvstændigheden» kommer i annen rekke (Krog 1887:311).

I avhandlingens kommentar til utdraget fra brevet til Vilhelmine Ullmann står det følgende: En kan kanskje undre seg noe over denne uviljen [Kitty Kielland uttrykker] mot den ugifte stand fra en person som selv levde et tilsynelatende vellykket og selvvalgt kunstnerliv, og også undre seg noe over potensialet for selvrealisering som Kielland så i samtidens borgerlige ekteskap» (s. 177). Men det er ikke «den ugifte stand» per se Kitty Kielland tar avstand fra. Hun protesterte mot den enten-eller-holdningen som preger debatten. Hun liker ikke skillet mellom utvikling/erhverv på den ene siden og kjærlighet/ekteskap på den andre, og hun protesterer mot at kvinner (underforstått i motsetning til menn) må velge enten det ene eller det andre. Som hun formulerer det i sitt «Tilsvar» til Gina Krog: «Før den personlige selvstændighet og selverhvervende stilling for kvinden kan forenes med ægteskab, før er man ikke vel hjulpen» (Kielland 1887b:343). Likevel har hun i brevet til

Vilhelmine Ullmann en helt klar prioritering hvis hun selv skulle måtte velge: «Enda saa ondt jeg finder, det at være ugift iforhold til livet, til naturen, saa vilde jeg dog heller være det som jeg er, end en kone, som har livets mulighed, men som er individuelt dræpt [...]».

Som Aslaug Moksnes påpeker i sin bok om Norsk Kvinnesaksforening, reiste Kitty Kielland i artikkelen i *Nyt Tidsskrift* «et grunnleggende spørsmål som forsvant i en holmgang om ekteskap og ugift stand, i kritikk og forsvar av kvinnesaksbevegelsen: spørsmålet om å kombinere ekteskap og arbeid» – et spørsmål som først for alvor kom på den kvinnepolitiske dagsordenen mange år senere, i 1932, med Margarete Bonnevies *Ekteskap og arbeide* (Moksnes 1984:137). Man kan hevde at det spørsmålet Kitty Kielland reiste, faktisk var enda mer grunnleggende, nemlig det at kvinner på alle områder burde få de samme mulighetene til selvrealisering som menn.

For å oppsummere. Som sagt tror jeg Tone Hellesund i hovedsak har rett i at «Kiellands røst er en marginal røst innenfor peppermøsamfunnet» (s. 177). Men jeg mener hun burde ha gått litt videre og spurt seg *hvorfor* den er marginal. Er Kitty Kiellands røst marginal fordi få andre peppermøer delte hennes anskuelser, eller er den marginal fordi hun målbar synspunkter mange andre peppermøer kanskje delte, men få hadde mot til å formulere? Og uansett hvor marginal Kitty Kielland faktisk var innenfor «peppermøsamfunnet», så gir hun gjen-

nom sine skrifter identiteten «peppermø» et mindre entydig og forutsigbart innhold enn det avhandlingen hevder. Eller for å uttrykke det på en annen måte: Fordi Kitty Kielland ikke passer inn, destabiliserer hun den hegemoniske «peppermøidentiteten» avhandlingen konstruerer. Derfor håper jeg at Tone Hellesund, når hun forhåpentligvis omarbeider avhandlingen for utgivelse, sterkere vil fremheve ikke bare peppermøenes gruppetilhørighet, men også dissonansene og mangfoldet dem imellom.

Litteratur

- Kielland, Kitty L. 1887a. Et par ord i diskussionen. *Nyt Tidsskrift* 6, 714–720.
- Kielland, Kitty L. 1887b. Tilsvaret til redaktionens imødegaaelse af mit indlæg «Et par ord i diskussionen». *Nylænde* 1 (22), 341–346.
- Kielland, Kitty L. 1887c. Brev til Vilhelmine Ullmann, 28. desember 1887. Nasjonalbiblioteket, Oslo, Brevs. nr. 9.
- Krog, Gina 1887. Dagbog. *Nylænde* 1 (20), 310–315.
- Lejeune, Philippe 1989. *On Autobiography*. Overs. Katherine Leary. Red. Paul John Eakin. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Lorenz, Astrid 1996. *Forstandens lys og hjertets varme. Kvinnesilhouetter i slektsramme: Conradine Dunker og Vilhelmine Ullmann*. Aschehoug, Oslo.
- Moksnes, Aslaug 1984. *Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884–1913*. Gyldendal, Oslo.
- Terjesen, Marianne 1999. *Kitty Kielland. Et portrett*. Gyldendal, Oslo.
- Ullmann, Vilhelmine 1887. I anledning frk. Kiellands «Et par ord i diskussionen». *Nylænde* 1 (22), 337–341.

Lesbiska kvinnors sexuella praxis

Ved Karin Widerberg

Agnes Bolsø:

Power in the erotic: feminism and lesbian practice

Doktoravhandling, Trondheim 2002

Agnes Bolsøs doktorsavhandling är en undersökning av lesbisk sexualitet, av lesbiska kvinnors sexuella praxis (vad de gör och hur de gör det). Utifrån heteronormativitet som perspektiv förstår hon lesbisk sexualitet som ett slags transformering av den heterosexuella maktrelationen. I fokus står följaktligen förhandlingar om makt – både i en symbolisk men också i en mer «konkret» mening – i den sexuella praxisen. Tjugo kvinnor har intervjuats, varav 17 definierade sig som lesbiska. Vad är det då hon mot denna bakgrund finner? Själv har hon i en resumé angett tre empiriska och tre teoretiska slutsatser. Som andra opponent på hennes avhandling menar jag dock att hon endast har underlag för en utav respektive typer av slutsatser. Jag menar sålunda att hennes fynd/tolkningar kan både ifrågasättas och diskuteras men också ges en annan tolkning med hjälp av andra teoretiska perspektiv. Jag vill här ge exempel på bägge och koncentrera mig på två förhållanden eller frågor som jag menar är av

generellt intresse och av stor betydelse innanför kvinno- och könsforskningen, med andra ord frågor vi alla bör reflektera över. Den första frågan gäller förhållandet mellan teoretisk referensram och empirisk tillnärming (metod, material, resultat). Den andra frågan handlar om kvinnors sexuella begär.

Heteronormativitet och heterosexuell diskurs används i Bolsøs arbete som teoretisk referensram då lesbisk sexuell praxis tolkas. Innehållet i denna teoretiska referensram specificeras dock ej. Istället är det feministisk kritik, pornografi och ibland också informanternas egna erfarenheter och upplevelser som används som illustrationer av den teoretiska referensramen. Den feministiska kritik det här refereras till är dock av generell och abstrakt karaktär, tänkt – vill jag hävda – mer som övergripande perspektiv och principer att beakta i all forskning än som några empiriska beskrivningar vi kan utgå ifrån. Sedan slutet av 70-talet vet vi ju alla att även om maskulinitet och femininitet kan betraktas som organiserande principer så måste innehållet alltid undersökas och fastställas då det hela tiden ändras. Detsamma gäller naturligtvis för heteronormativitet och heterosexualitet. Utifrån principerna

på ett abstrakt analysnivå kan vi inte dra slutsatser om hur praxis ser ut i olika generationer, klasser mm. Heteronormativitet och heterosexualitet måste undersökas eller specificeras för att undvika att de «essentialiseras» och som en följd härav att olikheter och variationer avseende heterosexuell praxis osynliggöres. Heterosexualitet och heteronormativitet måste sålunda «situeras» för att de ska kunna utgöra en fruktbar tolkningsram i empiriska studier. Att använda dessa principer som om de vore empiriska beskrivelser av heterosexuell praxis vilka lesbisk praxis sen jämföres med, blir helt enkelt fel. Lika lite – eller lika mycket – som vi utifrån principen om dominans–underordnings relationen mellan könen kan uttala oss om praxis, dvs om hur makt och kön göres i det dagliga, lika lite kan vi utifrån principen om heteronormativitet uttala oss om heterosexuell praxis – hur sexualitet göres och förstås i heterosexuella relationer.

Agnes Bolsø ger själv uttryck för en viss ambivalens när det gäller sitt sätt att använda dessa principer. Hon ursäktar sig sålunda för att hon inte har jämfört heterosexuell med lesbisk praxis, vilket naturligtvis hade varit ett sätt att lösa det. Ett annat mer näraliggande och realistiskt (i betydelsen genomförbart) alternativ menar jag dock hade varit att försöka dra linjer och trådar från praxis till teori, istället för tvärtom. Hon skulle ha kunnat ta fatt i de lesbiskas egna bilder av sex och undersöka varifrån dessa kom (porno, film, texter, erfarenheter, mm). Och analysera dessa bilder diskursivt. Härigenom skulle bildernas heteronormativitet och heterosexuella kontext, ha kunnat utforskas och situeras och detta material och analys kunde sen ha kopplats till de mer generella begreppen och perspektiven. Detta menar jag hade varit ett mer fruktbart sätt att undersöka dessa principers empiriska innehåll kontextuellt och påvisa inte bara heteronormativitetens «närvaro» innanför lesbisk erotik

och praxis men också varifrån och hur den genereras.

Detta är emellertid inte den väg Bolsø valt att gå vilket också resulterat i att de empiriska undersökningarna inte har blivit så djuplodande som de skulle ha kunnat bli. Betoningen av teori och fokuseringen på teori samt typen av teori, tycks ha hämmat den empiriska utforskningen på trots av hennes övertygelse om att det är viktigt att bedriva empirisk forskning inte minst på detta lite belysta fält. Hade hon inte varit så uppslukad av *queer*-teori, Butler och psykoanalys, så hade hon kanske valt en mer sociologisk tillnärmning och då låtit frågan «Hur gör lesbiska sex / hur göres lesbisk sex?» varit mer vägledande för den empiriska utforskningen. Nu används empirin mest som illustrationer till de teoretiska resonemangen istället för att utgöra ett underlag för teorigenerering. En grundlig undersökning av praxis – och dess diskurser – är sålunda ett annat alternativ för framtida forskning än det «poetiska alternativ» hon själv föreslår i bokens epilög. För mig är det inte att hennes arbete inte är poetiskt (nog) som är problemet men att det inte är sociologiskt nog. Därför saknar jag också en redogörelse för intervjuernas uppläggning, fokus och innehåll. Intervjuintervjuguiden har inte heller inkluderats som appendix.

Så till den andra frågan, om kvinnors sexuella begär. Med utgångspunkt i heteronormativitet men med bruk av begreppet «the male gaze» (ett begrepp från Theresa de Lauretis som Bolsø märkligt nog ej sätter i fokus) kan jag komma till andra slutsatser om kvinnors begärsstruktur och kvinna som ontologisk kategori, än det Bolsø gör. Hennes teoretiska utgångspunkt gör att hon ser efter «lesbisk erotisk spesifisitet» och «stiller spørsmål om 'lesbiske' kan sies å ha ontologisk status som 'kvinner' (citerat från hennes resumé). Tar vi däremot utgångspunkt i den manliga blicken, blir konklusionen en annan.

Enligt teorin om den manliga blicken överdeterminerar den manliga blicken vårt sätt att se och förstå kön och könsrelationer – på samma sätt som heteronormativitet. I denna blick är det mannen som ser och kvinnan som är ett objekt för hans blick. Som kvinnor inbjuds vi att identifiera oss inte bara med objektet som blir sett (kvinnan) utan även med den som ser, dvs mannen som begär henne (objektet). Vi ser ju inte bara henne/kvinnan men hela världen genom hans ögon. Logiskt och principiellt får den manliga blicken sålunda kvinnor inte bara att önska att bli begärda (vara objekt för subjektets begär) men också att begära andra kvinnor. Kvinnors begärsstruktur skulle följaktligen vara både lesbisk och heterosexuell. Av detta skulle då följa;

- lesbiska och heterosexuella kvinnors begärsstruktur
- «att ta» («to take» är det uttryck Bolsø använder i avhandlingen) en kvinna sexuellt är helt i överensstämmelse med föreställningen om den manliga blicken
- att «att ta» också innebär eller är det samma som att ge tillfredsställelse, är något som också är förenligt med den manliga blicken. Objektets njutning är ju en viktig del av konstitueringen av subjektet och hans/hennes njutning. Det är objektet som gör subjektet till subjekt.

När det gäller den sistnämnda punkten så är det märkligt att Bolsø inte ser detta som ett budskap i heteropornografin. Här är det kvinnan som ska visa att hon njuter och hennes njutning är ett mått på mannens kompetens. Prostitutionsforskningen har också påvisat att prostituerade

låtsas njuta och «fakar orgasm» för att det ska gå för männen (fortare). Diskursivt handlar det idag också om att «ge» kvinnor orgasm/tillfredsställelse. Här har det antagligen också skett en ändring i heteropraxis (belagt via både kvantitativa och kvalitativa studier). Kanske är det så att det i det avseendet – kvinnors sexuella njutning – är större likheter än skillnader mellan hetero och lesbisk sexuell praxis bland de yngre generationerna. I Agnes Bolsøs arbete är det dock som om unga lesbiska jämföres med föreställningar om «god gammaldags heterosex». Jämställdhet, vill jag hävda, har gjort oss mer lika när det gäller sexuell praxis. Kanske de «old-time butches» beskrivna av Bolsø som hörande hema i USA på 50- och 60-talet, och som några som «tog» utan nödvändigtvis att «ge», ska jämföras med motsvarande generation heteromän. Om man däremot jämför unga heteromän av idag med unga lesbiska kvinnor, så handlar det för bägge grupper om «att ge» sexuell tillfredsställelse. Min poäng med dessa resonemang är återigen att illustrera hur problematiskt det blir när praxis relateras till abstrakta teoretiska referensrammar utan att de sistnämnda kontextualiseras.

På trots av dessa invändningar, så menar jag att Agnes Bolsø här har gett ett viktigt empiriskt bidrag och att det är här det nya och fruktbara ligger – och inte i hennes utläggningar av teorin som ju kan läsas i både originalversioner och i en mängd andra versioner av uttolkningar. Ytterligare sociologiska undersökningar av hur sex göres – hetero och homo och lesbisk – behövs. Låt oss hoppas att Agnes Bolsø fortsätter härmed och då blir lika uppslukad av empirisk utforskning som hon här varit av teoretisk utforskning.

Abonner på NIKK magasin!

NIKK magasin samler nordisk forskning om kjønn

NIKK magasin blir utgitt av NIKK – Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning, som finansieres av Nordisk ministerråd. Magasinet utkommer tre ganger per år, med to utgaver på skandinavisk og ett på engelsk. Hvert nummer har et sentralt tema som belyses med artikler fra ulike forskningsdisipliner, skrevet av forskere og journalister. Magasinet retter seg til begge kjønn i og utenfor forskningsmiljøene, til organisasjoner, offentlig forvaltning, politikk og media. Et viktig formål er at forskning med kjønnsperspektiv fra hele Norden skal gjøres tilgjengelig som kunnskapsgrunnlag for samfunnsdebatt og politiske beslutninger. Det nordiske perspektivet gir innblikk i hva det er som skiller og hva det er som forener våre «likestilte» velferdsstater. I hvilken grad er erfaringene i de nordiske land relaterte, like eller vesentlig ulike?

Seksualitet og identitet vil være tema i neste utgave av NIKK magasin, som kommer i i april 2003. Kjønnssosialisering i skolen vil være tema for NIKK magasin 2/2003.

Tidligere tema har vært: kjønn og IT, prostitusjon og handel med kvinner, mannsforskning, etnisitet og kjønn, psykologiens kjønn, media og kjønn, likestillingsretorikk.

Å abonnere på NIKK magasin er inntil videre gratis.

For abonnement, se <http://www.nikk.uio.no/>

BIDRAGSYTERE

Anne-Jorunn Berg, førsteamanuensis
 Institutt for tverrfaglige kulturstudier
 NTNU
 7491 Trondheim
 Tlf.: 73 59 25 47
 E-post: anne-jorunn.berg@hf.ntnu.no

Tone Bleie, forskningsdirektør
 Chr. Michelsens Institutt
 Postboks 6033 Postterminalen
 5892 Bergen
 Tlf.: 55 57 43 78
 E-post: tone.bleie@cmi.no

Agnes Bolsø, førsteamanuensis
 Institutt for tverrfaglige kulturstudier
 NTNU
 7491 Trondheim
 Tlf.: 73 59 17 27
 E-post: agnes.bolso@hf.ntnu.no

Fride Eeg-Henriksen, instituttleder
 NIKK
 Postboks 1156 Blindern
 0317 Oslo
 Tlf.: 22 85 89 43
 E-post: fride.eeg-henriksen@nikk.uio.no

Gro Hagemann, professor
 Historisk institutt, Universitetet i Oslo
 Postboks 1008 Blindern
 0315 Oslo
 Tlf.: 22 84 44 91
 E-post: gro.hagemann@hi.uio.no

Beatrice Halsaa, faglig leder
 Senter for kvinne- og kjønnsforskning
 Universitetet i Oslo
 Postboks 1040 Blindern
 0315 Oslo
 Tlf.: 22 85 89 76
 E-post: beatrice.halsaa@skk.uio.no

Jorid Hovden, førsteamanuensis
 Høgskolen i Finnmark
 Seksjon for idrettsfag
 Follumsvei
 9509 Alta
 Tlf.: 78 45 02 50
 E-post: jorid@hifm.no

Nina Kristiansen, leder (permisjon)
 KILDEN
 Grensen 5, 0159 Oslo
 Tlf.: 22 24 09 35
 E-post: aase-nin@online.no

Turid Markussen, stipendiat
 Senter for kvinne- og kjønnsforskning
 Universitetet i Oslo
 Postboks 1040 Blindern, 0315 Oslo
 Tlf.: 22 85 89 07
 E-post: turid.markussen@skk.uio.no

Ingrid Milde, journaliststudent
 Orionsgt. 17
 4021 Stavanger
 Tlf.: 51 87 12 43
 E-post: i-milde@online.no

Wencke Mühleisen, post.doc.
Senter for kvinne- og kjønnsforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
0315 Oslo
Tlf.: 22 85 89 30
E-post: wencke.muhleisen@skk.uio.no

Thonette Myking, høgskolelektor
Høgskolen i Stavanger
Avdeling for helse- og sosialfag
Postboks 8002
4068 Stavanger
Tlf.: 51 83 42 23
E-post: thonette.myking@hs.his.no

Line Nyhagen Predelli, forsker
Norsk institutt for by- og regions-
forskning (NIBR)
Postboks 44 Blindern, 0313 Oslo
Tlf.: 22 95 89 52
E-post: line.n.predelli@nibr.no

Linda Marie Rustad, cand.philol.
Solhøyveien 7
3080 Holmestrand
Tlf.: 33 05 30 12
E-post: lindaru@skk.uio.no

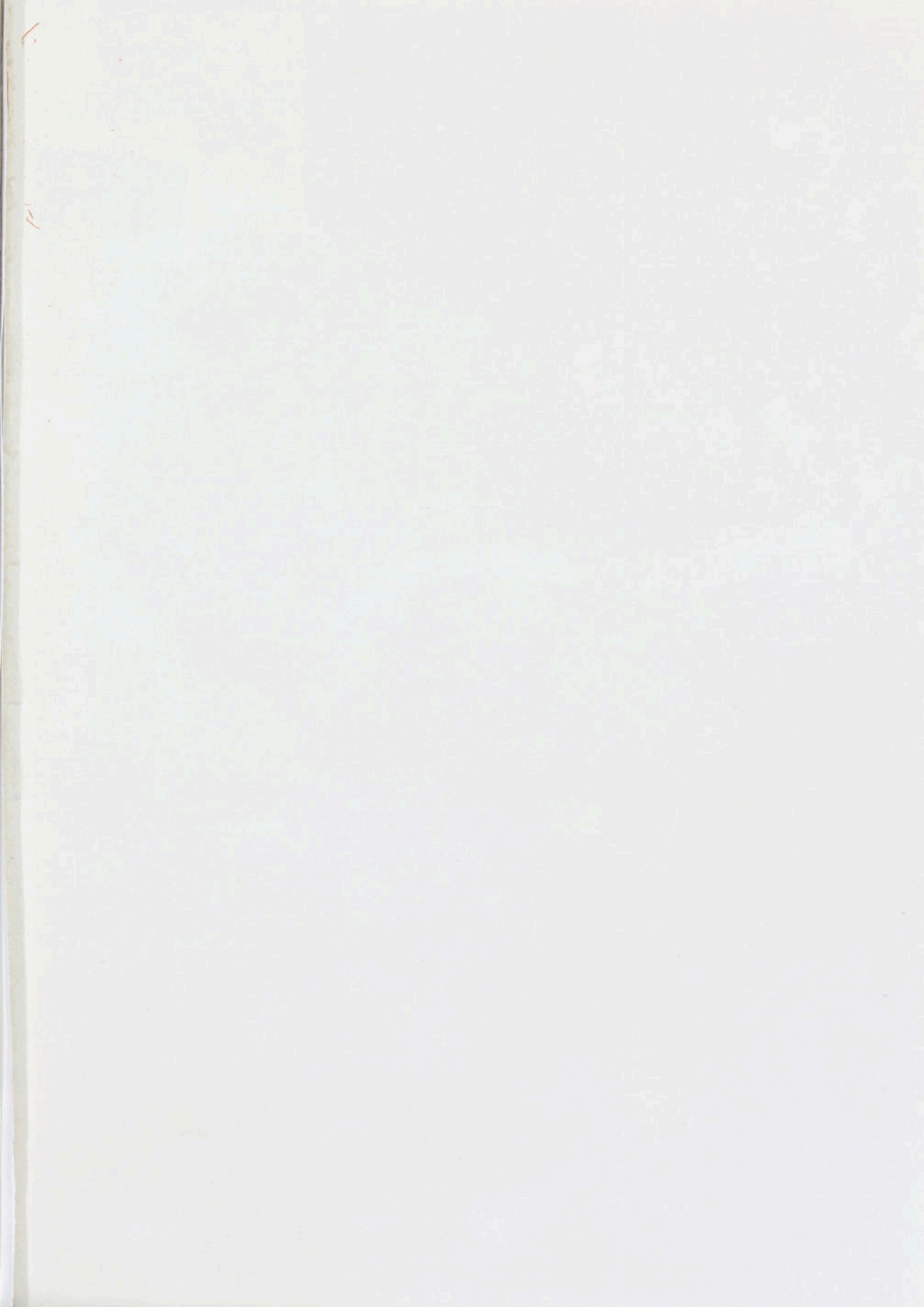
Anka Ryall, førsteamanuensis
Engelsk institutt
Universitetet i Tromsø
9037 Tromsø
Tlf.: 77 64 42 54
E-post: anka.ryall@hum.uit.no

Marte Ryste, prosjektmedarbeider
KILDEN
Grensen 5
0159 Oslo
Tlf. 22 24 09 32
E-post:
marte@kilden.forskningsradet.no

Johanne Sundby, forsker
Institutt for allmenn- og samfunns-
medisin
Universitetet i Oslo
Postboks 1130 Blindern
0318 Oslo
Tlf.: 22 85 05 98
E-post: johanne.sundby@sam-
funnsmed.uio.no

Karin Widerberg, professor
Institutt for sosiologi og samfunns-
geografi
Universitetet i Oslo
Postboks 1096 Blindern
0317 Oslo
Tlf.: 22 85 52 47
E-post:
karin.widerberg@sosiologi.uio.no

Helene Aarseth, stipendiat
Senter for kvinne- og kjønnsforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
0315 Oslo
Tlf. 22 85 89 48
E-post: helene.aarseth@skk.uio.no

Depotbiblioteket

h030 39 574

I dette nummer:

Beatrice Halsaa: Feministisk forskning –
feministisk politikk

Agnes Bolsø: Pornografi og feministisk kritikk

Tone Bleie: Evas kamp for kunnskapens eple:
betraktninger rundt feministisk forskning

Wencke Mühleisen: Spenninger i postmoderne
feminisme: Kjønnnet som estetisk iscenesettelse i
dagens medie verden

Kommentar

Fra befolkningskontroll og menneskerettigheter
til reproduktiv helse og seksuelle rettigheter.
Samtale mellom Johanne Sundby og
Gro Hagemann

Kvinneforskning nr. 1/03